

Analiza uzroka i posljedica globalnih ekonomskih kriza 20. i 21. stoljeća

Rukavina, Vjekoslav

Master's thesis / Specijalistički diplomski stručni

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **VERN University / Sveučilište VERN**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:146:123883>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-15**



Repository / Repozitorij:

[VERN' University Repository](#)



SVEUČILIŠTE VERN'

Zagreb

Specijalistički diplomski stručni studij
Računovodstvo i financije

SPECIJALISTIČKI DIPLOMSKI STRUČNI RAD

**ANALIZA UZROKA I POSLJEDICA GLOBALNIH
EKONOMSKIH KRIZA 20. I 21. STOLJEĆA**

Student: Vjekoslav Rukavina

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE VERN'

Specijalistički diplomski stručni studij
Računovodstvo i financije

SPECIJALISTIČKI DIPLOMSKI STRUČNI RAD

**ANALIZA UZROKA I POSLJEDICA GLOBALNIH
EKONOMSKIH KRIZA 20. I 21. STOLJEĆA**

Mentor:
Ivica Katavić, prof. v. š. u trajnom zvanju

Student:
Vjekoslav Rukavina

Zagreb, lipanj 2021.

SAŽETAK

Svjetska je ekonomija, više nego ikada, iznimno povezana i transparentna, a putanje dobara, usluga i ljudi dostupne svakom pojedincu spojenom na internetsku mrežu. Upravo zato ostaje nejasna činjenica da se greške u ljudskim odlukama i dalje ponavljaju, kao i reakcija društva u cjelini na odluke pojedinaca. Također, državni mehanizmi za kontrolu gospodarstva i dalje nisu u mogućnosti efikasno reagirati na događaje u vrijeme kontrakcije ekonomskog obujma. Iz toga proizlazi i tema istraživanja ovog rada, koja uključuje proučavanje brojnih određenih situacija u kojima je ljudska odluka, direktno ili indirektno, stvorila jedan od glavnih uzroka budućeg gospodarskog pada. Pregledom ekonomskih ciklusa i ekonomskih kriza tijekom prošlog i ovog stoljeća, uočava se stalna pojava ljudske odluke kao glavnog generatora gospodarskih tokova, bilo pozitivnih ili negativnih. U isto vrijeme je vidljiv i stalni obrazac ponašanja društva u raznim fazama ekonomskih ciklusa. Samim time, vrlo je bitno educirati pojedince i društvo o mogućim financijskim rezultatima njihovih kratkoročnih i dugoročnih odluka, kao i odluka koje se tiču uže ili šire zajednice. Svakako je nužno i detaljnije proučavanje društva, kao i razvoja gospodarstva, kako bi se u budućnosti moglo što efikasnije reagirati na pozitivne i negativne posljedice ekonomskih ciklusa.

Ključne riječi: ekonomija, ciklus, kriza, društvo, odluka, menadžment

Analysis of the causes and consequences of the global economic crises of the 20th and 21st century.

ABSTRACT

The world economy is, more than ever before, extremely connected and transparent, and the track of goods, services and people is available to every individual connected to the Internet. Because of that, it remains unclear how mistakes in human decisions continue to recur, as does the reaction of society as a whole to the decisions of individuals. Also, state mechanisms to control the economy are still unable to respond effectively to events at a time of contraction in economic volume. Therefore, the research topic of this paper, which includes the study of a number of specific situations in which human decision, directly or indirectly, has created one of the main causes of future economic decline. A review of economic cycles and economic crises over the past and this century shows the constant emergence of human decision as the main generator of economic flows, either positive or negative. At the same time, a constant pattern of society's behavior in various phases of economic cycles is visible. Therefore, it is very important to educate individuals and society about the possible financial results of their short-term and long-term decisions, as well as decisions concerning the closer or wider community. It is certainly necessary to study society, as well as the development of the economy, in order to be able to react as efficiently as possible in the future, to the positive and negative consequences of economic cycles.

Key words: economy, cycle, crises, society, decision, management

Sadržaj

SAŽETAK.....	I
ABSTRACT	II
1. UVOD	1
1.1. Problem istraživanja	1
1.2. Predmet istraživanja.....	2
1.3. Ciljevi istraživanja.....	2
1.4. Istraživačka pitanja.....	3
1.5. Metode istraživanja	3
1.6. Struktura rada	4
2. MENADŽERSKA ULOGA I DONOŠENJE ODLUKA	5
2.1. Menadžer	5
2.2. Razine menadžmenta	6
2.3. Donošenje odluka	7
2.4. Odgovornost za odluke	8
3. PONAŠANJE DRUŠTVA U EKONOMSKIM CIKLUSIMA	10
3.1. Ekonomija i ponašanje društva i pojedinaca	10
3.2. Ponašanje društva u razdoblju rasta	11
3.3. Ponašanje društva u predrecesijskom razdoblju	12
3.4. Ponašanje društva u recesiji	13
3.5. Odgovornost društva.....	14
4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	16
4.1. Istraživačke metode i dizajn	16
4.2. Populacija i uzorkovanje	16
4.3. Prikupljanje i analiza podataka.....	17
5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	19
5.1. Rezultati sekundarnih i primarnih istraživanja	19
5.2. Evaluacija, rasprava i interpretacija.....	46
5.3. Implikacije i preporuke	89
6. ZAKLJUČAK.....	90
LITERATURA	92
Knjige	92
Članci.....	93
Internetski izvori	96
Ostalo	98

POPIS TABLICA I SLIKA	100
ŽIVOTOPIS	101

1. UVOD

Gospodarstvo cijeloga svijeta temelji se na poslovnim ciklusima. Oni osciliraju i čine jedan obrazac ponašanja mikro i makroekonomije, gdje se u svakoj fazi tog ciklusa događaju određene promjene koje čine temelj idućoj fazi. U slučaju globalnog gospodarstva, vrlo mali broj odluka donesenih od malog broja ljudi mogu dovesti do velikih posljedica za čitavu svjetsku ekonomiju, što u najgorem slučaju dovodi do velikih recesija. One mogu doći od direktora kompanija, premijera, predsjednika, guvernera, investitora i slično. Za pravovremeno reagiranje, kako jedne države ili regije, tako i jednog malog poduzeća, potrebno je prepoznati te odluke. Svaki poslovni ciklus ima svoj uspon i pad, a upravo je u usponu nužno primijetiti koje su to činjenice čije će se posljedice osjetiti prilikom pada.

Ovom usporednom analizom dosadašnjih globalnih recesija i kriza, i mogućih budućih recesija i kriza, nastojat će se prikazati koji su potezi, odnosno koje su to upravljačke odluke bile ključne da bi se stvorili preduvjeti za nastanak globalnih ekonomskih kriza. Za primjer će se uzeti velike financijske krize iz 20. i iz 21. stoljeća. U fokusu ove analize biti će gospodarski krahovi 1929. te 2008. godine, kao najveći financijski slomovi u povijesti, te kao početci svjetskih kriza s do tada neviđenim posljedicama po globalnoj ekonomiji.

1.1. Problem istraživanja

Problem istraživanja je nepostojanje državnih mehanizama za sprječavanje financijskih poremećaja, gdje trenutni podaci pokazuju da je svjetska razina duga veća od zadnje financijske krize 2008. godine¹. Iz tih razloga posljedice sljedeće recesije, koja bi se mogla pojaviti, bile bi daleko veće i složenije. Financijske krize 1929. i 2008. godine bile su najsnažnije u povijesti globalne ekonomije. U razdoblju između ta dva velika događaja bitna za ovaj rad, dogodilo se još nekoliko kriza koje su dovele do određenih poremećaja, zapravo ciklusnih faza, a koje su se na svjetskoj razini rastopile u volatilnosti ekonomskih tekovina. Ove krize će se promatrati kroz niz odluka menadžmenta, koje čine uzroke i posljedice, a koje su se odrazile na cijelu ekonomsku sliku svijeta. Globalno gospodarstvo temelji se na oscilacijama koje se u pravilu

¹ Euro-Phoenix . Preuzeto s: <https://europhoenix.com/blog/debt-levels-have-we-learned-the-lessons-of-2008/> (18.2.2020.)

ponavljaju u kraćim ili dužim vremenskim razdobljima. Najčešće je to razdoblje od jednog desetljeća, u kojem ekonomija raste i pada. Ono što se u većini slučajeva događa jest činjenica da se o mehanizmima obrane od takvih događaja raspravlja kada je već kasno, gdje je moguće samo malo ublažiti učinke krize. Rješenja koja su tada predstavljena, već za idući ciklus postaju gotovo nevažeca, jer se s rastom i prelijevanjem kapitala, ali i ljudi, iz jednog geografskog područja u drugo stvaraju novi problemi koji se na kraju odraze u cijelom svijetu. Tim transferom sredstava po svijetu mijenjaju se same sastavnice krize. Ipak, ono što uvijek sudjeluje u krizi jesu zemlja, rad i kapital. Te tri odrednice čine okosnicu svake globalne krize, a ovisno o vremenu i mjestu nastajanja, njihovi udjeli u njoj variraju, ali ih je teško izmjeriti. Pomoću tih odrednica lakše je uvidjeti gdje su ključni problemi, a njihovim predočenjem na vrijeme moguće je pokrenuti mjere koje bi možebitno poništile ili ublažile učinke kriznog i recesijskog razdoblja.

1.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja su uzroci i posljedice globalnih ekonomskih kriza. Analizirat će se događaji i odluke koje su do sada činile pokretače svjetskih kriza. Njih će se istražiti u najsnažnijim recesijama do sada, 1929. i 2008. godine, kao i u ostalim krizama u kojima se mogu pronaći slični problemi. Njihovom analizom i analizom ljudskih odluka, napraviti će se usporedba s činjenicama iz zadnjih deset godina koje polako stvaraju temelje nove financijske krize ili recesije.

1.3. Ciljevi istraživanja

Glavni cilj istraživanja je identificirati uzroke i posljedice globalne ekonomske krize te predložiti smjernice za prepoznavanje predrecisijskih i predkriznih razdoblja. Pomoćni ciljevi su:

- Predstaviti činjenice o krizama i menadžmentu, kao i o društveno-socijalnom ponašanju u ekonomskim ciklusima.
- Analizirati uzroke i posljedice iz predstavljenih recesijskih i kriznih razdoblja te ih sortirati po sličnosti i usporediti.

- Predložiti smjernice za prepoznavanje budućeg recesijskog ili kriznog razdoblja.

1.4. Istraživačka pitanja

Rad će se voditi na temelju sljedećih istraživačkih pitanja:

- Koje odrednice mogu biti jasan pokazatelj mogućnosti nastajanja recesije/krize?
- Kakav utjecaj na društvo imaju ekonomski ciklusi te na koji način privatni i javni sektor sudjeluje u njima?
- Koje su recesije do sada bile najsnažnije?
- Čije su odluke pridonijele nastajanju recesija/kriza?
- Može li se recesija/kriza ublažiti određenim državnim mehanizmima?

1.5. Metode istraživanja

U ovom će radu fokus istraživanja biti uzroci i posljedice recesija i kriza, u okvirima ekonomskih ciklusa. S obzirom na volatilnost tih ciklusa u 20. i 21. stoljeću, analizirat će se literatura koja obrađuje glavne globalne ekonomske krize navedenog razdoblja. Fokus istraživanja biti će svjetske krize 1929. i 2008. godine, a zatim i ostale manje krize koje su ostavile traga u gospodarstvu. U tom smislu, kao uzorak će se uzeti i energetske krize 70.-ih, svjetski pad dionica 1987., Japanska kriza iz početka 90.-ih te svjetska kriza iz početka 2000.-ih. Za potrebe ovog rada i što boljeg pojašnjenja određenih dijelova istog, koristiti će se informacije i iz drugih manje poznatih kriza, kako svjetskih tako i lokalnih. S obzirom da se radi o velikoj količini informacija, recesijska i krizna razdoblja će se kategorizirati. Te kategorije će biti koncipirane na način da će sadržavati sljedeće odrednice o recesiji:

- razdoblje trajanja recesije/krize
- vrijeme trajanja predrecesijskog/predkriznog razdoblja
- ponašanje društva u cjelini

- ključne odluke pojedinaca u predrecesijskom/predkriznom razdoblju
- opći generator recesije/križe
- glavni pokretač recesije/križe
- lokacija početka recesije/križe
- geografski obuhvat recesije/križe
- utjecaj na mjerljive podatke (BDP, stope rasta ili pada gospodarstva i sl.)

Nakon što se informacije o recesiji filtriraju po navedenim kategorijama, raditi će se strukturalna usporedba svake navedene recesije, odnosno pred-recesijskog stanja. U toj usporedbi nužno je uočiti sličnosti koje povezuju ekonomske cikluse, kako bi se potvrdila teza da gospodarstvo ima svoje faze. Također, potrebno je dati usporedni uvid u događaje i odluke, kao i ponašanje društva, koje se ponavljaju u sličnim oblicima, u svakom od pred-recesijskog razdoblja, a koje su među glavnim uzrocima recesije. U završnom će se djelu rada navedene informacije zaokružiti zaključkom o prethodnim recesijama, odnosno pred-recesijama, kao i jasnim pokazateljima nadolazećeg kraja trenutnog ekonomskog ciklusa, gdje ono ulazi u fazu smanjenja i pada gospodarske aktivnosti. Također će se navesti i nekoliko smjernica kao mogućih mehanizama za ublaživanje učinaka recesije.

1.6. Struktura rada

Rad će biti strukturiran na način da će se u početku rada dati neke temeljne odrednice, odnosno teorijski dio, kako bi se stvorila podloga za bolje razumijevanje daljnjih dijelova rada. Taj dio sadržavat će pojedine bitne djelove o menadžerstvu, kao i o društvu i njegovu ponašanju. Nakon tih baznih dijelova rada, započinje istraživački dio koji se sastoji od sekundarnih i primarnih istraživanja. I jedan i drugi dio će zahtjevati analizu sastavnica koje utječu na prethodno izneseni teoriju i obrnuto. Sekundarni izvori u istraživanju nastojati će dati uvod u primarni dio istraživanja, a koji će činiti okosnicu rada. Potom će uslijediti dio s implikacijama i preporukama, a sami rad završava sa zaključkom o cijeloj temi rada.

2. MENADŽERSKA ULOGA I DONOŠENJE ODLUKA

U ovom će se poglavlju predstaviti teorijski okvir istraživanja iz perspektive odgovornosti donositelja odluka koji su utjecali na globalne ekonomske krize. U tom će se smislu objasniti uloga menadžmenta u donošenju odluka, njegova odgovornost te sam proces donošenja odluka.

2.1. Menadžer

Današnje moderno poslovanje gotovo je nezamislivo bez nekog oblika menadžmenta. Svaki privatni ili javni poslovni subjekt zahtjeva neku vrstu organizacije, a da pritom ona bude što učinkovitija i fleksibilnija. Iz tog razloga menadžment mora imati sposobnosti da odgovori na eksterne uvjete koji utječu na poslovanje. Isto tako, taj menadžment mora biti sposoban pravovremeno odgovoriti i na interne zahtjeve subjekta u kojem se nalazi. U tom smislu proizlazi i definicija menadžmenta gdje Kreitner (2005) kaže da je menadžment „proces rada s drugima i pomoću drugih na ostvarenju organizacijskih ciljeva u promjenjivoj okolini uz efektivnu i efikasnu uporabu ograničenih resursa“ (prema Buble, 2006, str. 3). Za potrebe ovog rada najvažniji je dio posljednje izjave koji spominje promjenjivu okolinu.

Svjetsko gospodarstvo je organizam koji se mijenja, a koji opet slijedi osnovnu zakonitost ponude i potražnje u svim procesima. Prema tome, ono reagira na višak, odnosno nedostatak i jedne i druge komponente. Od menadžmenta se zato zahtjeva da bude u stanju na vrijeme prepoznati pojavu istih i shodno tome reagirati. Naravno, menadžment se iznimno razlikuje od subjekta do subjekta. Veličina poslovnih subjekata postala je iznimno diverzificirana, gdje oni najveći prelaze veličine država u kojima posluju. Iako je vidljivo da se veličinom mogu itekako razlikovati, svaki subjekt ima samo po jednu osobu koja je zadužena za cjelovito poslovanje. Ta osoba je prema Bubleu (2006) zadužena za donošenje odluka i za planiranje, organiziranje rada i poslovanja te angažiranje i vođenje ljudi. Također menadžer kontrolira fizičke i informacijske resurse, kao i one ljudske i financijske. U ovoj se definiciji objedinjuju sve funkcije u jednoj osobi, što je čest slučaj u manjim subjektima. Kod većih subjekata, veliki broj navedenih funkcija odrađuju osobe specijalizirane za određene segmente. Ipak, one opsegom najveće odrađuje upravo čelna osoba.

Kako je današnja moderna ekonomija izgrađena na ključnim odlukama pojedinaca, tako je važno spomenuti i segment menadžera kao bitnog čimbenika u kreiranju

makroekonomskih tekovina. Kako se u radu proučavaju uzroci i posljedice ekonomskih kriza u 20. i 21. stoljeću, nužno je osvrnuti se na osobe na vodećim razinama i u najvećim poslovnim subjektima. Promatrajući kroz povijest, svi veliki događaji, nevezano jesu li oni dio političke, poslovne ili bilo koje druge scene, vezani su za ime i prezime individualaca. O ključnim osobama vezanima za temu rada će se pisati u daljnjim dijelovima istog.

2.2. Razine menadžmenta

Vrlo je važno za naglasiti da pojedinci na čelnim mjestima svakako imaju osobe koje mogu promijeniti njihove stavove i odluke. Za to su zadužene više i niže razine menadžmenta, ovisno o poziciji pojedinca. Kako je već navedeno u prethodnom potpoglavlju, veći poslovni subjekti često imaju više razina menadžmenta, koji su specijalizirani za pojedine dijelove poslovanja. Na taj je način vođenje pojedinih sektora dodijeljeno onim zaposlenicima, čije je znanje najkompetentnije za taj sektor, bez potrebe da zaposlenik posjeduje neko veće znanje iz drugih sektora. Potreba za razinama menadžera proizlazi iz činjenice da svako organizacijsko tijelo koje okuplja dvoje ili više ljudi ima osobu koja će davati smjernice kojim bi se taj tim trebao kretati. Na taj se način uklanja mogućnost grupa zaposlenika radi bez nekih određenih ciljeva i planova.

U poslovnim subjektima najčešće postoje tri razine menadžmenta. Tako Buble (2006) navodi kako su to vrhovni, srednji menadžment te niži menadžment. Prema samim nazivima, riječ je dakle, o razinama koje sadrže vlastita prava i obveze. Svatko iz navedene grupe menadžmenta mora poznavati granice svoje ingerencije, te prema tome postupati u redovnom, odnosno izvanrednom radu. Tu je važno za napomenuti da svaka razina sudjeluje u poslovanju subjekta, te svaki korak u tom poslovanju može posljedično dovesti do nestabilnosti samog subjekta.

Djelokrug nižeg menadžmenta je sudjelovanje i nadzor ostalih zaposlenika koji nisu u menadžmentu. Oni su glavni komunikacijski kanal između viših razina menadžmenta, gdje sukladno odlukama nadređenih organiziraju zadatke za osobe u timu. Oni su vrlo bitan čimbenik jer su najčešće odgovorni za poslovne rezultate svojih odjela, a shodno tome nastoje stvoriti što produktivniju okolinu za svoje članove, koja mora biti učinkovita te efikasna. Naravno, nužno je paziti da njihovi podređeni budu itekako

motivirani u svom radu. Nastavno na prethodnu razinu menadžmenta, iznad njega slijedi srednji menadžment. Ovaj tip menadžmenta je najprisutniji u većim poslovnim sustavima gdje proizlazi potreba za velikim odjelima kojim oni upravljaju. Po tom principu, oni su odgovorni za puno veći poslovni obujam. Povećanjem broja manjih modernih tvrtki, dolazi do smanjenja učestalosti osnivanja ove razine menadžmenta. Razlog tomu je što one ne zahtijevaju ovaj oblik upravljanja, jer nastoje biti što fleksibilnije i efikasnije, na način da ne uvode nepotrebne vertikalne hijerarhijske odnose.

Slijedom prethodnih razina, strateški najvažniji i za dugoročne ciljeve najbitniji je svakako vrhovni menadžment. Njihov je zadatak vođenje cjelokupnog poslovanja jednog poslovnog subjekta, a njihove se odluke drastično odražavaju, kako interno, tako i eksterno prema okolini. Iznimno su bitni čimbenici, ovisno o veličini subjekta, na mikro, ali i makroekonomskoj razini.

2.3. Donošenje odluka

Menadžeri su vrlo važni, ne samo za tvrtku ili organizaciju u kojoj se nalaze, već i za svoju okolinu te za vanjske sudionike s kojima su vezani na bilo koji način. Njihove odluke su često bitne ne samo za lokalnu zajednicu, već i za gospodarsko stanje cijelih država, a ponekad i cijelog svijeta. Svoje odluke donose na temelju svog znanja i iskustva, na osnovu stanja na tržištu, a zatim i na temelju namjera vlasnika i osnivača, naravno, ukoliko to nije ista osoba. Čest je slučaj, u malim tvrtkama, da su u vrhovnom menadžment ujedno i sami vlasnici. Ipak, postoje brojne kompanije, iako veličinom među najvećima, a gdje vrhovni menadžment i dalje čine vlasnici, koji tu poziciju nasljeđuju s koljena na koljeno.

Neovisno o vlasničkim strukturama, vrhovni menadžment nastoji donositi odluke koje za rezultat imaju najveću korist za tu tvrtku. Ta se korist razlikuje, pa je tako nekima korist povećanje prihoda, nekima povećanje dobiti, nekima preuzimanje konkurencije i sl. Te odluke prate ekonomska kretanja okoline, gdje mogu rezultirati poboljšanjem, ali i pogoršanjem poslovanja. U najgorem slučaju, skup loših odluka može uzrokovati neumjereni i umjetno kreirani rast gospodarstva, a u konačnici pojedine odluke mogu biti i okidač koji će pokrenuti nagli pad gospodarstva. Zato je za vrhovni menadžment vrlo važno da dobro razmotri svaki korak koji čini strategiju djelovanja tvrtke, i to na

način da pridonese kako svojoj tvrtki ili organizaciji, tako i ekonomskoj zajednici kojoj pripadaju.

Naravno, u provođenju donesenih odluka uvelike sudjeluju i ostale razine menadžmenta. Kvaliteta provođenja istih, na srednjim i nižim razinama menadžmenta, ovisi o spremnosti i stručnosti, a također i o motiviranosti. Iako su unutarnje odluke uglavnom manjeg obujma, te često ne obuhvaćaju sve odjele, mogu biti jednako bitne kao i one koje se odnose na okolinu, a koje su od velikih strateških važnosti. Iznimno je bitno da svi zaposlenici dobiju jednake upute od svojih nadređenih, te da se odluke provode u stalnoj komunikaciji između svih odjela i svih razina menadžmenta, gdje u protivnom može doći do ozbiljnih poremećaja u poslovanju tvrtke, kao i na subjekte na koje ima utjecaja.

2.4. Odgovornost za odluke

Odgovornost za donesenu odluku je na osobi koja je imala konačnu ulogu u njezinom kreiranju. Time se odgovornost nikako ne može prebaciti ni na koga drugoga, odnosno na bilo koju drugu razinu menadžmenta. U velikom broju slučajeva veličina poslovnog subjekta proporcionalna je i veličinom odluke, odnosno obujmom i utjecajem na okolinu. Shodno tome, iznimno je bitno da se te odluke donose realno, s realnim ishodom te poštivajući poslovnu zajednicu, kao i zaposlenike. Naravno, često su te odluke u sukobu s onima iz okoline, gdje se ne obraća pažnja na poslovnu etiku, na posljedice ne pridržavanja iste, kao niti na lokalnu zajednicu.

Danas, u vrijeme kapitalizma i potrošačkog društva, vrlo je teško poslovno ne utjecati ni na koga. Taj utjecaj naravno može biti pozitivan, ali i negativan. Kod pripisivanja odgovornosti za jedne i druge, puno je lakše priznati odgovornost za pozitivne ishode, nego na one koje rezultiraju pogoršanjem, kako za samu tvrtku, tako i na okolinu. U smislu odgovornosti za odluke ne smiju se izostaviti i vanjski čimbenici koji utječu na donošenje odluka u poslovnom subjektu. Pod predispozicijom da svaka tvrtka mora imati svoje geografsko područje djelovanja, ta ista tvrtka mora poštovati zakonske regulative koje se tiču njezinog poslovanja. Iz tog razloga vrlo je bitan način na koji svaka država regulira poslovanje poslovnih subjekata na svojim prostorima. Često nepostojanje mehanizama kontrole nad djelovanjem istih, te omekšavanjem zakonskog okvira, može dovesti do destabilizacije tržišta, odnosno neuravnoteženog

rasta gospodarstva, a potom i naglog pada. Tako Kersan-Škabić i Mihaljević (2010) navode kako je „financijska kriza ukazala na važne nedostatke u sustavu financijskog nadzora, gdje se postojeći sustav pokazao nesposobnim da zaštiti, upravlja i riješi krizu“(str. 20). Odgovornost za te odluke se često pripisuju tvrtkama, jer su pretjerano koristile manjak državnog nadzora. Takve se odluke očituju u gotovo svim gospodarskim krizama prošlog i ovog stoljeća, gdje su zakonodavna tijela svojim odlukama dodatno potaknula neodrživi ekonomski rast.

3. PONAŠANJE DRUŠTVA U EKONOMSKIM CIKLUSIMA

U poglavlju ponašanja društva u ekonomskim ciklusima prikazat će se uobičajeno ponašanje društva, kao i pojedinca, u razdoblju rasta gospodarstva, zatim u pred-recesijsko razdoblje, te u periodu kada je recesija/križa u tijeku. Također će se i pojasniti odgovornost društva kao cjeline u navedenim razdobljima.

3.1. Ekonomija i ponašanje društva i pojedinaca

Sukladno savršenoj korelaciji društva i ekonomskih kretanja, nedvojbeno je da promjene u jednoj strani uzročno posljedično dovode do promjena na drugoj strani. Polazeći od teorije ekonomije da je ona „znanost koja proučava kako društvo koristi oskudne resurse zemlje, rada i kapitala s ciljem proizvodnje neophodnih proizvoda i usluga te njihove raspodjele među pojedincima“ (Ivančević i Perec, 2017, str. 9), može se zaključiti da je promjena samo jednog elementa dovoljna za nastanak nestabilnosti u gospodarstvu. Ekonomija, kao znanost, nastoji matematički objasniti pojave u ekonomskim ciklusima, gdje rezultati nikad nisu u potpunosti točni, već je su oni samo približan izračun tražene informacije u brojkama.

Društvo je u cjelini vrlo složena materija građena tisućama godina. Ono se sastoji od velikog spektra kulture i običaja, što ga čini vrlo kompleksnim sustavom koji iziskuje promatranje na mikroekonomskoj i makroekonomskoj razini. Svijet je u zadnjih stotinjak godina postao iznimno povezan, što informacijski, što prometno. Gospodarstvo je postalo volatilnije, ali ipak efikasnije. Sredinom 20. stoljeća ono se počinje još brže mijenjati, gdje dolazi do situacije da su teorije očekivane korisnosti² ponovno testirane, a događalo se da su predviđene vrijednosti uvijek bile u krivu (Brajković i Radman Peša, 2015). U to vrijeme u društvu se događaju brojne socijalno-demografske, psihološke, tehnološke, kulturološke i političke promjene, a sve uz oporavak nakon nedavno završenog Drugog svjetskog rata. Sve je to rezultiralo pojavom novih teorija ekonomije pomoću kojih se opravdavaju novonastale ekonomske pojave u društvu.

² Teorija očekivane korisnosti tvrdi, u suvremenom obliku, da će pojedinac, čije preferencije zadovoljavaju određene aksiome (redosljed alternativa, kontinuitet i invarijantnost), u uvjetima neizvjesnosti birati između alternativa tako da maksimizira očekivanu korisnost koja je sjedinjena s mogućim rezultatima njegova izbora (Vojinić, 2010, str. 332).

Promjena u ponašanju društva često je rezultat promjene ponašanja pojedinaca. Nagla izmjena mišljenja društva uglavnom proizlazi iz šokova koji se događaju u njegovoj okolini. Tako ono izraženije reagira na one očekivane, a manje na neočekivane, gdje shodno pozitivnom ili negativnom ishodu šoka, mijenja svoju potrošnju (Jappelli i Pistaferri, 2010). Samom promjenom potrošnje, bila ona povećanja, smanjena, ili samo izmijenjena, dolazi do promjena na tržištu. Naravno, promjene ponašanja samog pojedinca ne mogu utjecati na društvo. Ipak, često se događa slučaj društvenog pritiska, a koji na ljude djeluje na način da ne žele biti socijalno ne prihvaćeni, pa pribjegavaju ponašanju onih koji to jesu. Također, pojedinci i manje grupe ljudi, nerijetko su motivirani da prate veće skupine, unatoč tome što su uvjereni u ispravnost svog ponašanja, jer su mišljenja da ta veća skupina sigurno nije u krivu. Dakle, može se uočiti da pojedinci i skupine ljudi u ekonomiji prate određenja ponašanja društva čak i kad za to ne postoji racionalno objašnjenje. Samim time cijelo gospodarstvo počiva na iracionalnosti i neinformiranosti društva, što u konačnici rezultira krizama.

3.2. Ponašanje društva u razdoblju rasta

Ovaj period, razdoblje rasta, prvi je nakon završetka recesije. Nakon kraćeg ili duljeg perioda stagnacije, odnosno pada gospodarstva, ekonomija ulazi u razdoblje rasta. Nakon perioda viših kamata na kredite u recesiji, središnja banka smanjuje svoju kamatnu stopu plasirajući tako jeftiniji novac komercijalnim bankama, a čiji je cilj da isti plasiraju krajnjem potrošaču, fizičkoj ili pravnoj osobi. Na početku razdoblja rasta društvo je još uvijek većinom nesigurno u svoju potrošačku sposobnost, odnosno ne želi trošiti više nego što smatra da mu je potrebno. To vrijedi i za poslovni svijet. Ipak, da bi se promijenila takva ograničavajuća klima, država, kao najveći potrošač, pojačava svoj investicijski potencijal, kao i mogućnosti za razne bespovratne potpore. Na ovaj način ona stimulira poslovne procese plasirajući preko tih alata novac na tržište potrošača kako bi se pokrenula pozitivna investicijska klima. Sada društvo, potaknuto boljom situacijom, odnosno većim trenutnim i budućim primanjima od strane države, počinje iskorištavati svoj novac, kao i svoju kreditnu sposobnost, da sebi kratkoročno i dugoročno osigura izdašnije prihode kroz razne investicije.

U situaciji novonastale investicijske klime, društvo postaje sklonije pojačanoj općoj potrošnji, što dodatno potiče gospodarstvo na rast i razvoj. Svakom novom

transakcijom između dva sudionika, a u kojoj u određenom iznosu sudjeluje i kredit, povećava se količina novca na tržištu. Dok jedni povećavaju svoju kupovnu moć koristeći neku vrstu zajma, drugi povećavaju svoju produktivnost što u konačnici također povećava kupovnu moć. No i jedna i druga strana stvaraju investicije, sebi ili drugima. Ovaj lanac investicija se uskoro širi na sve grane industrija i društva, što čini plodno tlo rastu gospodarstva. Takvo društvo je sada sigurnije u svoju budućnost, pa je i njegova potrošnja veća, jer očekuje i veće prihode. Ipak, ono i dalje troši umjereno i razumno shodno trenutnim okolnostima. Shodno pojačanoj potražnji, rastu cijene proizvoda i usluga. Potaknuto tim rastom, a koji ukazuje na veće prihode (i rashode), kao i nižim kamatnim stopama na kredite, društvo sve više ovisi o trendovima na tržištu, prateći one za koje smatraju da znaju upravljati svojim kapitalom.

3.3. Ponašanje društva u predrecesijskom razdoblju

Nakon razdoblja oporavka i rasta, gospodarstvo i društvo ulazi u predrecesijsko razdoblje. Ekonomija je u ovom trenutku u najsnažnijem rastu u svojem ciklusu. U investicijama dominira privatni sektor kao glavni pokretač, dok javni sektor i dalje pomaže ulažući u javne infrastrukturne projekte od društvene i gospodarske važnosti. Veći dio društva je u ovom trenutku osjetio blagostanje rasta, jer ovaj period označava i najveće promjene u plaćama. Zbog manje nezaposlenih radnika na tržištu rada, poslodavci su primorani povećavati plaće kako bi ih zadržali u svojim organizacijama, a sve zbog velike ponude poslova na tržištu. Posljedično tome rastu i cijene proizvoda i usluga, te nekretnina. Potpomognuto većom količinom novca na tržištu, ekonomija istovremeno povećava i potražnju i ponudu na tržištu, pomičući točku tržišne ravnoteže prema desno gore.

U svakom ekonomskom ciklusu društvo ponavlja svoj uzorak ponašanja, često ignorirajući događaje u gospodarstvu iz prošlosti te ignorirajući trenutne signale koji ukazuju na događaje u budućnosti. Tako Brajković i Radman Peša (2015, prema Phung, 2010) navode da „postoji nekoliko razloga zašto se ponašanje krda³ ponavlja. Prvi razlog je društveni pritisak konformizma, što može biti snažna sila koja djeluje na

³ Ponašanje društva koje podrazumijevaju praćenje vođe, simultano reagiranje i identificiranje s drugim investitorima kako bi dobili nove informacije ili imitirali druge, zanemarujući svoje informacije. Pojavljuje se u trenucima kad pojedinac osjeća neizvjesnost i kad nema osobnog iskustva koje bi se moglo primijeniti u nekoj situaciji, gdje se ljudi se lako prilagođavaju procjenama i ponašanju drugih bez nekoga posebnog razloga (Brajković i Peša, 2015).

ponašanje ljudi, a događa se zbog normalne ljudske želje da budu socijalno prihvaćeni, radije nego da se obilježavaju kao neprihvaćeni pojedinci. Zbog toga praćenje grupe je idealan način postanka članom te iste grupe. Drugi razlog je uobičajeno obrazloženje prema kojem je nevjerojatno da će velika grupa biti u krivu. Nakon svega, čak i ako je pojedinac uvjeren da određena ideja nije racionalna ili ispravna, slijedit će krdo, vjerujući u ispravnost njegovih postupaka“. Ipak, ova vrsta ponašanja nije opasna do onog trenutka kada društvo počinje biti iracionalno, odnosno pojedinci kojeg ostatak društva prati. Upravo to se događa u ovom dijelu ciklusa.

Društvo, ali i cjelokupno gospodarstvo, ne smanjuje svoju potražnju i ponudu, iako postoje jasne indikacije da je to potrebno. Te indikacije se najčešće očituju u pretjeranoj potrošnji potkrijepljenoj sve većim zaduživanjem stanovništva i gospodarskih subjekata. Takve znakove je teško prepoznati na vrijeme, pa ne iznenađuje činjenica da se razvija umjetna stabilnost ekonomije. No, da bi se održala niska inflacija i stabilne cijene, središnja banka je primorana implementirati svoje instrumente monetarne politike u svrhu smanjenja novca na tržištu (Lovrinović i Ivanov, 2009). Iako mehanizmi središnje banke ne utječu direktno na gospodarstvo, niti u trenutku provođenja, njezin je utjecaj svakako vidljiv nakon izvjesnog vremena. Lančanom reakcijom smanjenja količine novca u opticaju na tržištu društvo reagira smanjenjem potrošnje, a gospodarstvo potom smanjenjem ponude, odnosno proizvodnje. Obujam ekonomskih aktivnosti se dakle smanjuje, što je jasan znak da je gospodarstvo i društvo ušlo u recesiju.

3.4. Ponašanje društva u recesiji

Kako je već navedeno u prethodnom poglavlju, ulaskom u recesiju/krizu društvo smanjuje svoju potrošnju, a gospodarstvo svoju ponudu. Prema tome, u ovom se trenutku točka tržišne ravnoteže počinje pomicati u lijevo prema dolje. Ova pojava je svakako zanimljiva u ekonomiji jer vrlo jasno odražava stanje iste. Udaljenost za koju se ova točka pomakne u promatranom periodu jedan je od pokazatelja težine recesije, ali i rasta ekonomije. Na taj je način jasno vidljiva promjena i ulazak/izlazak u/iz faze ekonomskog ciklusa. Društvo postaje sve opreznije u svojoj potrošnji, te gubi povjerenje prema tržištu. To se povjerenje ne vraća brzo, te njegov oporavak traje nekoliko godina, odnosno vraćanje na početnu razinu prije recesije. Zbog toga društvo, ali i gospodarstvo, zadržava svoje nepovjerenje za bilo kakav pozitivan

pomak na tržištu, gdje će u svakom trenutku odmjeravati događa li se u ekonomiji tek kratkotrajni, špekulativni ili dugoročni trend (Buturac, Rajh i Teodorović, 2009).

Društvo dakle mijenja svoje potrošačke navike, što se vrlo brzo odražava i na burzovnim indeksima, a posljedično i na svakom daljnjem planiranju proizvodnje. Ulaskom u ovaj lančani poremećaj, društvo i gospodarstvo stvaraju negativan trend koji zahvaća sve širi spektar djelatnosti. Stvara se bojazan od gubljenja radnih mjesta, pa očekujući takav ishod stanovništvo smanjuje rashode za one potrebe za koje smatraju da više nisu nužne. Time prekidaju tok novca koji je postojao u drugim fazama ekonomskog ciklusa, osobito u rastu. Svaki prekid transakcije između kupca i prodavatelja, kao glavnog temelja ekonomije, umanjuje ili prekida daljnje transakcije. To proizlazi iz temeljne činjenice da je rashod kupca prihod prodavatelja. U tom smislu, uz zaoštrene uvjete kreditiranja i pojačanu štednju društva, smanjuju se prihodi i rashodi cijelog gospodarstva.

3.5. Odgovornost društva

U svakoj fazi ekonomskog ciklusa bitna je odgovornost društva. Kako je društvo dio gospodarskog sektora, njegovo ponašanje uvelike utječe na blagostanje, kako na lokalnoj, tako i na regionalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini. Promjene u društvu i njegovo kretanje se mogu proučavati kroz uzorke ponašanja koje se učestalo ponavlja. Na taj je način moguće odrediti gdje nedostaje odgovornosti prema pojavama u ekonomiji. No, proučavanje pojedinca i njegovog odgovornog ponašanja je iznimno teško, zapravo nemoguće. Upravo tu i nastaje problem, jer društvo najčešće prati uzorak ponašanja nekoliko pojedinaca, jer za njih smatraju da djeluju ispravno, pa tako i ono samo postaje nepredvidivo. U tom se slučaju odgovornost pojedinca prelijeva na odgovornost društva. Ono postaje „krdo“, ne mareći za neke druge, možebitno i ispravnije, uzorke ponašanja.

Društvo se svakako razlikuje po svojim običajima i načinu ponašanja po regijama i kontinentima. Od plemenskih zajednica Afrike i Južne Amerike, do jezgrovitih obiteljskih zajednica Europe, Sjeverne Amerike i Azije, društvo ima manju ili veću tendenciju odgovornog ponašanja prema ostalima izvan svoje zajednice. Zadovoljavajući potrebe svoje zajednice, čovjek često postaje inertan prema potrebama drugih, koji svoje potrebe nisu zadovoljili. U tom smislu društvo ima istu ili

sličnu osobinu konformista⁴, zanemarujući postojanje problema u svojoj okolini. Društvo stoga ima manju potrebu za reakcijom i podrškom drugih u onom vremenu kad je većini dobro, što također stvara umjetan dojam blagostanja. Takvo društvo, povezano s gospodarstvom, stvara neizbježnu situaciju nastajanja recesije.

⁴ Konformizam - ponašanje u skladu s tradicijom, vladajućim moralnim, političkim i drugim pravilima i nazorima, prilagodljivost; prihvaćanje nekog mišljenja ili ponašanja iz spekulativnih ili oportunističkih razloga; oportunizam (Hrvatska enciklopedija, 2020).

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Sadržajni dio ovog dijela rada čini razrada metode istraživanja i dizajna. Također u ovom djelu će se navesti i populacija, kao i uzorak istog. Na kraju ovog dijela rada napravit će se pregled načina prikupljanja i analize podataka. Logikom naslova teme rada može se zaključiti da je potrebno istražiti brojne dostupne informacije, a koje omogućuju daljnju analizu tih podataka i njihovo strukturiranje i predstavljanje.

4.1. Istraživačke metode i dizajn

Za potrebe ovog rada nužno je istražiti mnogobrojne dostupne informacije temeljene na brojnim istraživanjima i činjenicama. Prema tome, provedena je metoda prikupljanja sekundarnih podataka. Sekundarne podatke obuhvaćene ovim istraživanjem sačinjavaju:

- stručna literatura
- znanstveni radovi
- izvještaji
- novinski članci
- baze podataka (World Bank, Macrotrends itd.)

Nad sekundarnim podacima provedena je kvalitativna analiza, klasifikacija te induksijska i dedukcijska metoda zaključivanja. Zaključci će biti izvedeni u skladu s hipotezom i ciljevima istraživanja te će se pojedini razmatrani povijesni događaji analizirati iz perspektive utjecaja društva i utjecaja pojedinaca na nastanak i razvoj recesije. Iz analiziranih recesija i kriza će proizaći dva zaključka. Prvi zaključak će biti o utjecaju društva na nastanak recesije, dok će drugi zaključak opisivati utjecaj pojedinaca na nastanak iste.

4.2. Populacija i uzorkovanje

Uzorak ovog istraživanja predstavljaju povijesni događaji koji su utjecali na nastanak recesije. Prilikom proučavanja sekundarnih podataka kvalitativnom i kvantitativnom analizom su izdvojene četiri globalne recesije/krize i četiri lokalne krize. Odabrane su

četiri najznačajnije globalne recesije/križe u 20. i 21 stoljeću. Četiri lokalne krize koje su odabrane se odnose na manja geografska područja djelovanja, čiji je utjecaj bio ekonomski snažan za lokalno gospodarstvo. Četiri velike globalne recesije/križe koje su obrađene u ovom radu, kronološkim redom, su:

- Velika depresija (1929.-1933.)
- Velika energetska kriza (1973.)
- Ekonomska kriza iz početka 90-ih (1990.)
- Globalna financijska kriza (2007.-2008.)

Četiri lokalne krize koje su obrađene u ovom radu, kronološkim redom, su:

- Latinoamerička financijska kriza (1982.)
- Izraelska bankarska kriza (1983.)
- Financijska kriza zemalja istočne Azije (1997.)
- Kriza u Sjedinjenim Američkim Država iz početka 21. stoljeća (2000.)

4.3. Prikupljanje i analiza podataka

Prikupljanju i analizi podataka pristupljeno je na sljedeći način:

Sekundarni podaci koji uključuju stručnu literaturu, znanstvene radove, izvještaje, novinske članke i baze podataka, prikupljeni su pristupom u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici te putem interneta.

Nad sekundarnim podacima provedena je kvalitativna analiza, klasifikacija te induksijska i dedukcijska metoda zaključivanja. Predstavljene su četiri lokalne krize s ključnim podacima, utjecajem pojedinaca, utjecajem društva i rezultatima recesije. Velike krize obrađene su kroz više aspekata kvalitativnim i kvantitativnim metodama, kako slijedi:

- razdoblje trajanja recesije
- vrijeme trajanja predrecesijskog razdoblja
- ponašanje društva u cjelini

- ključne odluke pojedinaca u predrecesijskom razdoblju
- opći generator recesije
- glavni pokretač recesije
- lokacija početka recesije
- geografski obuhvat recesije
- utjecaj na mjerljive podatke (BDP, stope rasta ili pada gospodarstva i sl.)

Za svaku recesiju/krizu izvedeni su zaključci o utjecaju pojedinaca i utjecaju društva na rezultate recesije/križe sukladno postavljenoj hipotezi. Na kraju rada napravljen je kratki pregled sa zaključcima o utjecajima pojedinaca i utjecajima društva na nastanak recesija.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom djelu rada iznest će se rezultati proizašli iz sekundarnih i primarnih istraživanja, a koji se sastoje od informacija o ekonomskim ciklusima, predrecesijskim razdobljima i recesiji, određenim globalnim recesijama, određenim lokalnim recesijama, zatim usporedbe predrecesijskih razdoblja, kao i numeričkih pokazatelja. U nastavku poglavlja provest će se evaluacija, rasprava i interpretacija rezultata teorijskih i numeričkih istraživanja, te mogućnosti za djelovanje u predrecesijskom i recesijskom razdoblju. Na kraju poglavlja dati će se implikacije i preporuke.

5.1. Rezultati sekundarnih i primarnih istraživanja

Ekonomski ciklusi

Gospodarstvo svijeta ima svoj prirodni ciklus. Ti su se ciklusi od kraja 19. stoljeća pa do danas polako uobličili i postali regularni, što zbog općeg razvoja čovječanstva, što zbog sve manjeg broja političkih previranja i ratova (izuzevši Prvi i Drugi svjetski rat). Pojavom sličnih osobina svakog ciklusa, a koji su se pojavljivali periodički, ekonomski znanstvenici i teoretičari su ustanovili postojanje ekonomskih ciklusa. Njihova različitost se prvenstveno očituje u vremenskom periodu kojeg obuhvaćaju. U istraživanju ovih pojava najčešće se spominju 4 vrste ekonomskih ciklusa, a to su **Kitchinov ciklus, Juglarov ciklus, Kuznetsov ciklus i Kondratieff ciklus** (Babić prema Niemira i Klein, 2003). Svaki od ovih ciklusa predstaviti će se prema vremenskom trajanju, od najkraćeg do najdužeg.

Kitchinov ciklus je najkraći od istraženih, te on ima razdoblje trajanja od 3 do 5 godina. Ovaj se ciklus još naziva i ciklusom zaliha. Nastao je prema istraživanjima Josepha Kitchina (1923), a koji je uočio da postoje određena odstupanja u vremenu realizacije informacija i zaliha. U svom promatranju primijetio je kako je gospodarstvu potrebno neko vrijeme kako bi reagiralo na stanje na tržištu. Kitchin (1923) navodi dvije vrste ovih ciklusa.

Tablica 5.1. Razdoblja kraćih ciklusa prema Kitchinu

DATES OF MAXIMA OF CYCLES				
GENERAL MAXIMA OF CLEARINGS, PRICES AND INTEREST			DIFFERENCE FROM IDEAL (months)	
U.S.	G.B.	Ideal	U.S.	G.B.
1890.62	1890.73	1890.00	+ 7½	+9
1893.23	1893.34	1893.33	- 1	0
1896.12	1896.11	1896.67	- 6	-6½
1899.79	1900.01	1900.00	- 2½	0
1903.21	1903.35	1903.33	- 1½	0
1907.60	1907.45	1906.67	+11	+9½
1910.34	1910.46	1910.00	+ 4	+5½
1913.35	1913.29	1913.33	0	- ½
1917.76	1917.06	1916.67	+13	+4½
1920.37	1920.56	1920.00	+ 4½	+6½
	Average difference		+ 2¾	+2¾

Izvor: Kitchin, J. (1923). Cycles and Trends in Economic Factors. *The Review of Economics and Statistics*, 5(1), 10-16

Prethodna tablica 5.1. prikazuje listu razdoblja prvog oblika ciklusa, a koji je manji i ima vremenski period od otprilike 40 mjeseci. Za svoje istraživanje autor je obradio tada dostupne ekonomske podatke Sjedinjenih Američkih Država te Ujedinjenog Kraljevstva. U ovom ciklusu je riječ o situaciji u kojem gospodarstvo dobiva informaciju o potrebnim količinama nekog proizvoda, gdje zbog tehničke nemogućnosti nije u stanju odmah proizvesti dovoljnu količinu. Iz tog razloga dolazi do naknadne pojave zaliha na tržištu, koje sada postaje prenatrpano tim istim proizvodom. Zbog toga dolazi do pada potražnje, što rezultira i padom cijena. Proizvođači postaju svjesni situacije te dolazi do smanjenja proizvodnje, odnosno smanjenja uporabe resursa.

Tablica 5.2. Razdoblja dužih ciklusa prema Kitchinu

DATES OF MAJOR CRISES				
GENERAL MAXIMA OF CLEARINGS, PRICES AND INTEREST			DIFFERENCE FROM IDEAL (months)	
U.S.	G.B.	Ideal	U.S.	G.B.
	1847.66	1846.67		+12
	1857.66	1856.67		+12
	1866.43	1866.67		- 3
1872.96	1873.62	1873.33	- 4½	+ 3½
1882.87	1882.00	1883.33	- 5½	-16
	1890.73	1890.00		+ 9
1893.21		1893.33	- 1½	0
1899.79	1900.01	1900.00	- 2½	0
1907.60	1907.45	1906.67	+11	+ 9½
1913.35	1913.29	1913.33	0	- ½
1920.37	1920.56	1920.00	+ 4½	+ 6½
	Average difference		+ ¼	+ 3¼

Izvor: Kitchin, J. (1923). Cycles and Trends in Economic Factors. *The Review of Economics and Statistics*, 5(1), 10-16

Drugi se oblik ciklusa, prikazan u prethodnoj tablici 5.2., zapravo sastoji od uglavnom 2 manja ciklusa, ili rjeđe 3, što opravdava činjenicom da se često manji ciklusi poklapaju. Ovaj oblik ciklusa obično traje između 7 i 10 godina, ovisno o tome koliko se manjih ciklusa sadržano u njemu. I u prvom i drugom obliku ciklusa obilježja su ista, što uključuje rast i pad cijena, kamata i zaliha. Između svake odluke o promjeni količine proizvodnje, kao i o korištenju resursa, postoji vremenski razmak, a koji također ulazi u vrijeme ciklusa (Korotayev i Tsirel, 2010). S obzirom da ova teorija polazi od fluktuacije tada većinom poljoprivrednih proizvoda, može se zaključiti kako su ovi ciklusi usko vezani za promet upravo tih dobara. Ova sezonska dobra bila su tadašnja okosnica trgovanja, kao i cjelokupnog gospodarstva. Svijet je sada već bio u drugoj industrijskoj revoluciji, uz prethodno naglo povećanje i urbanizaciju stanovništva u prvoj industrijskoj revoluciji. U tom periodu ruralno stanovništvo prelazi u urbane sredine, što smanjuje broj zaposlenih u samoj poljoprivredi, a istovremeno se stvara dodatni pritisak na one koji su s tom djelatnošću nastavili, gdje je vidljivo iz navedenih ciklusa da je teško pratiti potrebe stanovništva.

Slijedeći u nizu istraživanih ciklusa je **Juglarov ciklus**. Prema Schumpeteru (1939), ovaj ciklus traje od 9 do 10 godina. Ipak, Korotayev i Tsirel (2010) u novijem radu navode kako su to zapravo ciklusi koji traju od 7 do 11 godina, što je realnije s obzirom na veću volatilnost ekonomskih tokova. Ovaj tip ciklusa otkrio je Clément Juglar, a koji je „proučavao fluktuacije cijena, kamate i zlatne rezerve Francuske, Engleske i Sjedinjenih Američkih Država i ukazao na njihovu korelaciju sa ciklusima rastućih poslovnih aktivnosti, investicija (i špekulacija) i zaposlenosti“ (Grinin, Korotayev i Malkov, 2010, str. 139). Ova vrsta ciklusa dakle uključuje jedan od ključnih faktora, a to su investicije. Zbog njih se ovaj ciklus još naziva i investicijskim ciklusom. Juglar je u svojim analizama prethodno navedenih čimbenika uočio da je rast i pad investicija ključan u nastajanju kriza.

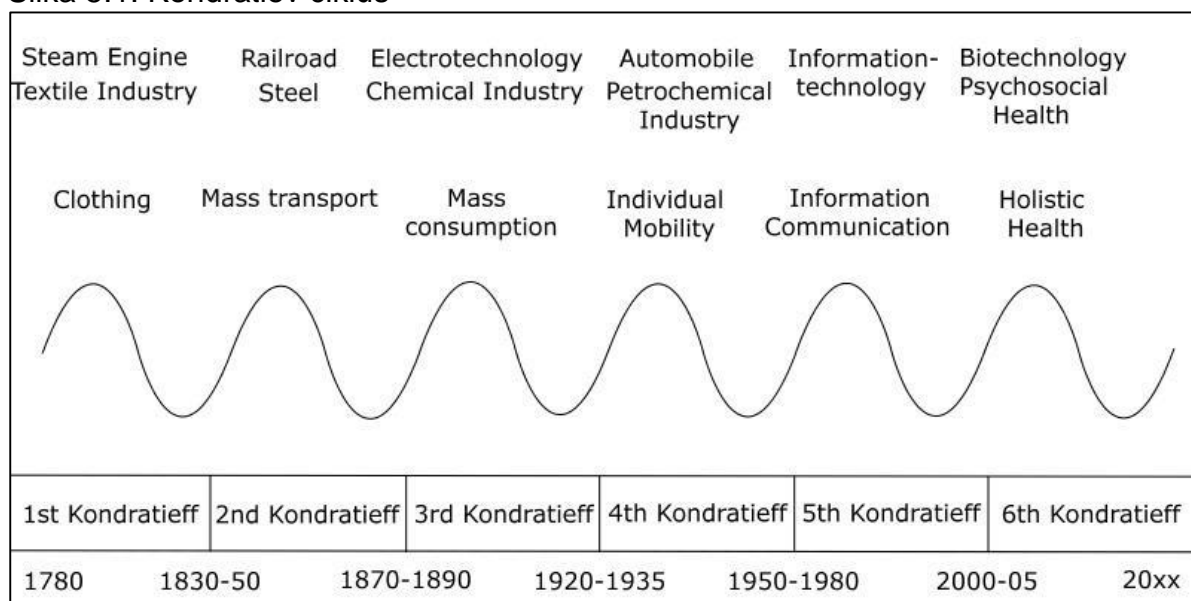
Riječ je o situaciji u kojoj se događa da se zbog potrebe rasta i oporavka od prethodne krize ulaže kapital u povećanje proizvodnje. Ta proizvodnja često uključuje inovacije u proizvodnji što utječe na samu produktivnost gospodarskih subjekata. Naravno, zbog povećanje potražnje raste i potrošnja, no za razliku od Kitchinovog ciklusa i vezivanja za zalihe, ova vrsta ciklusa se vezuje za ulaganje u fiksni kapital. Ulaganjem u dodatne kapacitete, kako i povećanjem proizvodnje kroz uvođenje produktivnijih strojeva, investitori nastoje povećati ponudu za naraslu potražnju. Cijene proizvoda svakako prate manjak ponude, pa iz tog razloga cijene rastu. A rastu sve do onog trenutka dok tržište ne postane svjesno da je cijena prešla preko psihološke granice, što rezultira naglim padom istih. Usprkos tome što je potražnja počela padati, teško je u tome svemu prekinuti investicijski ciklus, pa se događa situacija u kojoj završetak ulaganja dolazi u vrijeme kada je ono suvišno i neće moći ispuniti svoj prvotni cilj, a to je zadovoljavanje potreba tržišta, jer sada te potrebe više ne postoje, barem ne u onoj mjeri koje su prethodno potaknule ulaganja.

Za razliku od Kitchinovog i Juglarovog ciklusa koji se vezuju za imovinu i kapital, **Kuznetsov ciklus** se prvenstveno povezuje s demografskim kretanjem stanovništva. Period trajanja ovog ciklusa je od 15 do 25 godina. Upravo toliko je potrebno da se dogode promjene u stanovništvu, a koje su potaknute migracijama, izmjenom generacija, starenjem stanovništva itd. (Kuznets, 1930). Zbog navedenih pojava, u gospodarstvu dolazi do određenih infrastrukturnih promjena koje su prijeko potrebne da bi se zadovoljile potrebe novonastale demografske situacije. Infrastrukturne investicije dolaze iz državnog, ali i privatnog sektora. Država mora biti sposobna udovoljiti stanovništvu, te shodno tome ulaže u javni sektor kako bi on mogao podržati

demografsku sliku iste. Financiranjem javnog sektora, država također financira i privatni sektor koji je u većini slučajeva zadužen za izgradnju infrastrukture. Nakon što je infrastruktura postala dostatna, država sve manje ulaže pa se samim time smanjuje i količina kapitala u privatnom sektoru, a koji reagira na način da smanjuje obujam upotrebe resursa, koji uključuje i radnike. Iz tog razloga dolazi do izvjesnog domino efekta, a koji u konačnici rezultira krizom i depresijom.

Posljednji istraživani oblik ciklusa, a koji je ujedno i najduži, je onaj otkriven od Nikolaia Kondratieva. Kondratiev (1935) je „pretpostavio postojanje dugih intervala u prosječnom trajanju od 50 godina u kapitalizmu“ (str. 105.). **Kondratiev ciklus** zapravo predstavlja razvojne epohe koje su obilježile svijet u zadnjih 250 godina. One se pojavljuju u prosjeku svakih 50 godina, gdje naravno postoje manja odstupanja od tog prosjeka. Kondratiev je uočio da gospodarstvo oscilira upravo zbog razvoja čovječanstva i inovacija koje proizlaze iz napretka.

Slika 5.1. Kondratiev ciklus



Izvor: Nefiodow, L. A. i Nefiodow, S. (2014). Health: The Economic Growth Engine of the 21st Century. *Health Management*. 14(4), 326-353

Tako se na prethodnoj slici 5.1. može uočiti ukupno 6 intervala koji su obilježili svijet od kraja 18. stoljeća. Prvi interval započinje s izumom parnog stroja i razvojem proizvodnje tekstila koji se u to vrijeme počinje proizvoditi na industrijskoj razini, a samim time odjeća postaje cjenovno pristupačnija, pa je stoga po tome ovo razdoblje i dobilo ime. U drugom intervalu dolazi do razvoja industrije čelika, a istovremeno se razvija i željeznički promet, koji uvelike ubrzava i olakšava putovanje velikog broja ljudi i velike količine dobara. Također, sve više brodova počinje koristiti parne motore, što

omogućuje veće migracije stanovništva. Iz navedenih razloga u ovom je intervalu ključan bio razvoj masovnog transporta, što je postalo temeljem globalizacije. U nastavku gospodarskog razvoja i napretka čovječanstva, u trećem Kondratievom intervalu, otkriće struje kao pokretačkog mehanizma mijenja svijet te uvelike modernizira život običnog čovjeka. Zbog sve veće masovne proizvodnje dobara, što su omogućili prethodni intervali, povećava se i potrošnja stanovništva zbog sve pristupačnijih cijena proizvoda i usluga. Uz to, novi način života smanjuje vrijeme koje osobe provode u prostoru u kojem žive, pa se samim time povećava potreba za proizvodima koji olakšavaju i ubrzavaju kućanske poslove. U tom periodu također cvjeta i kemijska industrija, potpomognuta razvojem elektroindustrije.

Četvrti interval predstavlja početak individualne mobilnosti ljudi, pojavom sve jeftinijih osobnih vozila razvojem masovne autoindustrije, što je umanjilo ovisnost o javnom prijevozu i potaklo snažan razvoj petrokemijske industrije. Sirova nafta postaje jedan od najtraženijih resursa, zbog svoje velike primjenjivosti u gotovo svim industrijama. 70.-ih i 80.-ih godina prošloga stoljeća svjetska ekonomija dobiva novi zamah u napretku izumom novih informacijskih tehnologija i zahvaljujući inovacijama na području računala i računalnih programa, pa tako nastaje i peti interval. Razvojem informatike i novih mogućnosti komunikacije, svijet postaje sve povezaniji. To utječe i na širenje poslovanja brojnih kompanija diljem svijeta, pa globalizacija dobiva novi značaj. Također, boljom povezanošću gospodarstvo postaje još volatilnije na svjetske probleme, kao što su i ekonomske krize.

Prema Nefiodowu i Nefiodowi (2014) svijet se trenutno nalazi u šestom Kondratievom intervalu. Prema njihovom istraživanju, ono karakterizira briga o čovjeku i čovječanstvu u cijelosti, gdje je u prvom redu briga o njegovom zdravlju. Vezano za zdravlje, gospodarstvo se okreće novim tehnologijama na području medicine, biotehnologije, proizvodnje zdrave hrane itd. Općenito se cijeli interval okreće čovjeku i zdravom načinu života uključujući i aspekte arhitekture, utjecaja na okoliš, ugodnog radnog okruženja, odjeće i obuće i sl. Čovjek kao individualac i ljudi kao zajednica se utvrđuje kao glavni čimbenik postojanja svijeta i element oko kojeg se treba najviše brinuti i u kojeg treba najviše ulagati.

U svim navedenim intervalima vidljivo je da je svaki od njih generiran od strane više sličnih čimbenika koji su obilježili taj period. Kod ove vrste ciklusa promatra se šira slika općeg stanja, kako u gospodarstvu, tako i u društvu. Iz tog razloga intervali nisu

strogo vezani za gospodarske događaje, već i za demografiju i sociološke promjene. Svaki početak Kondratieva ciklusa započinje novim gospodarskim preokretom i novim inovacijama koje su prijeko potrebne stanovništvu. Naravno, često je bio slučaj da su se takvi preokreti negativno odrazili na životne uvjete, ali se može zaključiti kako su oni ipak doprinijeli boljem standardu velike većine ljudi.

Predrecesijsko razdoblje i recesija

Razdoblje koje prethodi recesiji se često može okarakterizirati kao razdoblje općeg gospodarskog rasta. Juglar (1889) kaže kako „štednja civiliziranih nacija (koje povećavaju svoje bogatstvo) vodi i održava stalni rast cijena: to je prirodno stanje tržišta, u periodu prosperiteta“ te dodaje da „kriza dolazi onda kada rast cijena uspori; a počinje kad rast stane“ (str. 33). Rast cijena u ovom slučaju karakterizira veća potražnja od ponude, ali i uvjerenje investitora kako će cijene rasti i kako će jednog dana moći vratiti uloženo uz zaradu od marže. Vezano za gospodarski rast, u isto vrijeme raste bruto domaći proizvod, inflacija je stabilna, pada nezaposlenost. Riječ je dakle o usmjerenosti društva ka pojačanoj potrošnji, gdje potražnja raste brže od ponude, što stvara pritisak na cijene proizvoda i usluga. Jappelli i Pistaferri (2010) u tom smislu navode kako se potrošnja mijenja, odnosno raste, zbog očekivanog povećanja budućih dohodaka, što utječe na osobni plan potrošnje.

Pojačana potražnja, odnosno potrošnja, rezultat je dostupnijeg novca kojeg plasira tržište kroz banke, a koje ga opskrbljuju sa kreditima sa sve manjom kamatnom stopom. Potaknuto pojačanom potražnjom, raste i ponuda. Za njezin rast potrebne su sve veće količine resursa. Najvažniji resursi u ovom razdoblju je ljudski rad, odnosno čovjek, te kapital. Zbog toga u konačnici rastu i plaće, jer kompanije nastoje zadržati i privući nove zaposlenike kako bi kompanije mogle ostvariti svoje planove rasta i održati i/ili povećati svoj udio na tržištu. Nadalje, zbog sve veće potrebe za imovinom, najizraženije rastu cijene upravo u tom segmentu. U svakoj većoj svjetskoj krizi do sada, a koje će biti opisane u idućem potpoglavlju, je upravo vrijednost imovine imala ključnu ulogu u nastajanju iste.

Prolaskom vremena i sve većom željom javnosti da ulaže na tržištu kapitala, a koje uključuje i imovinu, cijene istih polako izlaze iz realnih okvira rasta. Bilo da je riječ o dionicama, imovini, naftnim ili financijskim derivatima, svi su oni svakodnevno na burzi i dostupni svakom tko ima svojeg ili posuđenog kapitala za ulaganje. Posuđeni je

kapital opasan za ulaganje u predrecesijskom periodu jer upravo on vrši pritisak na vrijednosti na tržištu da rastu više od razumnih granica. Na taj se način stvara umjetna vrijednost koja proizvodi prividno blagostanje i rast gospodarstva. Ova činjenica polazi od jednostavne teze koju navodi Smith (1776) gdje kaže da je „prirodni napor kojeg svaki individualac ulaže u sebe, u nemogućnosti da izrazi svoju slobodu i sigurnost, snažno je načelo samo za sebe, i dovoljno za sebe, ne samo kadro nositi društvo do bogatstva i prosperiteta, već kadro svladavati na stotine drskih prepreka čije izvršavanje glupi ljudski zakoni otežavaju“ (str. 417). U tom smislu Adam Smith potvrđuje ponašanje čovjeka, odnosno tržišta, da ono na bilo koji način želi stvoriti što veću sigurnost u vidu dostatne imovine, a koja često daleko premašuje mogućnosti tog istog pojedinca, odnosno tržišta.

Kako je već navedeno, prestankom rasta cijena nastupa recesija/križa. Schumpeter (1939), za paniku nastalu u jesen 1873. godine, period recesije opisuje ovako: „Nakon što je u jesen 1873. izbila panika - do tada se, generalno, posao odvijao dobro - uslijedio je tipičan niz događaja. Špekulacije o zemlji i zalihama su propale, cijene su pale, izvoz se povećao, uvoz se smanjio, tvrtke svih vrsta propale su u velikom broju, burza je morala biti zatvorena, banke obustavile plaćanje, nezaposlenost je postala ozbiljna gotovo odmah“ (str. 269). Naravno, nije u svakoj krizi situacija ista, odnosno nije ista jačina i dužina recesije, ali se svakako odvija prethodno navedeno, s određenim vremenskim odstupanjima za svaku pojedinu recesiju. Ovisno o pripremljenosti gospodarstva za ovo razdoblje, vrijeme trajanja istog može uvelike varirati od jednog do drugog. Također, iznimno je nužna intervencija države koja svojim regulatornim učincima može poboljšati novonastalu situaciju, a gdje je svakako može i pogoršati, ovisno o sposobnosti pojedinaca koji su na vlasti.

Pregled određenih globalnih recesija

Povijest recesija/križa seže u daleku prošlost svijeta. Iako su one bila drugog uzroka, više političkih i demografskih, posljedice na gospodarstvo su u većini slučajeva bile iste. U to vrijeme, kada su velikim carstvima vladali pojedinci, odluke su snažno utjecale na društvo u cijelosti, jer nije postojala kontrola, a ni znanje o rezultatima istih.

Tako se spominje i slučaj cara Muse I.⁵ koji je vladao carstvom Mali⁶ u 14. stoljeću. Na svom putu prema islamskom svetištu Meki preko sjeverne Afrike, stigao je i u Egipat, točnije u Kairo, gdje je sa svojom karavanom ostao 3 mjeseca. Noseći sa sobom velike količine zlata, danas procijenjenih 15 tona, za vrijeme svog boravka u gradu, car i njegove sluge su tim zlatom obilato kupovali dobra potrebna za opskrbu karavane. Ono što su time nenamjerno prouzročili jest činjenica da je u Egiptu cijena zlata pala sa dotadašnjih minimalnih 25 dirhama na 22 dirhama za 4,7 grama. Time su prouzročili ekonomsku krizu u carstvu zbog velike ponude zlata, a koja je potrajala idućih 12 godina (Abbou, 2016). 20. stoljeće, kao i trenutno 21., bilo je iznimno složeno. U procesu transformacije ekonomija na kapitalizam, i uslijed velikih ratnih zbivanja, svijet je bio zahvaćen recesijama više puta. U vrijeme 20. stoljeća, ekonomisti su počeli shvaćati važnost statističkih podataka i prognoza, kao ključnih informacija o pokazateljima o stanju gospodarstva. Tako su uslijed velikih recesija počeli proučavati i taj ekonomski fenomen.

Velika depresija (1929.-1933.)

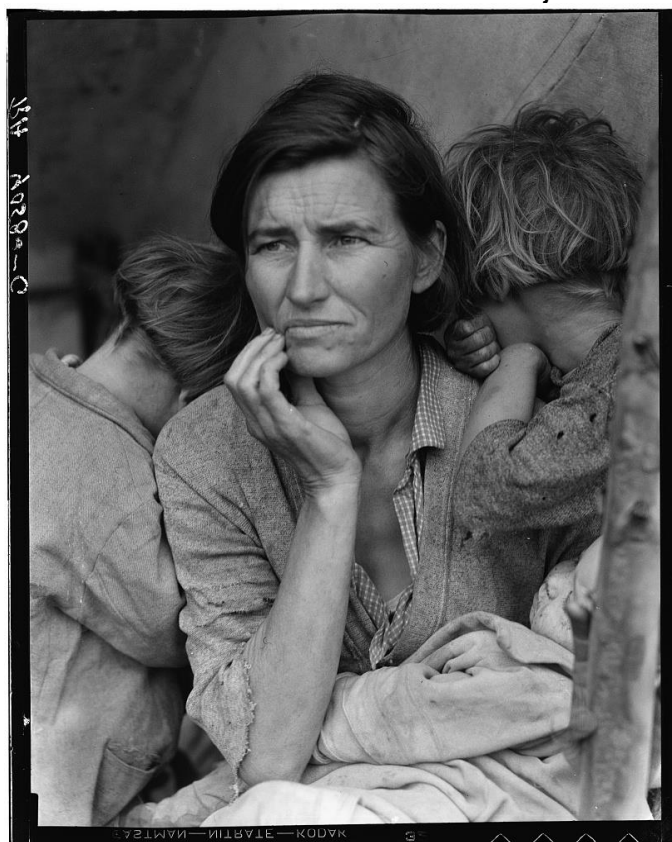
Prvi ovakav događaj u prošlom stoljeću započeo je u ljeto 1929. godine. Nakon više od desetljeća prethodnog prosperiteta i blagostanja, promjena u društvu, razvoja tehnologije i rasta proizvodnje, uslijedilo je razdoblje pod nazivom **Velika depresija**. U razdoblju od 1929. do 1933. dogodio se najveći pad svjetskog gospodarstva do tada. Tomu je prethodio pad potrošnje i nastajanje velikih zaliha, što su tijekom ljeta 1929. počeli uočavati proizvođači i trgovci. Iz tog razloga smanjivala se proizvodnja, a samim time i broj zaposlenih. U listopadu iste godine, kada su investitori shvatili da cijene dionica više nemaju uporište u realnim okvirima, njihova je vrijednost počela opadati. Pod pritiskom pada cijena i panične prodaje dionica, 24. listopada je na burzi u New Yorku nastao kolaps u kojem je vrijednost istih drastično pala. U periodu od najveće vrijednosti u rujnu do one najmanje u studenom, otpisano je 33 posto vrijednosti američkih dionica (Romer, 2003). U nastavku događaja od 1930. godine uslijedila je propast petine postojećih banaka u Sjedinjenim Američkim Državama, a

⁵ Musa I. (r.1312 – u.1337), ili još Mansa Musa, je bio car Mali-a. Pod njegovim upravljanjem carstvo Mali je doživjelo svoje zlatno doba.

⁶ Carstvo Mali se nalazilo u današnjoj zapadnoj Africi, gdje je u 14. stoljeću doživjelo svoj vrhunac.

recesija, potom i depresija, je zahvatila i ostatak svijeta koja je trajala sve do 1933. godine, kada se gospodarstvo počelo oporavljati.

Slika 5.2. Radnica u Kaliforniji



Izvor: Library of Congress. Preuzeto s: <https://www.loc.gov/pictures/resource/fsa.8b29516/> (24.2.2020.). Na fotografiji: 32-godišnja radnica na polju Florence Owens Thompson i njezina djeca (dvoje od ukupno sedam), koja sjedi u šatoru u okolici Nipoma u Kaliforniji. Fotografija nastala u vrijeme Velike depresije, u ožujku 1936. godine.

Velika energetska kriza 1973. godine

Nedugo nakon što se svijet oporavio od prethodne ekonomske krize, započeo je Drugi svjetski rat. Za vrijeme njegovog trajanja potrošene su velike zalihe dobara, nakon čega je uslijedio dugotrajan gospodarski i demografski oporavak ratom poharane Europe. U sljedećih gotovo tri desetljeća nakon završetka rata 1945. godine, ekonomija je ubrzano rasla zbog velikih potreba za dobrima. Također, u to se vrijeme događa velika ekspanzija cestovnog prijevoza, gdje automobil kao prijevozno sredstvo postaje dostupan većem broju stanovništva, što drastično povećava potrebu za naftom i naftnim derivatima. Na to je velikim djelom utjecala masovna izgradnja sustava autocesta, kao ona inicirana 1956. godine od strane američkog predsjednika Dwighta D. Eisenhowera u Sjedinjenim Američkim Državama (Weingroff, 1993). Zbog sve veće potrebe zapadnog svijeta za naftom, većina tih država je stalno povećavala

proizvodnju, što nije bilo dovoljno (Hamilton, 2011.). Zato su se velike količine nafte uvezile iz tada, a i sada, naftom bogatih arapskih zemalja. Ipak, te su količine bile nedostatne za potražnju na tržištu, pa je cijena nafte počela rasti, a počele su se pojavljivati i određene manje nestašice te sirovine. Zbog bojazni da će dolaziti i do većih nestašica, bužovna trgovina naftnim derivatima postala je vrlo učestala (Baumeister i Kilian, 2016). 1973. godine je **Energetska kriza** došla do svog vrhunca kada su arapske zemlje, članice „*Organization of Arab Petroleum Exporting Countries*”⁷, odlučile smanjiti obujam izvoza nafte u zapadne zemlje, a za neke ga i potpuno obustaviti. Tim postupkom cijene nafte su gotovo odmah eskalirale, što je dovelo do početka nove recesije, a koja je potrajala sve do kraja 70-ih godina prošlog stoljeća.

Ekonomska kriza iz početka 90-ih (1990.)

Sljedećih godina svijet je ušao u eru informacijskih tehnologija, koje su u potpunosti promijenile način komunikacije i trgovine. Za vrijeme 80-ih i 90-ih godina, društvo se ubrzano mijenja razvojem računala, računalnih programa i interneta. Pojavom potonjeg svijet je postao izuzetno povezan, gdje su u tom smislu države i regije postajale još više ovisne jedna o drugoj. U tom razdoblju događaju se i velike političke promjene, a kao glavne su prestanak Hladnog rata prouzročen raspadom Sovjetskog Saveza. Također u isto vrijeme ujedinjuje se Istočna i Zapadna Njemačka. **Kriza iz početka 90-ih** godina vrlo je složena te je njezin uzrok niz događaja koji su potakli negativnu poslovnu atmosferu u društvu. Hall (1993) navodi nekoliko razloga koji su potakli takvu atmosferu, a to su: cjenovni šok, promjene u monetarnoj politici, rezovi u javnoj potrošnji, porezi, stagnacija u produktivnosti, regulatorne promjene u bankarstvu te stagnacija i pad potrošnje. Ipak, kao početkom recesije Hall (1993) označava invaziju Iraka na Kuvajt, što je dovelo do drastičnog rasta sirove nafte s vrhuncem u rujnu 1990. Iako su se cijene vrlo brzo vratile na početnu razinu, ostatak manjih događaja je potakao recesiju koja je potom uslijedila.

⁷ Organizacija arapskih država izvoznica nafte (osnovan 9. siječnja 1968. u Beirutu), kratko OAPEC (od engl. Organization of Arab Petroleum Exporting Countries), je organizacija kojoj pripada 11 država članica: Saudijska Arabija, Irak, Kuwait, Ujedinjeni Arapski Emirati, Egipat, Alžir, Bahrain, Katar, Libija, Sirija i Tunis. Sjedište OAPEC-a je u Kuwaitu (Službene stranice OAPEC-a).

Prošlog desetljeća ovog 21. stoljeća gospodarstvo svijeta svjedočilo je velikom rastu. Bilo je to razdoblje ekspanzije financijskih institucija, zakonskih deregulacija i pristupačnih kredita. Zbog lakšeg pristupa novcu, rasla je potražnja za svim dobrima, a najviše onim najskupljim, gdje je prodaja nekretnina i automobila bila najizraženija. Ta je potražnja za sobom nosila i sve veće cijene imovine, a ulagači su to smatrali dugotrajnim trendom. Za vrijeme ekonomskog rasta, razvijali su se i unosni financijski proizvodi s kojima se također trgovalo. Mnogi su potaknuti okolinom odlučili uložiti u nekretnine. U tim mnogima pojavili su se i oni koji do sada nisu bili niti kreditno sposobni, ali ni financijski pismeni. Najizraženija situacija se u to vrijeme događala u Sjedinjenim Američkim Državama (Williams, 2010). U želji da sebi na najbrži način osiguraju bolji krov nad glavom, zaduživali su se u bankama koje su pružale takve kredite, a čije su sastavnice, financijski nepismenima, nedovoljno objašnjene. S druge strane, bitan faktor su i osobe koje su davale takve kredite su pod pritiskom nadređenih ili zbog svoje želje za ostvarivanjem rezultata (Kundid Novokmet i Bilić, 2016).

Globalna financijska kriza (2007.-2008.)

Nekretninska ekspanzija od 2001. do 2007. odvijala se u većini zapadnih zemalja, gdje su se one u zamjetnom broju slučajeva kupovale samo zbog preprodaje nakon izvjesnog vremena. Daljnjim poslovnim tijekovima takvi su se krediti spajali u već navedene financijske proizvode, odnosno pakete, koje su potom kupovale i opet preprodavale financijske institucije, kao i ostali investitori (Williams, 2010). Prvi signali koji su ukazivali na početak recesije su se počeli pojavljivati početkom 2007. godine, kada je postalo vidljivo da se veliki broj odobrenih kredita neće moći naplatiti. Sredinom te iste godine, točnije 9. kolovoza, kada je *BNP Paribas* obustavio otkup i isplatu u novčanim fondovima, a Europska središnja banka i američki FED intervenirali s milijardama dolara i eura radi održavanja likvidnosti (Marić i Torner, 2017) , postalo je očito da je situacija neodrživa te da će se svjetsko gospodarstvo suočiti s recesijom.

Slika 5.3. Lehman Brothers



Izvor: Consumer News and Business Channel. Preuzeto s: <https://www.cnn.com/2018/09/14/the-next-financial-crisis-why-it-looks-like-history-may-repeat-itself.html> (24.2.2020.). Na fotografiji: Lehman Brothers je bila 4. najveća investicijska banka u Sjedinjenim Američkim Državama. Zbog velikog odljeva klijenata, pada cijena dionica i smanjenja vrijednosti imovine od strane rejting kuća, 15. rujna 2008. godine je objavila svoj bankrot, s dugom od 613 milijardi dolara, nakon 158 godina poslovanja.

Pregled određenih lokalnih recesija

Tijekom prošlog i trenutnog stoljeća odvijale su se i mnogobrojne druge ekonomske krize, a koje su manje poznate zbog manjih razmjera. Pojedine su krize imale utjecaj tek na jednu državu, dok su druge imale veće područje utjecaja, te su se prostirale na regije, ali i kontinente. Manje ekonomske krize su u većini slučajeva bile vezane za bankovni sektor, koji je svojim utjecajem na lokalno i regionalno gospodarstvo imao veće ili manje posljedice, ovisno od države do države. Tako će se u nastavku rada prikazati nekoliko određenih lokalnih i regionalnih kriza koje posredno i neposredno vezane za one svjetskih razmjera, a s kojima će se predstaviti uzroci i posljedice istih.

Latinoamerička financijska kriza (1982.)

Države južnoameričkog kontinenta su u prosjeku imale umjeren gospodarski rast između 50-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća. U to je vrijeme rast bio izraženiji u državama gdje je udio rasta industrije i izvoza bio najveći, a gdje je promjena udjela poljoprivrede bila najmanja. Najveći rast, iznad 4 posto godišnje su imali su Brazil, Meksiko, Kostarika, Kolumbija i Ekvador. Navedeni su također imali i među najvećim

razinama investicija. Unatoč tome, na razini kontinenta države su imale sporiji rast od ostalih razvijenih zemalja u svijetu (De Gregorio, 1991).

Tablica 5.3. Stopa inflacije u Latinoameričkim zemljama (1950.-1985.)

Razdoblje od 1950. do 1985. godine			
DRŽAVA	Prosječni godišnji gospodarski rast (u %)	Prosječni godišnji udio investicija u BDP-u (u %)	Prosječna godišnja inflacija (u %)
ARGENTINA	2,4	25,1	75,3
BOLIVIJA	2,7	12,9	62,5
BRAZIL	7,5	24,4	55,5
ČILE	2,8	29,7	53,0
EKVADOR	5,7	24,1	9,2
GVATEMALA	4,0	8,8	4,4
KOLUMBIJA	4,9	18,8	14,8
KOSTARIKA	5,6	14,2	9,0
MEKSIKO	5,8	18,8	15,2
PERU	4,0	13,2	25,4
URUGVAJ	1,5	12,1	40,4
VENEZUELA	3,5	11,7	4,8

Izvor: autorov rad prema De Gregorio, J. (1991). Economic growth in Latin America. *Journal of Development Economics*, 39(1), 59-84

Ono što karakterizira navedeno razdoblje jesu i velike makroekonomske nestabilnosti koje su postojale na kontinentu, a koje su se jasno vidjele u inflaciji. U prethodnoj je tablici 5.3. tako vidljivo da su samo 4 države u razdoblju od 1950. do 1985. godine imale prosječnu godišnju inflaciju ispod 10 posto. Ovaj gospodarski rast južnoameričke države mogu zahvaliti i velikim iznosima kredita koje su dobivale od inozemnih financijskih institucija (financirane od strana koje su u njima vidjele potencijal i stalni trend rasta i sigurnih povrata). Važno je za napomenuti da je većina industrije u državama bile vođene od strane državnih vlasti, gdje je velika odgovornost upravo na pojedincima koji su njima vladali (Ocampo, 2014). Veličina inozemnog duga je rasla, a s njom i vanjska trgovina, uključujući trgovinski deficit. 1973. godine, kada je cijena nafte naglo skočila, povećao se i priljev kredita iz država koje su imale korist od rasta cijena, smatrajući kako će one ostati na toj razini, te da će se dugovi moći otplatiti.

Situacija se počela mijenjati onog trenutka kada je odbor američkog Sustava federalnih rezervi, pod predsjedanjem Paula A. Volckera, uz pritisak zapadne Europe

da se smanji inflacija, 6. listopada 1979. godine najavio povećanje kamata pod kojima su banke posuđivale novac od federalnih rezervi (Ratiner, 1979).

Slika 5.4. Kamata FED-a na kredite zemljama Latinske Amerike



Izvor: Macrotrends. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/2015/fed-funds-rate-historical-chart> (11.2.2020.)

S obzirom da su države Latinske Amerike bile zadužene s plivajućim kamatama, posljedice su se počele vrlo brzo osjetiti, što je vidljivo na prethodnoj slici 5.4. Smanjivali su se prihodi država, padao je izvoz, rasla je inflacija. U nastavku rasta kamata, državne financije su došle u poteškoće s otplaćivanjem kredita. Na kritičnost situacije je ukazao Meksički ministar financija u rujnu 1982. godine, kada je obznanio da Meksiko više nije u mogućnosti financirati dospjele dugove (Boughton, 2001). Tako se bankarska kriza vrlo brzo prelila na ostale javne i privatne sektore te je Latinska Amerika bila prisiljena pristupiti Bakerovom planu⁸. Predstavljen od strane Jamesa

⁸ Pokrenut u listopadu 1985. godine u Seoul-u na sastanku Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke. Bakerov plan je sadržavao šest odrednica: 1. plaćanje kamate na dug komercijalnih banaka trebao bi se vršiti pravovremeno, uz pune tržišne kamatne stope; 2. dospjeće potraživanja za glavnice od komercijalnih banaka i bilateralni državni dug bi se trebali odgoditi, 3. novo pozajmljivanje komercijalnih banaka bi trebalo jednim djelom usmjeriti na refinanciranje dijela dospjelih kamata, 4. zemlje dužnice bi se trebale podvrgnuti uvjetovanju pod nadzorom MMF-a i Svjetske banke, 5. međunarodne financijske institucije (uključujući Svjetsku banku, MMF i Međuameričku razvojnu banku) trebale bi pružati nove zajmove pod jakim uvjetima, 6. inovativni aranžmani financiranja (npr. bailout obveznice, otkupi duga i razmjene vlasničkog kapitala) između banaka i zemalja dužnika mogu se sklopiti na "dobrovoljnoj osnovi" u sklopu "odabira opcija" (Sachs, 1989).

Bakera, ovaj je plan refinanciranja dugova uveden u 10 zemalja Južne Amerike (Sachs, 1989). Povratak gospodarstva gotovo cijele Latinske Amerike na predrecesijske brojke je bio iznimno dug. Tako se period koji je obilježio ovu depresiju još naziva i „**izgubljena četvrt stoljeća**“. Svoj oporavak ova je regija doživjela tek između 2004. i 2008. godine, ovisno od države do države (Ocampo, 2014).

Izraelska bankarska kriza (1983.)

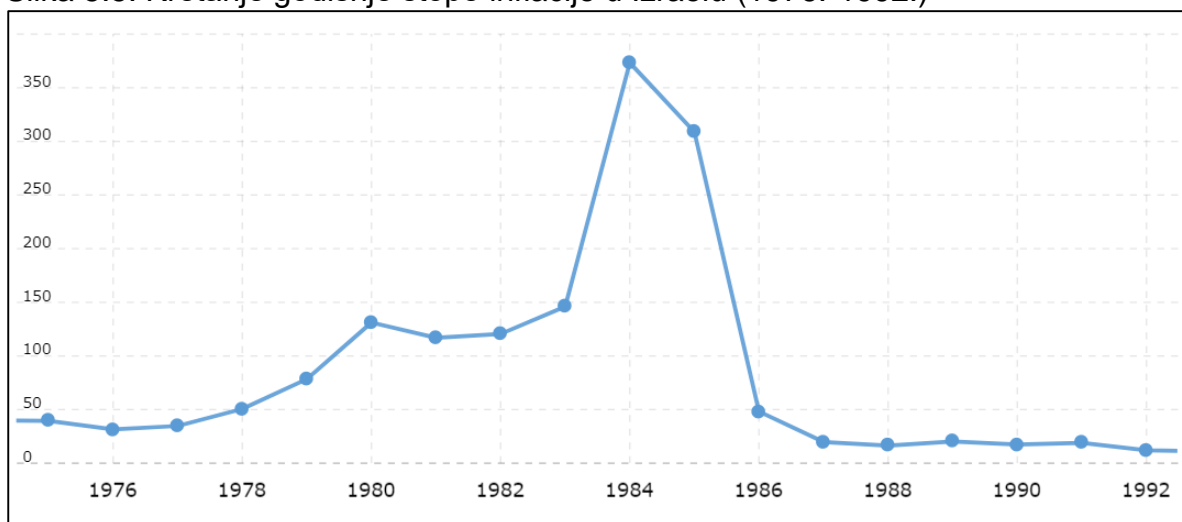
Na drugoj strani svijeta, u **Izraelu**, u isto vrijeme se odvijala slična priča, gdje je visoki menadžment financijskih institucija doveo zemlju do **financijskog kolapsa** i velikih državnih sanacija. Cijeli slučaj je započeo tijekom 70-ih godina prošlog stoljeća, kada je Yaakov Levinson, menadžer *Hapoalim* banke, odlučio kontrolirati cijenu dionica te iste banke na tržištu kapitala. Način na koji su to odlučili raditi jest prilično neetički. Banka je preporučivala svojim klijentima da investiraju u njene dionice, gdje su garantirali da će cijene istih samo rasti. Time je banka dobila dodatni kapital za davanje kredita, investicije itd. Također su i klijenti dobivali velike zajmove za svoje potrebe. Vidjevši da je taj način poslovanja unosan, menadžment i ostalih najvećih banaka se uskoro tome pridružio. Tako su *Leumi Bank*, *Discount Bank*, *Igud Bank*, *Hamizrachi Bank* i *Clali Bank* postali suučesnici u nefer poslovanju. Često su glavni kupci dionica bili mirovinski fondovi, a događalo se da su i banke međusobno trgovale.

Bankama je ovaj način poslovanja bio omogućen od strane politike, koja je često imala utjecaja, kao i privatnih udjela, gdje su vlasnici znali vrlo malo, ili gotovo ništa o bankarstvu. Izdavanje novih dionica je tijekom 80-ih dovelo do toga da je 90 posto istih bilo od strane navedenih banaka. Ipak, realni povrat na uloženo je počeo opadati, od visokih 41 posto 1980. godine, do 28 posto 1982. godine. Neodrživost sustava je uskoro postala očita, kada je početkom 1983. izraelsko tržište nefinancijskih dionica postajalo sve više nestabilno zbog stalnih ulaganja banaka radi održavanja likvidnosti na tržištu. Iako je postojao pritisak ministra financija Yorama Aridora⁹ na banke da postupno smanjuju svoj obujam netržišnog poslovanja, one su se tome opirale. Javnost je polako postajala sve svjesnija situacije, te je započeo val prodaje dionica od strane istih, i ulaganjem u stabilni dolar, što je stvorilo dodatni pritisak na burzi.

⁹ Izraelski ministar financija u razdoblju od 1981. do 1983. godine. Također bio u parlamentu u od 7. do 11. saziva Kneseta.

Početak listopada 1983. godine, točnije 6. listopada¹⁰, nakon što je tržište bilo zatrpáno prodajom dionica, dogodio se slom. Taj isti dan odlučeno je da će država otkupiti te dionice, kako bi smanjila gubitak na investicije. Da bi to učinila, država je morala uložiti 6,9 milijardi dolara.

Slika 5.5. Kretanje godišnje stope inflacije u Izraelu (1976.-1992.)



Izvor: Macrotrends. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/countries/ISR/israel/inflation-rate-cpi> (16.2.2020.)

Rezultat je vrlo brzo došao na naplatu. Izgubljena je trećina vrijednosti ulaganja od strane javnosti, a većina velikih banaka je nacionalizirana. Uskoro je državu zahvatila inflacija, gdje je iz slike 5.5. vidljivo da je 1984. bila na razini od gotovo 400 posto godišnje. Da bi se ekonomija Izraela nakon navedenih događaja dovela u red, Kneset¹¹ je u suradnji sa sindikatom i središnjom bankom 1985. godine odobrio stabilizacijski plan¹². Kroz dvije godine inflacija je spuštена na 20 posto, a u nastavku 80-ih država je bila pripremljena za snažni gospodarski rast 90-ih (Blass i Grossman, 1996).

¹⁰ „Crni utorak“, banke priznale da neće moći izdržati dodatne prodaje bez intervencije države (Blass i Grossman, 1996).

¹¹ Izraelski parlament. Sadrži 120 članova koji se biraju na 4 godine. Trenutno predsjedava 22. saziv.

¹² Stabilizacijski plan je sadržavao: značajne rezove u državnim troškovima, privatizaciju mnogih državnih tvrtki, sporazum sa sindikatom koji je uključivao stabilizaciju plaća, privremenu kontrolu cijena primarnih dobara i usluga, devalvacija šekela koja je prethodila budućem planu fiksnog tečaja te suzbijanje mogućnosti centralne banke da emitira novac za pokrivanje državnog deficita (Melnick i Mealem, 2009)

Financijska kriza zemalja istočne Azije (1997.)

U pojedinim zemljama na dalekom istoku 90-ih godina prošloga stoljeća zabilježen je znatan porast u broju i obujmu kredita. Ovaj porast iz sredine 90-ih godina uzrok je povećanog broja kredita u stranoj valuti, točnije u američkom dolaru. **Tajland, Indonezija i Južna Koreja** su tijekom navedenih godina imali značajan dug u privatnom sektoru, gdje je **fiksirani tečaj valuta** ohrabrivao daljnje kreditiranje. Tako Wade (2002) navodi kako je inozemni dug Južne Koreje narastao sa 40 milijardi dolara 1993. na 120 milijardi dolara krajem 1997. godine, sa najvećim udjelom kratkoročnih kredita od 65 posto, uglavnom privatnih. Posuđeni novac je često bio raspodijeljen između najbogatijih i onih prisnih politički. Ono što je dolar činilo zanimljivim jest manja kamata na kredite u toj valuti. U daljnjem putu novca ta bi se valuta konvertirala u domicilnu valutu, a koja bi potom bila disperzirana pod većom kamatom, također u obliku kredita. Ovim naglim ulaskom velike količine novčanih sredstava u navedene zemlje, ali i neke ostale zemlje istočne Azije, gospodarstva su bila suočena sa rastom utemeljenim na vjerovanjima u stabilni tečaj. Taj je rast u sebi imao posljedicu rasta cijena nekretnina, u koje je odlazilo najviše sredstava, a koje su također postale predmetom špekulacija.

U isto vrijeme na ovu regiju utječe niz vanjskih čimbenika koji će doprinijeti nastanku financijske krize idućih godina. Jedan od čimbenika bila je i devalvacija kineskog renminbija, što je utjecalo na rast izvoza te zemlje, ali i pad izvoza ostalih zemalja u regiji. Također, „*Sporazumom iz Plaze*“ iz 1985.¹³, dogovorena je prisilna devalvacija američkog dolara na odnosu na njemačku marku, francuski franak, britansku funtu i japanski jen, što je u početku rezultiralo padom vrijednosti dolara, ali je ona tijekom 90-ih ponovo rasla, pa je samim time u financijskom smislu pomogao rastu istočnoazijskih zemalja kroz preoceanske valutne transakcije (Funabashi, 1988).

¹³ Na sastanku u hotelu Plaza prisustvovali su Gerhard Stoltenberg (ministar financija Zapadne Njemačke), Pierre Bérégovoy (ministar gospodarstva i financija Francuske), James A. Baker III. (ministar financija Sjedinjenih Američkih Država), Nigel Lawson (ministar financija Ujedinjenog Kraljevstva) i Noboru Takeshita (ministar financija Japana) (Funabashi, 1988).

Slika 5.6. Kretanje tečaja tajlandskog bahta za dolar (1996.-2020.)



Izvor: Trading Economics. Preuzeto s: <https://tradingeconomics.com/thailand/currency> (17.02.2019.)

Tijekom 1997. godine Tajland postaje prva žrtva prekomjernog zaduživanja. Pravilo fiksnog tečaja te iste godine se ukida pa vrijednost američkog dolara u odnosu na tajlandski baht skače sa 25 bahta za dolar na 55 bahta za dolar, da bi se kasnije stabilizirao na prosječnih 40 bahta, vidljivo iz slike 5.6. Zbog prethodno navedenih razloga smanjuju se inozemna ulaganja, zbog čega se narušava poslovanje tvrtki u toj državi, a samim time započinje lanac negativnih efekata i događaja koji su se proširili gotovo cijelom istočnom obalom Azije. Zemlje koje su imale najveće posljedice za gospodarstvo su Tajland, Južna Koreja, Malezija i Indonezija. Tako su ove zemlje već 1998. godine imale snažan pad gospodarskog obujma. Gospodarstvo Južne Koreje zabilježilo je pad od 5,5 posto, Malezijsko 7,4 posto, Tajlandsko 7,6 posto, dok se je gospodarstvo Indonezije strmoglavilo za 13,1 posto u odnosu na 1997. godinu¹⁴. Ipak, ova je regija vrlo brzo krenula sa snažnim gospodarskim rastom, ovog puta utemeljenom na inozemnom ulaganju i samostalnim ekonomskim mjerama, pa su ove zemlje postali tzv. „Azijski tigrovi“.

¹⁴ Macrotrends – prema podacima Svjetske banke. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/countries> (18.2.2020.)

Kriza u Sjedinjenim Američkim Državama iz početka 21. stoljeća (2000.)

Posljednja od lokalnih **kriza** se najvećim djelom dogodila u **Sjedinjenim Američkim Državama početkom 2000-ih godina**. Ovu zemlju, ali i cijeli svijet, zahvatila je 1990-ih godina nagla informatizacija pojavom osobnih računala po pristupačnim cijenama. Ipak, vlasnici tih računala bile su uglavnom tvrtke, jer u kućanstvima nisu imale veliku svrhu. Rast kućanstava koji su posjedovali računalo započeo je 1993. godine, kada se pojavio program koji je omogućavao svakom tko je imao računalo i internetsku vezu da pristupi, tada ograničenom broju internetskih stranica koje su postojale. Taj program je bio *Mosaic* internetski preglednik koji je nastao u suradnji dva programera u NCSA (eng. *National Center for Supercomputing Applications*), Marca Andreessena i Erica Bina (Andreessen i Bina, 1994). Bila je to tada revolucija, a koja je potakla određene promjene u ponašanju društva. Zbog svoje jednostavnosti ovaj je program povećao potražnju za osobnim računalima u privatne svrhe. Između 1990. i 1997. godine u SAD-u je zabilježen rast kućanstava koji posjeduju računala sa 15 posto na 35 posto¹⁵.

Ovaj vid poslovanja preko internetske mreže je postao primamljiv investitorima koji su ih smatrali revolucionarnim i izvanrednim ulaganjem. Povoljnim uvjetima ulaganja je pridonijela i relativno niska kamata stopa FED-a pod predsjedanjem Alana Greenspana, a koja se kretala između 3,5 posto i 6,5 posto¹⁶. Američki ulagači su krajem 90-ih ulagali velika sredstva u tvrtke koje u tom vremenu nisu imale gotovo nikakvu isplativost, ali su vjerovali da će u budućnosti te kompanije svakako dati određene prinose. Za doprinos većem ulaganju svakako je zaslužan i novi zakon o porezu na prinose od kapitalnih ulaganja, potpisan od tadašnjeg američkog predsjednika Billa Clintona 5. rujna 1997. godine. Tim je zakonom dotadašnja stopa poreza od 28 posto smanjena na 20 posto¹⁷.

¹⁵ Bureau of Labor Statistics. (1999) *Issues in Labor Statistics*. Washington: U.S. Department of Labor.

¹⁶ Macrotrends – prema podacima Svjetske banke. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/countries> (19.2.2020.)

¹⁷ U.S. Government Publishing Office (1997). *Taxpayer Relief Act of 1997*. Washington: U.S. Government Printing Office, 111, 778-1103.

Slika 5.7. Kretanje burzovnog indeksa NASDAQ-a (1995.-2004.)



Izvor: Macrotrends – prema podacima Svjetske banke. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/countries> (19.2.2020.)

Zbog velikog prometa, NASDAQ-ov¹⁸ burzovni indeks je u razdoblju od 1995. do 2000. godine gotovo eksponencijalno rastao, gdje je od 1.500 došao na razinu od 7.100 bodova, vidljivo u slici 5.7., dakle gotovo za 400 posto. Naravno, ovaj špekulativni rast nije imao temelja u realnoj ekonomiji, jer su se vrijednosti tih kompanija daleko precjenjivale, iz razloga jer su bile dio informatičke revolucije u kojoj su investitori htjeli imati udjele u dobiti. U slučaju brojnih novonastalih tvrtki koje su se pojavile na burzi cijene dionica su rasle iz dana u dan, što je rezultiralo da su mnogi zaradili samo od trgovine dionicama na dnevnoj, pa čak i satnoj bazi.

Brojne tvrtke su bile neprofitabilne, jer su veliki dio novca trošili na prijeko potrebni marketing kako bi privukle investitore. Polako sumnjajući u opstojnost dotadašnjeg ekonomskog stanja, financijski časopis *Barron's*¹⁹ je objavio članak, gdje Willoughby (2000) tvrdi sljedeće: „Izgladnjele zbog novca, mnoge će tvrtke pokušati prikupiti

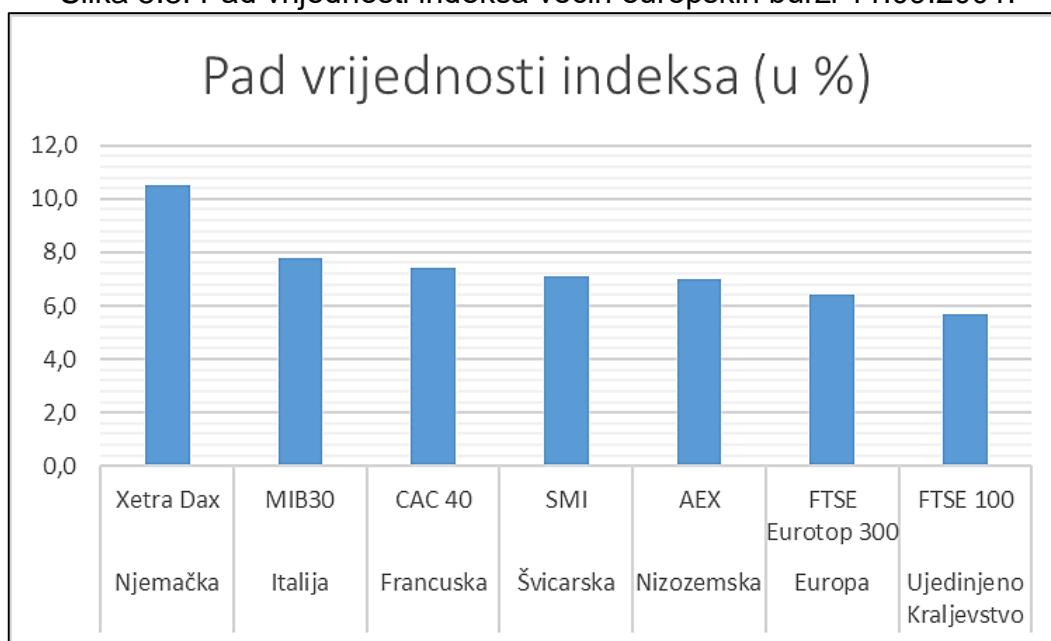
¹⁸ NASDAQ (eng. National Association of Securities Dealers Automated Quotations) - jedna od američkih burza dionica sa sjedištem u New Yorku.

¹⁹ Barron's je američki tjednik kojeg objavljuje Dow Jones & Company. Barron's pokriva informacije o financijama, kretanju na tržištu i relevantne statistike SAD-a. Svako izdanje sadrži sažetak tržišnih aktivnosti prethodnog tjedna, kao i vijesti, izvješća i prognoze za naredni tjedan.

svježa sredstva izdavanjem više dionica ili obveznica. No, puno njih neće uspjeti. Kao rezultat toga, biti će prisiljeni prijeći u ruke jačih rivala ili potpuno prestati poslovati. Mnoge su internetske tvrtke s nedostatkom novca već u potrazi za financiranjem. Ekskluzivna studija koju je za tvrtku *Barron's* provela tvrtka za procjenu dionica, *Pegasus Research International*, pokazuje da će najmanje 51 internetskih kompanija presušiti sa sredstvima u narednih 12 mjeseci. To iznosi četvrtinu od 207 tvrtki uključenih u studiju“. Iako ovaj članak zasigurno nije uzrok recesiji, svakako je potaknuo mnoge da razmisle o napisanome.

Slijedećih mjeseci američke burze doživjele su najveći pad vrijednosti u povijesti SAD-a. Nakon nezapamćenog rasta burzovnih indeksa, 280 internetskih kompanija Blombergovog internetskog indeksa SAD-a su, prema procjeni istraživačke tvrtke *Birinyi Associates of Westport*, od ožujka do rujna 2000. godine izgubile bilijun i 755 milijardi dolara tržišne vrijednosti. Vrijednost na vrhuncu burzovnog indeksa je iznosila blizu tri bilijuna dolara, da bi ona kroz manje od pola godine pala na vrijednost od bilijun i 193 milijardi dolara. Tako je od 280 kompanija, njih 79 imalo pad jednak ili veći od 90 posto a 72 su imale pad između 80 i 90 posto. Tek je 5 tvrtki imalo pad manji od 5 posto (Kleinbard, 2000). Tržišna vrijednost svih dionica je nastavila padati i tijekom 2001. godine, gdje je dodatni udar prouzročio teroristički napad na Svjetski trgovački centar, 11. rujna. Na slici 5.8. u nastavku vidljiv je utjecaj ovog događaja tog istog dana na brojne burze diljem Europe.

Slika 5.8. Pad vrijednosti indeksa većih europskih burzi 11.09.2001.



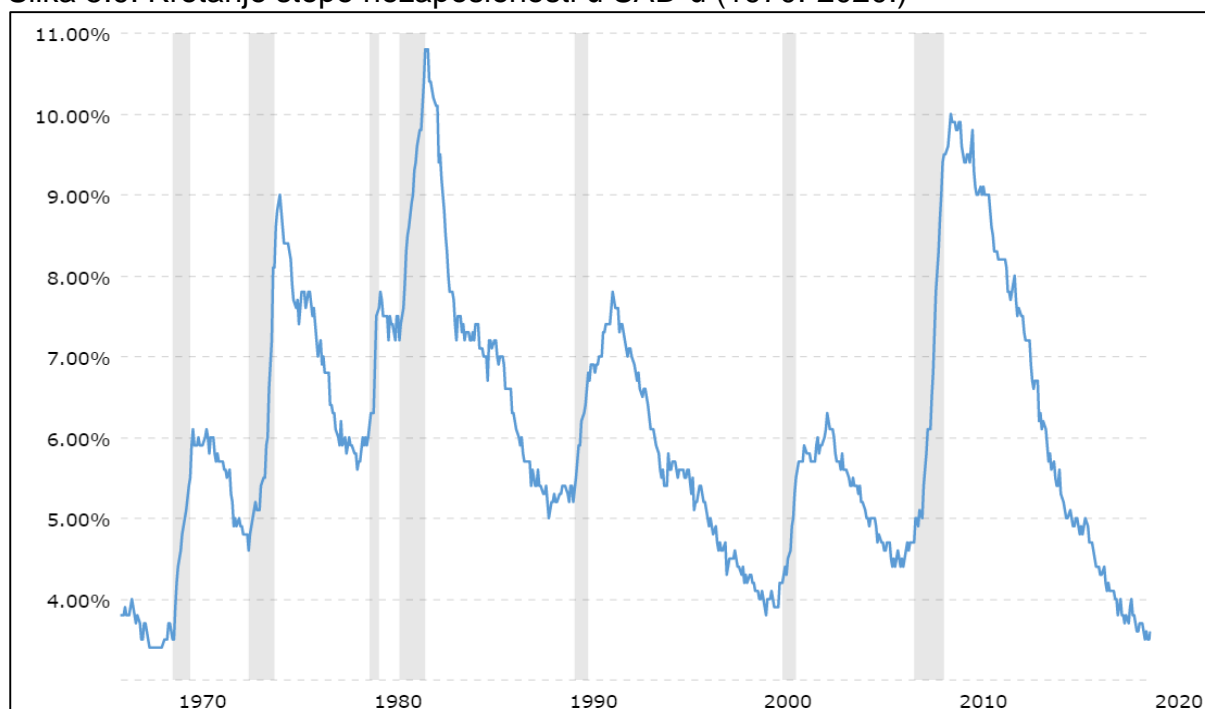
Izvor: autorov rad prema povijesnim podacima burzovnih indeksa.

Cijene dionica, odnosno tržišne vrijednosti kompanija koje su trgovale na NASDAQ-u, su bile u padu sve do listopada 2002. godine. Tada je zabilježena ukupna vrijednost svih kompanija, čijim se dionicama trguje na navedenoj burzi, od bilijun i 600 milijardi dolara, što je bila iz kraja 1996. godine. U odnosu na vrhunac vrijednosti od prije dvije godine, odnosno u ožujku 2000., kada je ukupna vrijednost iznosila 6 bilijuna i 700 milijardi dolara, američko tržište je izgubilo gotovo 76,12 posto vrijednosti, odnosno investitori koji su uložili u kompanije (Gaither i Chmielewski, 2006).

U vrijeme krize koja je nastala, bankrotirale su i neke velike tvrtke kao što su Worldcom i Enron. U jeku ostalih prijevare koje su učinjene u dot-com kompanijama, gdje su pojedine tvrtke obećavale svojim investitorima određene, ali nerealne povrate, Worldcom i Enron su ispravljali sliku o sebi na način da su u nizu slučajeva lažirali brojke i dotjerivali bilance, a čije je izmjene zahtijevao visoki menadžment kojem je kasnije i suđeno za prijevare u poslovanju (Healy i Palepu, 2003). Tako je Enron 2. prosinca 2001. godine objavio svoj bankrot s imovinom vrijednom 65,5 milijardi dolara, gdje je bio dužan 67 milijardi dolara²⁰ svojim kreditorima. U nastavku recesije, 2. srpnja 2002. godine Worldcom objavljuje svoj bankrot, s imovinom od 103,9 milijardi dolara i dugom od 41 milijarde dolara (Beltran, 2002)(Desjardins, 2019)(Benston, 2003).

²⁰ The New York Times. Preuzeto s:
<https://www.webcitation.org/5tZ5cPyj6?url=http://www.nytimes.com/2003/07/12/business/enron-s-plan-would-repay-a-fraction-of-dollars-owed.html> (22.02.2020.)

Slika 5.9. Kretanje stope nezaposlenosti u SAD-u (1970.-2020.)



Izvor: Macrotrends. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/1316/us-national-unemployment-rate> (23.2.2020.)

Tržišni *balon* koji je nastao početkom 2000-ih imao je do tada najveću novonastalu vrijednost na američkim burzama. No ipak, zbog svoje strukture, odnosno usmjerenosti tog *balona* prema informatičko-informacijskom tržištu, on nije imao toliko snažne i dugotrajne posljedice na američko gospodarstvo, ali i pojedina gospodarstva u svijetu, u usporedbi s ostalim recesijama. Tako je nezaposlenost, uočljivo iz slike 5.9., narasla na prosječnih 6 posto, dok je na samom vrhuncu *balona* nezaposlenost iznosila 4 posto. Oporavak od navedene krize uslijedio je vrlo brzo, gdje su već sredinom 2003. godine bili vidljivi pozitivni pomaci u smjeru rasta gospodarstva.

Usporedba predrecesijskih razdoblja

Iz prethodno prikazanih globalnih, ali i lokalnih kriza, nepobitna je činjenica da je glavni uzrok nastanka recesije/krize nerealna promjena cijena na kapitalnom tržištu. Svaki rast cijena koji u sebi sadrži neutemeljene osnove za njihovo povećanje rezultira nastankom određenih ekonomskih *balona* čije posljedice, bile one veće ili manje, imaju snažan utjecaj na ponašanje društva u cjelini. Također je važan i čimbenik psihologije rasta cijena, gdje je javnosti često nepoznat krajnji negativni rezultat, pa je uslijed tog rasta društvu uglavnom poznat samo pozitivan učinak. Ono što se također ponavlja

kao činjenica u svakom od predrecesijskih razdoblja jest ponašanje društva kao skupine koja nastoji sebi stvoriti što veću materijalnu korist. Slijedom toga, društvo koristi taj rast cijena, ovisno od osobe do osobe, u nadi i vjerovanju da će smjer kretanja tržišta biti uvijek pozitivan. U takvim okolnostima ono je sklonije većoj potrošnji, što posljedično rezultira u gospodarskom rastu.

U slučaju predstavljenih recesija, kako globalnih, tako i lokalnih, utjecaj na rast cijena svakako ima i ponuda jeftinijeg novca na tržištu. Za vrijeme gospodarskog rasta središnje banke snižavaju kamate na kredite poslovnim bankama kako bi povećali ekonomsku aktivnost. Povećani obujam ekonomske aktivnosti je svakako bitan jer je on nužan da bi se gospodarstvo oporavilo od prethodne recesije, ili da bi jednostavno potaknuli rast koji nije dovoljan s drugim mehanizmima. Ipak, često se upravo preko jeftinijeg novca, odnosno niskih kamata, stvara umjetan privid gospodarskog napretka, a zapravo je taj rast utemeljen na posuđenom kapitalu kojeg je, naravno, potrebno i vratiti. Poslovne banke, odnosno vrhovni menadžment, u želji za ostvarenjem što većih prihoda, a zatim i zbog toga zasluženih bonusa, često ulaze u etički i moralno upitno poslovanje. Iz prethodnih slučajeva recesija, odnosno u razdobljima prije nastanka istih, vidljivo je da poslovne banke često ulaze u vrlo riskantne investicije, smatrajući da će eventualne gubitke sanirati država, odnosno porezni obveznici. To proizlazi iz teze da bi država trebala garantirati svojim državljanima socijalnu sigurnost.

Iz predrecesijskih razdoblja globalnih recesija, Velike depresije, Energetske krize, krize iz početka 90-ih, kao i nekretninske ekspanzije, može se uočiti da su tijekom njih intenzivno rasle cijene određenih segmenata na tržištu. Rast cijena dionica, nekretnina i energenata imaju svoju podlogu u špekulativnim nagađanjima trgovaca koji trguju istim. Trgovanje u ovim slučajevima prelazi realne cijene, gdje potom nastaje masovna histerija. Masovna histerija upravlja tržištem, te napuhuje vrijednosni *balon*. U predrecesijskom razdoblju se potiče na investiranje, kako iz štednje i kredita građana, tako i kroz tvrtke iz njihovih zaliha kapitala i kredita. Ipak, u ponekim slučajevima recesija, a koje su najčešće blažih oblika, nije nužno da njihov uzrok budu nerealne vrijednosti.

U slučaju krize iz početka 90-ih godina veliki je utjecaj imala opća politička situacija u tada podijeljenoj Europi. Od 4 navedene globalne krize, ona je jedina čija osnova nije bila u nerealnom rastu cijena pojedinih segmenata na tržištu. Ona je bila rezultat

prilagodbe svijeta na novu političku situaciju u kojoj je prestao Hladni rat, a samim time i izuzetno smanjena želja za dokazivanjem Istočnog bloka i Zapada. Tu se naravno veže ulaganje država u tehnološku nadmoć u naoružanju, inovacijama i infrastrukturnim poduhvatima. Ipak, iako su ta ulaganja potaknula određeni rast cijena, njihov je utjecaj na tržište bio značajno manji, pa je samim time i kriza bila kraća, s blažim posljedicama na svjetsko gospodarstvo.

Za razliku od predrecesijskih razdoblja u globalnim recesijama, ona u lokalnim su više povezane sa poslovnim i središnjim bankama. Tako je u slučajevima navedenog Izraela, Meksika i Južne Amerike, te Tajlanda, Indonezije i Južne Koreje ta povezanost iznimno snažna i vidljiva. Kod ovih zemalja i regija aktivnosti banaka su direktno utjecale na stanje u domicilnom gospodarstvu, ali i onom u okruženju. Naravno, glavni uzrok kriza i recesija zasigurno nisu samo banke, već cijeli niz poslovnih poteza koji su pojedine ekonomije dovele do istih. Tu su također ključne i odluke pojedinaca, što onih koji su na bitnim menadžerskim pozicijama, tako i svake osobe koja sudjeluje u poslovnim procesima pojedine države, a to su u konačnici svi građani iste. Svako od navedenih predrecesijskih razdoblja karakterizira povećana stope inflacije zbog veće količine novca na tržištu, a koja vrši pritisak na cijene dobara i usluga.

Pojavom kvalitetnijih sredstava komuniciranja i povećane globalizacije od početka 70-ih pojavljuje se i mogućnost sudjelovanja na većem tržištu novca, pa tvrtke u javnom i privatnom sektoru, kao i države, posuđuju novac na međunarodnoj razini. S obzirom da je glavna svjetska valuta američki dolar, promjene kamatnih stopa FED-a svakako ima utjecaj na dolarizirane zemlje. Tako Ivković (2011) navodi slijedeće negativne karakteristike dolarizacije financijskog sustava: ekonomija postaje osjetljivija na vanjske šokove; povećava se rizik bilance u ekonomijama u kojima postoji valutna neusklađenost prihoda i rashoda tržišnih sudionika; povećava se implicitni (kreditni) rizik banaka u stanju izraženije deprecijacije lokalne valute; smanjuje se efikasnost monetarne politike (domicilne) kroz slabljenje kanala kamatnih stopa i jačanje transakcijskog efekta deviznog tečaja; povećava se volatilnost inflacije. Ovi su slučajevi bili iznimno prisutni i vidljivi u razdoblju prije, te za vrijeme recesije, u Meksiku, državama Južne Amerike, kao i u zemljama dalekog istoka: Tajlanda, Indonezije i Južne Koreje.

Dolarizacijom financijskog sustava gubi se svrha središnje banke, jer je njena uloga smanjenja time što je korištenje domaće valute zamijenjeno kreditima u stranoj valuti,

u ovom slučaju dolara. Suprotno tome, države gdje pravne i fizičke osobe koriste vlastitu valutu direktno ovise o kamatama središnje banke te države. Na taj način se drži pod kontrolom količina novca u opticaju, gdje ona određuje cijenu posuđivanja tog novca. U vrijeme niskih kamata, ili u slučajevima kad one ne postoje, novac je pristupačniji onima koji si taj novac u vrijeme viših kamata to ne mogu priuštiti. S obzirom da je udio potonjih relativno najveći, niže kamate povećavaju obujam financijske aktivnosti navedenih, što u konačnici povećava i potrošnju, rezultirajući gospodarskim rastom. Vidljivo je dakle da središnja banka ima tu mogućnost da povećava ili smanjuje gospodarske aktivnosti u državi, a samim time utječe na ekonomske cikluse u istoj. Smanjenjem kamatne stope gospodarska aktivnost se povećava, dok se povećanjem kamatne stope gospodarska aktivnost smanjuje.

Ono što je također zajedničko jest činjenica da se u predrecesijskom razdoblju, u većini slučajeva, radi o ulaganju u imovinu, dugoročno i kratkoročno. Ta se imovina u većini slučajeva ogleda u investiranju u nekretnine za potrebe stanovanja investitora. U manjem broju slučajeva, radi se investiranju na tržištu kapitala. Dakle, ovisno od osobe do osobe, ta se ulaganja temelje na stambenom zbrinjavanju, kupnji i prodaji, ili dugoročnom ulaganju i očekivanju povrata na uloženo u doglednom razdoblju. Važno je za primijetiti da je vrlo mali udio onih koji u tom razdoblju uzimaju u obzir činjenicu da cijene imovine neće stalno rasti, pa shodno tome opreznije postupaju s vlastitim, ali i s posuđenim kapitalom.

Dakle, predrecesijsko razdoblje, odnosno vrijeme u fazi oporavka, a kasnije i vrhunca ekspanzije gospodarstva za navedene globalne i lokalne recesije, prvenstveno karakteriziraju manje kamate središnjih banaka, a koje se prelijevaju na niže kamate u poslovnim bankama. Pod uvjetima pristupačnijeg novca, stanovništvo više ulaže i troši, što potiče pojačanu potrošnju koja za sobom opet povlači veću proizvodnju i nova radna mjesta. No, u određeno doba oporavka tržište ulazi u moralni hazard i gubi objektivni pojam o vrijednosti nečega, pa se samim time tržišna vrijednost udaljava od one realne. U to vrijeme pojačano rastu i druge cijene, pa dolazi do povećanih stopa inflacije koje počinju štetiti nacionalnim ekonomijama. Da bi se stope inflacije vratile u normalne ekonomske okvire, potrebno je povećati cijenu novca, pa središnja banka povećava kamatne stope, a samim time se smanjuje obujam financijskih aktivnosti građana. Usporedno s reakcijom središnje banke, u javnosti se također pojavljuje određena svijest o realnim mogućnostima, kao i vrijednostima, pa se i iz tih razloga smiruje ulagačka atmosfera. Naposljetku, zbog pada potražnje dolazi do

„pucanja“ nerealnih cijena, rezultirajući gubitcima na tržištu imovine i kapitala, a i tome posljedično smanjenjem proizvodnje i povećanjem nezaposlenosti, odnosno ulaskom u fazu ekonomske kontrakcije – recesije.

5.2. Evaluacija, rasprava i interpretacija

Rezultati teorijskih istraživanja

Svaka od prikazanih globalnih recesija i kriza ima svoje specifičnosti koje je karakteriziraju. Niti jedna od njih nije imala potpuno iste posljedice, kao ni iste uzroke. Prema tome, svaku od globalnih kriza treba gledati kao zaseban događaj, ali kroz prizmu ekonomskih ciklusa koji se kroz vrijeme ponavljaju. Iako se oni nastavljaju ponavljati, u većim ili manjem obujmu, učinci pojedinog ekonomskog ciklusa se svakako vežu za onaj prethodni, a svakako i budući. S obzirom da postoji više vrsta ciklusa, njihova preklapanja i utjecaji su neizbježni. Iz tog razloga svaka od globalnih recesija i kriza je istražena kroz nekoliko jedinstvenih činjenica. Te činjenice sadržane su u razdoblju trajanja recesije, trajanju predrecesijskog razdoblja, ponašanju društva, ključnim odlukama pojedinaca, općem glavnom generatoru, glavnom pokretaču, lokaciji početka, geografskom obuhvatu te utjecaju na opće mjerljive ekonomske podatke. Zbog bolje preglednosti i mogućnosti usporedbe, činjenice će se prikazati tablično, a poredani kronološki. Nakon svakog tabličnog prikaza recesije/krize slijedi kratka usporedba s hipotezama rada.

	Velika gospodarska kriza
Razdoblje trajanja recesije	Razdoblje trajanja recesije varira od države do države u kojoj je ona nastupila. U prosjeku je ona u zahvaćenim zemljama trajala od 1929. godine do 1933. godine, kada je započeo postepeni oporavak. Prema dostupnim podacima (tablica 5.4.) recesija je u pojedinim zemljama započela i ranije, kao što je to slučaj u Brazilu, ona nastupila već u trećem kvartalu 1928. godine. Također, u pojedinim zemljama oporavak je započeo već 1931. godine, odnosno 1932. (Romer, 2003).

<p>Vrijeme trajanja predrecesijskog razdoblja</p>	<p>Nakon završetka Prvog svjetskog rata, globalna ekonomija se suočila s činjenicom da su potrošene zalihe robe, gdje je Europi bila potrebna obnova. Po završetku rata Sjedinjene Američke Države je zahvatila kratkotrajna ekonomska kriza zbog smanjenja količine novca na tržištu, u trajanju od 1920. do 1921. godine, nakon čega je zbog povećanja količine novce nastupio oporavak (Lightner, 1922). Europsko gospodarstvo je započelo sa stabilnim oporavkom sredinom 1920-ih nakon što su prethodnih godina Rusija, Francuska, Njemačka, Austrija i Mađarska imale kolaps domicilnih valuta.</p>
<p>Ponašanje društva u cjelini</p>	<p>Po završetku rata i stvaranjem mira u svijetu, društvo je prebacilo fokus na razvijanje starih i stvaranje novih trendova. U tom smislu razvijali su se novi kulturološki standardi, pojavljivala se sve veća internacionalizacija, povećavala se potreba za robom široke potrošnje, što je u konačnici rezultiralo mirnodobskim razdobljem ekonomskog prosperiteta u većini država svijeta. Rast konzumerizma i konformizma se najviše osjetio u Sjedinjenim Američkim Državama. Uvođenjem masovne proizvodnje za većinu proizvoda, stvoren je srednji sloj društva s velikim potrebama. Velike potrebe društva vršile su pritisak na cijene, s obzirom da je proizvodnja u početku bila nedostatna (Lanchene Batoul, 2009). U takvoj situaciji društvo se počelo ponašati kao krdo, stvarajući umjetan i neodrživ razvoj gospodarstva.</p>
<p>Ključne odluke pojedinaca u predrecesijskom razdoblju</p>	<p>U rujnu 1924. godine je postignut dogovor oko financijske stabilizacije zapadnoeuropske monetarne politike čiji je zadatak bio regulirati ratne reparacije Njemačke prema zapadu, najvećim dijelom prema Francuskoj (Martin, 1950). Uz eksperte iz Europe, a pod vodstvom američkog političara i bankara Charlesa Dawesa, odlučilo se da će se njemačko gospodarstvo uvelike financirati pomoću zajmova danih iz američkog bankarskog sektora, koji će ujedno i kontrolirati cijeli proces. Financiranjem njemačke ekonomije nastojalo se ojačati njihovu</p>

	<p>ekonomiju kako bi bila sposobna otplaćivati dogovorene reparacije. Najveći primatelj, Francuska, također istovremeno jača svoje gospodarstvo, gdje ona kroz proizvedena dobra, ali i novac, otplaćuje svoje zajmove prema Sjedinjenim Američkim Državama koje su bili primorani uzimati tijekom 1. svjetskog rata. Na ovaj način američko se gospodarstvo duboko integriralo u najsnažnija gospodarstva Europe, pa je samim time znatno povećan obostrani utjecaj na te ekonomije²¹. Zbog navedene povezanosti Velika depresija je uvelike utjecala na europsko gospodarstvo, najviše ono njemačko.</p>
Opći generator recesije	<p>Uspostavljanjem reda u svjetskoj ekonomiji i inzistiranjem većine država da ne dođe do rata, gospodarstvo svijeta, poglavito zapadnoeuropsko i američko, naglo raste. Uslijed velike potražnje za dobrima i uslugama, te razvojem istih, kroz dobro poslovanje investitori uviđaju mogućnost investiranja i sigurnog povrata na uloženo. U vrijeme poslije 1. svjetskog rata također dolazi do razvoja i rasta srednje klase, koja sada postaje najveći generator ekonomije, a ujedno i najveći potrošač. Mnogi su iskoristili priliku koja im je pružena u vidu većih osobnih prihoda da investiraju na, do tada, njima nepoznatom tržištu kapitala koje je predstavljano kao iznimno unosno mjesto za investiranje. U jeku Dawsovog plana i kreditiranja njemačkog gospodarstva, američke su banke velika sredstva investirali u tu prekoatlansku industriju (Martin, 1950). Krajem 20-ih godina 20. stoljeća dolazi do sve većeg priljeva kapitala na tržište, koje je u jednom trenutku izgubilo vezu s realnom vrijednosti, gdje je trgovanje vrijednosnicama uskoro postala igrom u kojoj je jedini cilj bio kupiti jeftinije i prodati skuplje.</p>
Glavni pokretač recesije	<p>Nakon što su cijene vrijednosnica postale potpuno odvojene u realnosti od ostalih cijena, ubrzo je bilo vidljivo da njihova vrijednost nema nikakvu osnovu za daljnjim rastom. Ovo suočavanje sa stvarnošću rezultiralo je krahom na glavnoj</p>

²¹ School History. Preuzeto s: <https://schoolhistory.co.uk/notes/the-dawes-plan/> (5.6.2020.)

	<p>američkoj burzi, onoj u New Yorku na Wall Streetu 29. listopada 1929. godine. Tog dana cijene dionica su oštro pale, pa su tako većina vlasnika tih dionica vrlo brzo postali žrtvom euforije. Brisanjem velikih vrijednosti na burzi, brojne su tvrtke postale bezvrijedne, a samim time i njezini vlasnički udjeli. Pad burze znatno je smanjio potrošnju. Kupnja trajnih dobara i poslovna ulaganja snažno su pali nakon pada, čije objašnjenje leži u činjenici da je financijska kriza stvorila značajnu neizvjesnost u pogledu budućih prihoda, što je zauzvrat natjeralo potrošače i tvrtke da smanje ili odgode kupnju trajnih dobara. Iako je gubitak bogatstva uzrokovan padom cijena dionica bio relativno mali, pad burze je uzrokovao masovni osjećaj siromaštva u društvu. Kao rezultat drastičnog pada potrošnje i ulaganja, stvarna proizvodnja u Sjedinjenim Državama, koja se polako smanjivala do ove točke, naglo je pala krajem 1929. i tijekom 1930. godine (Romer, 2003).</p>
<p>Lokacija početka recesije</p>	<p>Iz prethodnog odlomka, vidljivo je da je lokacija početka Velike depresije započela u New Yorku, točnije na burzi na Wall Streetu. To je sada i vrlo jasna lokacija, jer je u to vrijeme, kao i danas, New York bio vodeći svjetski financijski centar, u kojeg se slijevao veliki ulagački kapital.</p>
<p>Geografski obuhvat recesije</p>	<p>Vrlo brzo nakon pada burze u New Yorku, kroz Sjedinjene Države se počeo širiti opći pad potrošnje i proizvodnje, što je kasnije dovelo i do bankrota mnogih banaka idućih godina, jer su se mnogi bojali za sigurnost svog novca u tim institucijama, prouzročivši tako panično povlačenje sredstava iz banaka. Upravo je ova nelikvidnost bankarskog sektora učinila da se, uz naravno pad potrošnje i proizvodnje, financijska kriza preseli na europsko tlo, točnije Njemačku, koja je i dalje ovisila o zajmovima američkih banaka. Stopiranjem tih transakcija, kriza se vrlo brzo prelila i na ostale zemlje ovisne o njemačkoj industriji i ratnim reparacijama. No kriza se tu nije zaustavila. Zbog opće destabilizacije tržišta i financija, gospodarstvo</p>

	<p>mnogih zemalja svijeta je počelo trpiti učinke novonastale situacije, gdje je jačina uvelike ovisila o povezanosti s američkim uvozom i izvozom, kao i s američkim financijskim sektorom. Tako je Sovjetski savez zbog svoje izoliranosti i samodostatnosti ostao neokrznut, a čak je u isto vrijeme imao gospodarski rast zbog velike industrijalizacije nacionalne ekonomije, gdje se u to vrijeme u velikoj mjeri investiralo u tešku i masivnu industriju (Davies, Harrison i Wheatcroft, 1993). Nasuprot istočnom bloku, Latinska Amerika se suočila s velikim gospodarskim padom upravo zbog svoje velike povezanosti sa Sjedinjenim Američkim Državama, kao i zbog nezrelosti tamošnjih vlasti te učestale korupcije. Iako se utjecaj Velike depresije razlikovao od države do države Latinske Amerike, u prosjeku je taj utjecaj bio iznimno negativan na cijelu regiju, rezultirajući s povećanjem nestabilnosti u istoj u idućim godinama (Díaz-Alejandro, 1980).</p>
--	--

Dakle, u Velikoj depresiji je jasno vidljiv utjecaj društva kao uzrokom iste. Društvo je ovdje nedvojbeno stvorilo umjetnu investicijsku atmosferu, a potaknuto monetarnim odlukama pojedinaca, kao i pojedinaca u bankarskom sektoru i na burzama.

Energetska kriza 1973. godine	
Razdoblje trajanja recesije	<p>Za razdoblje koje se uzima kao mjerodavno za vrijeme trajanja ove krize je ono između 11. siječnja 1973. i 6. prosinca 1974. godine. Ova dva datuma obilježavaju dva vrlo bitna događaja prvenstveno na tlu Sjedinjenih Američkih Država, a zatim i ostatka svijeta koji je bio pogođen tom krizom. 11. siječnja SAD kreće s 3 fazom kontrole cijena za američke potrošače, što je dovelo do povećanja cijena gotovo svih dobara. Završni datum ove krize je formalno 6. prosinac, kada je Dow Jones Indeks završio na rekordno niskoj razini još od 1962 godine²². Naravno,</p>

²² Begin to Invest. Preuzeto s: <https://www.begininvest.com/december-6/> (19.6.2020.)

	u slučaju ostatka svijeta ti su datumi različiti, ali su vrlo usko vezani za period u SAD-u (Iden i Schneider, 1977).
Vrijeme trajanja predrecesijskog razdoblja	S obzirom da je teško odrediti početak predrecesijskog razdoblja ove krize, u obzir će se uzeti kraj zadnje veće krize, a koja se odvijala krajem 50-ih ²³ i početkom 60-ih ²⁴ godina prošlog stoljeća. Te prethodne krize, čiji je uzrok monetarne prirode američkih Saveznih rezervi, su bile preduvjet gospodarskom rastu i pojačanoj inflaciji tijekom 60-ih godina. Ovo vrijeme rasta je trajalo sve do kraja navedenog desetljeća, kada je politika Saveznih rezervi započela proces smanjenja rashoda, odnosno rezanja troškova (Labonte, Makinen, 2001). U isto vrijeme na drugom kraju svijeta, na Bliskom istoku, događa se sve veća eksploatacija sirove nafte, mahom od strane velikih američkih tvrtki, zbog čije je niske cijene proizvodnje padala i sama proizvodnja u SAD-u. Tom izraženijem inflacijskom periodu je kumovala činjenica da je snažno rasla potrošnja naftnih derivata.
Ponašanje društva u cjelini	Uz veliki rast gospodarstva, značajni pomaci događali su se u poslovanju i radnoj snazi. Postojeće korporacije udruživale su se i postaju sve veći, moćniji konglomerati. Povećava se broj velikih trgovina i restorana brze hrane, što je dovelo do smanjenja broja malih tvrtki s vlastitim vlasnicima. Veća, često korporativna poljoprivredna gospodarstva, zamjenjivala su obiteljska poljoprivredna gospodarstva, a nova razvijena tehnologija povećavala je proizvodnju na farmama. Zapadni svijet se sve manje oslanjala na industrijski i prerađivački sektor, jer je brzi razvoj visokotehnološke elektronike doveo do zore informatičkog doba. Također, tijekom šezdesetih godina,

²³ Monetarna politika pooštrena je tijekom dvije godine koje su prethodile 1957., a potom je uslijedilo ublažavanje politike krajem 1957. Proračunski saldo rezultirao je promjenom proračunskog suficita od 0,8% BDP-a u 1957. u proračunski deficit od 0,6% BDP-a u 1958., a zatim na 2,6% BDP-a 1959. godine (Labonte, Makinen, 2001).

²⁴ Druga primarna monetarna recesija dogodila se nakon što su Savezne rezerve počele povećavati kamatne stope 1959. Vlada je prešla iz deficita (ili 2,6% u 1959.) u suficit (od 0,1% u 1960.). Kada je gospodarstvo izašlo iz ove kratke recesije, započelo je drugo najduže razdoblje rasta u povijesti NBER-a (Nacionalni biro ekonomskih istraživanja Sjedinjenih Američkih Država) (Labonte, Makinen, 2001).

	<p>velike su kompanije sve više pružale financijsku potporu umjetnicima. Ovaj način omekšavanja stava prema korporacijama naišao je na plodno tlo najviše u SAD-u, što rezultira uglavnom pozitivnom stavu prema istima. Uz to, zapadna Europa polako postavlja temelje današnje Europske unije. Na temelju ponovnog zajedništva i želje za mirom i prosperitetom, smanjuju se ili u potpunosti uklanjaju barijere u međunarodnoj trgovini i slobodnom kretanju ljudi (Baldwin i Wyplosz, 2015). U isto vrijeme svijet sve više zahvaća Hladni rat. Ovaj rat između „istoka“ i „zapada“ u nekoliko je navrata u promatranom razdoblju bio vrlo blizu prelaska u stvarni rat. Na sreću, taj je rat prerastao u međusobno natjecanje, kako vojno, tako i ekonomski. U tom pogledu, zapadno se društvo sve više okretalo konzumerizmu uživajući pogodnosti koje su mu sada omogućene. Društvo „istoka“ i „zapada“ je ovom trenutku sukobljeno u nametnutoj propagandi tadašnjih političkih vlasti, gdje se na zapadu uvelike potencirala sloboda pojedinca. Tako se u 60-im godinama uočavaju velike promjene u društvu, u svim klasama stanovništva.</p>
<p>Ključne odluke pojedinaca u predrecesijskom razdoblju</p>	<p>Nakon što se popustilo s monetarnim mjerama početkom 60-ih godina u SAD-u, i nakon što zapadna Europa polako postaje ujedinjena i stabilna, dolazi do gospodarskog prosperiteta i u ostatku svijeta. No zbog sve veće potražnje za dobrima, posebno naftnim derivatima krajem istog desetljeća, dolazi i do općeg rasta cijena zbog nemogućnosti da se zadovolje potrebe iz vlastitih resursa. Zbog sve izraženije inflacije Američke su se vlasti, pod predsjedanjem predsjednika Richarda Nixona, odlučile za uvođenje mjera pomoću kojih bi kroz nekoliko faza regulirali rast cijena (Iden i Schneider, 1977). Također, jedan od poteza je bio i izlazak iz sporazuma Bretton Woods u kolovozu 1971.²⁵ Zbog jačanja gospodarstva zapadne Europe i Japana,</p>

²⁵ 1944. godine na konferenciji u Bretton Woodsu osniva se Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka. Također, sporazumom se uvodi konvertibilnost dolara u zlato, odnosno zlatno-dolarska konvertibilnost čime se svakom imatelju dolara jamčila mogućnost da u svako doba može papirnati novac zamijeniti za punovrijedni novac - zlato.

	<p>SAD gubi na snazi te iz trgovinskog suficita prelazi u deficit, gdje one više ne mogu namiriti potrebu za zlatom pa jedina opcija ostaje upravo napuštanje zlatnog standarda (Lovrinović i Ivanov, 2009). Uz to, ono što je dodatno pogoršalo situaciju u SAD-u, kao i drugim pojedinim zemljama, jest odluka OAPEC-a da smanji proizvodnju nafte, poveća cijenu, kao i da uvede određeni embargo na izvoz pojedinim zemljama, a koje su tada pružile potporu Izraelu u Jomkipurskom ratu²⁶ (Bean i Girarad, 2001).</p>
Opći generator recesije	<p>Očuvanje stabilnosti zapada uvelike je omogućilo gospodarski rast, a samim time i rast potrošnje i proizvodnje. Zbog sve veće slobodne kretanja na zapadu, ali i prelaska na tekuća goriva za proizvodnju električne energije, dolazi do snažnog povećanja u korištenju naftnih derivata. Ekspanzijom vlasništva osobnog automobila, zapadne zemlje dolaze u situaciju da ne mogu zadovoljiti sve svoje potrebe za tekućim gorivom, što dovodi do postepenog povećanja uvoza te sirovine, najviše iz zemalja OAPEC-a. S obzirom da je zapadni svijet doživljavao svoju kulturnu renesansu, kao i onu gospodarsku, smanjila se važnost brige o pronalaženju vlastitih resursa za proizvodnju. Slijedom toga, dolazi do porasta cijene „crnog zlata“, što stvara pritisak na cijene ostalih dobara. Takvo stanje dovodi do snažnije inflacije, što u jednom trenutku zahtjeva državne regulacije, kao što su to učinile Sjedinjene Američke Države.</p>
Glavni pokretač recesije	<p>U slučaju ove krize, ona je pokrenuta, a kasnije i dodatno pojačana drugom situacijom. Glavni pokretač je, već navedeno uvođenje 3. faze plana Saveznih rezervi da regulira cijene na tržištu kako bi ograničili daljnji rast inflacijskih stopa, te ih ujedno i spustili na održivu razinu za daljnji uravnoteženi rast</p>

²⁶ 6. listopada 1973., nadajući se da će vratiti teritorij izgubljen od Izraela tijekom trećeg arapsko-izraelskog rata 1967. godine, egipatske i sirijske snage, uz potporu arapskih zemalja, pokrenule su koordinirani napad na Izrael na *Dan pomirenja*, najsvetiji dan u židovskom kalendaru. Iznenadivši izraelske obrambene snage, egipatske trupe uspjele su prodrijeti duboko na Sinajski poluotok, dok se Sirija borila da izbaci okupacijske izraelske trupe s Golanskih visina. Izrael je uzvatio protunapadom i osvojio Golansku visoravan. Prekid vatre stupio je na snagu 25. listopada 1973. godine, nakon 2 tjedna i 5 dana trajanja.

	<p>gospodarstva. No ovo uplitanje Saveznih rezervi u tržišno gospodarstvo je rezultiralo snažnim padom vrijednosti dionica, s početkom 11. siječnja 1973. godine. Drugi događaj koji je pogurao zapad u još dublju krizu je prije navedeni izvozni embargo na naftne derivate prema država koje su podupirale Izrael u arapsko-izraelskom sukobu koji se odvijao u listopadu 1973. godine. Ovaj nagli gubitak ovog važnog resursa u kratkom je roku smanjio gospodarsku aktivnost zapada, najviše SAD-a. Ovaj udar na cijenu i opskrbu naftom je dodatno pogurao dioničke indekse u minus, rezultirajući još dubljim padom i prolongiranjem izlaska iz recesije.</p>
Lokacija početka recesije	<p>S obzirom da su mjere za ublaživanje rasta inflacijskih stopa bile djelom vlasti SAD-a, a glavno mjesto reakcije na novouvedene regulacije američko tržište dionica, ponovo su američke burze postale lokacijom početka ove recesije. Razlog tome je mogućnost trenutnog djelovanja u tim institucijama, a koje reagiraju na sve promjene u gospodarstvu. Sama reakcija burzovnog tržišta ponovo je uvela smanjenje ekonomskih aktivnosti zbog nesigurnosti daljnjeg razvoja događaja.</p>
Geografski obuhvat recesije	<p>Ova je kriza u samom početku utjecala na američko gospodarstvo zbog restriktivnih mjera usmjerenih prema inflaciji. No, ubrzo je situacija na Bliskom istoku to promijenila te je kriza vrlo brzo zahvatila i druge zemlje zbog promjene u proizvodnji, dobavi i cijeni nafte. Tako se kriza proširila na zemlje zapadne Europe, te na Japan, dakle uglavnom na zemlje koje su podržavale Izrael u politici (Painter, 2014). Ipak, s obzirom na povezanost svjetske ekonomije, ubrzo je i ostatak svijeta osjetio učinke ekonomskog i političkog rata. S druge strane, „Istočni“ blok je u ovom trenutku uspio ponoviti svoju prošlost iz Velike depresije, ali je u ovoj situaciji ojačao svoj politički utjecaj, kao i ovisnost Zapadne Europe o Sovjetskoj nafti. Samim time, Sovjetski savez je itekako učvrstio svoj položaj lidera u proizvodnji nafte i plina zbog svojih ogromnih</p>

	<p>resursa. Važno je za napomenuti da je tijekom 60-ih i 70-ih godina vođena snažna hladnoratovska politika, gdje je „zapadni“ i „istočni“ blok nastojao, svaki za sebe, što više ojačati i učvrstiti položaj i dominaciju u svijetu. U to su se vrijeme događale mnogobrojne situacije u kojem je jedna strana pokušavala drugoj strani umanjiti gospodarsku i političku moć, pa su se često tražili saveznici u zemljama koje u tom trenutku nisu bile opredjeljene. Također, iako nikad direktno, ove dvije strane su često koristile neutralne zemlje za svoje potrebe, kako za resursima tako i za dokazivanjem svoje moći. Nije bio rijedak slučaj da su glavni alati za ucjenjivanje bili izvori resursa, prijeko potrebni za razvoj obje sukobljene strane. Stoga je vrlo jasna činjenica da je Sovjetski savez bio podrška Arapima u spomenutom ratu, kao što je i SAD bio Izraelu. S obzirom da su ove dvije zemlje bile gotovo neovisne o tuđim resursima, mogle su si dozvoliti svoja snažna stajališta i upornost u podupiranju zaraćenih zemalja. Nasuprot tome, ostale manje zemlje, daleko ovisnije o vanjskim resursima, su bile prisiljene odustati od svojih stajališta te uskratiti Izraelu svoju pomoć. U ovoj je recesiji zato bitno spomenuti važnost političkog aspekta nastajanja gospodarske krize, kao i njezino širenje.</p>
--	--

U suprotstavljenim stranama „istoka“ i „zapada“ dolazi do jačanja društvenih navika. Društvo u obje strane konzumira snažan gospodarski rast utemeljen na međusobnom natjecanju, gdje zbog povećane potrošnje dolazi do prekomjerne inflacije. U isto vrijeme pojedinci stvaraju uvjete za ovakav rast propagirajući dobrobit svoje strane.

Ekonomska kriza iz početka 90-ih	
Razdoblje trajanja recesije	Svaka navedena recesija/kriza do sada je imala svoj „službeni“ datum, barem početka, ako ne i kraja. No u slučaju ekonomske krize iz početka 90-ih teško je svesti sve na početak te odrediti što je to točno lansiralo zapadnu ekonomiju u recesiju. Ipak,

	<p>ekonomski stručnjaci (McNees, 1992; Hamilton, 2011) u svojim radovima navode sredinu 1990. godine kao početak ove recesije. Riječ je o recesiji koja nije bila toliko snažna kao prethodne recesije, ali je svakako obilježila svjetsku ekonomiju sa svojim karakteristikama koje nisu bile uobičajene za prethodne prosječne recesije.</p>
<p>Vrijeme trajanja predrecesijskog razdoblja</p>	<p>Nakon prethodne recesije, one iz početka 80-ih godina, svjetska ekonomija je započela sa svojim oporavkom. Tijekom tog desetljeća gospodarstvo se oporavlja od prethodne kontrakcije ekonomskih aktivnosti koja se dogodila početkom 80-ih. Slijedom rasta i ekspanzije gospodarstva, krajem 80-ih dolazi do sve veće inflacije, koja daleko prelazi onu željenu i umjerenu od oko 1%. Uvidjevši to, američke Savezne rezerve su započele s mjerama koje su trebale pomoći da se smanji inflacija. Iako su se te mjere pokazale kao dugoročno uspješne, one su bile jedan od čimbenika koji je doveo do recesije. Zbog navedene krize iz početka 80-ih američki je kongres izglasao deregulacijski akt kojim bi se smanjile kontrole nad „štednjama i kreditima“ istoimene udruge/grupacije. Ovaj zakonski akt je potpisan od strane tadašnjeg predsjednika Jimmy Cartera 31. ožujka 1980. godine²⁷. Tijekom idućih nekoliko godina naglo je rasla aktiva ove udruge, kao i mogućnosti za prijevare s novcima korisnika. Već sredinom istog desetljeća vlasti otkrivaju mnoge prijevare u sistemu, gdje usporedno dolazi do bankrota mnogih institucija koje se bave štednjama i zajmovima (Akerlof i Romer, 1993).</p>
<p>Ponašanje društva u cjelini</p>	<p>Kraj 80-ih godina postaje velika prekretnica u svjetskoj povijesti. Društvo se u ovo vrijeme mijenja iz korijena zbog novih tehnologija, političkih preokreta i novonastalih kulturnih promjena. Početkom 80-ih osobno računalo polako postaje dio modernog društva, iako još uvijek cjenovno dostupnog samo srednjim i višim slojevima. Pred kraj navedenog desetljeća i</p>

²⁷ The American Presidency Project. Preuzeto s: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/depository-institutions-deregulation-and-monetary-control-act-1980-remarks-signing-hr-4986#axzz1mquUfO88> (25.6.2020.)

	<p>početkom idućeg pojavljuju se sve jeftinije i naprednije inačice ovog uređaja. U isto vrijeme, razvojem novih tehnologija i povećanjem produktivnosti, smanjuje se potreba za radnicima u primarnom i sekundarnom sektoru, dok se ona u tercijarnom povećava. Također, moderno društvo dobiva sve veću slobodu u izričaju pojedinca, gdje se glas pojedinca, ali i društva u cjelini sve više i brže čuje. Takve promjene u društvu dovele su i do velike političke promjene krajem 80-ih, u vidu pada „Željezne zavjese“. Ovim događajem je neformalno završio „Hladni rat“, što je trenutno, ali i kasnije, prouzročilo velike transformacije u društvima zemalja „istočnog bloka“. Slijedom toga, na zapadu naglo opada bojazan od nastanka ratnih sukoba, što za sobom donosi veću mobilnost stanovništva i dobara. Sukladno tome, smanjuje se i potreba za vojnom potrošnjom, gdje dolazi do smanjenja potrošnje države za taj sektor. Posljedica toga je drastično smanjenje proizvodnje i ulaganja u naoružanje, koja je do sada bila jedna od najzastupljenijih gospodarskih grana, izdašno sufinancirane od državnih proračuna zemalja s obje strane „zavjese“. Suprotno sve većem miru u svijetu, na Bliskom istoku, u samom početku 90-ih, dolazi do oružanog sukoba u kojem je Irak okupirao Kuvajt, optužujući ga za krađu nafte tehnikom „usmjerenog bušenja“²⁸ (Hamilton, 2011). Ovaj potez prouzročio je šok u cijeni nafte, što je bio još jedan od čimbenika smanjenja potrošnje i uzročnika nastanka recesije.</p>
<p>Ključne odluke pojedinaca u predrecesijskom razdoblju</p>	<p>Iako je ova kriza bila relativno slaba, i bez snažnog utjecaja na ekonomiju, svakako je vrlo kompleksna i do danas ne postoji službeno objašnjenje za njezin nastanak. Ipak, postoje čimbenici, odnosno odluke pojedinaca koje su svakako utjecale na njezino, kako nastajanje, tako i daljnje širenje. Ni jedna od odluka, kao i u prethodnim krizama, ne može biti glavni uzročnik krize, pa tako ni u ovoj recesiji, gdje je to još manje jasnije. No svakako treba spomenuti one koje su dovele do anomalija na</p>

²⁸ Usmjerenom bušenje (ili nagibno bušenje) je praksa bušenja ne-vertikalnih bušotina.

	<p>svjetskom tržištu. Jedna od takvih odluka je i već navedeno smanjenje kontrole i regulacija nad štednjama i zajmovima, nakon koje je uslijedilo znatno povećanje clijenata u institucijama koje se bave ovom djelatnošću. Zbog iste odluke, povećava se i broj nezakonitih radnji unutar tih institucija, a koje su utjecale na nestanak velikih iznosa štednji sredinom i krajem 80-ih godina, što je narušilo povjerenje građana SAD-a u ove institucije, te tako smanjilo i njihovu potrošačku volju. Suprotno deregulacijama, krajem 80-ih i početkom 90-ih dolazi do odluke da se postroži monetarna politika uslijed povećane inflacije. Europu u to vrijeme zahvaća niz političkih odluka koje su promijenile njezinu dosadašnju blokovsku podjelu, a koje su stvorile ozračje mira, prouzročivši tako, nenamjerno, manju vojnu potrošnju, pa samim time i gospodarske aktivnosti vezane za ovaj državni segment. Još jedna od odluka koja je zasigurno utjecala na tržište je i ona gdje je Irak napao Kuvajt, nakon kojeg je uslijedio naftni cjenovni šok. Iako ovaj šok nije prouzročio probleme u opskrbi naftom, svakako je utjecao na bihevioralno-financijske stavove društva.</p>
Opći generator recesije	<p>Iz svega navedenog, može se primijetiti kako u slučaju ove krize nema jednog i jasnog razloga za njezino nastajanje. To je više skup brojnih razloga, koji su prije svega minorni, i vjerojatno ne bi polučili isti rezultat da su se dogodili u različito vrijeme. Stoga je kao generator ove krize važno za promotriti jednu od osnova gospodarstva, a to su ekonomski ciklusi. U prethodnim poglavljima je već navedeno kako, najčešće, ekonomski ciklus traje u prosjeku oko 10 godinu. S tim navedenim, može se zaključiti kako je ova kriza započela upravo nakon 10-ak godina od kraja zadnje recesije, a sve zbog općeg zasićenja na tržištu i smanjenjem obujma gospodarskih aktivnosti.</p>
Glavni pokretač recesije	<p>Vrlo je bitno za naglasiti kako glavni „okidač“ ove recesije ne postoji i nije jasno vidljiv kao u prethodnim recesijama, gdje su postojali snažni tržišni šokovi nastali uslijed neuravnoteženog i</p>

	neodrživog gospodarskog rasta. Djelo je to više čimbenika koji su djelovali u istom trenutku i koji su međusobno pojačavali utjecaj na gospodarstvo, čineći ga nestabilnim i neizvjesnim.
Lokacija početka recesije	S obzirom na nemogućnost definiranja glavnog čimbenika koji je potaknuo početak recesije, u istom je smislu nemoguće odrediti lokaciju početka recesije. Negativni utjecaji na gospodarstvo nisu dolazili iz jednog smjera, jedne države ili kontinenta. Također, ni zasebna snaga tih događaja nije bila dovoljno jaka da jedan od njih postane osnova za nastanak recesije.
Geografski obuhvat recesije	Pad Berlinskog zida svakako je promijenio i oslabio do sada čvrsta stajališta obje strane, a samim time smanjio napetost blokovske podjele. Tako je kriza zahvatila veći dio stanovništva razvijenog zapada, a zbog svoje povezanosti s ostatkom svijeta, taj je utjecaj svakako bio zahvatio i zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje, iako u dosta manjoj mjeri.

Završetkom hladnoratovske podjele, sukobljene strane smanjuju jačinu svojih političkih poteza pojedinaca, kao i ulaganje u naoružanje. Time se društvo polako oslobađa dotadašnje propagande, a napretkom tehnologije i sve bržim kolanjem informacija postaje sve svjesnije o zbivanjima u cijelom svijetu. Društvo je i u ovoj recesiji stvorilo umjetno blagostanje, potaknuto velikim naporima vlasti, odnosno pojedinaca „zapada“ i „istoka“ da u hladnoratovskoj utrci budu bolji.

Globalna financijska kriza 2007. - 2008. godine	
Razdoblje trajanja recesije	Sa svojim „službenim“ početkom krize 15. rujna 2008. godine, Globalna financijska kriza je zasigurno ostavila najsnažniji utisak u odnosu na sve dotadašnje recesije. Ova recesija je ukazala na veliku potrebu za regulacijama financijskog sektora, kontrolu istih i uravnoteženost i održiv razvoj gospodarstva. Za vrijeme trajanja ove recesije brojne su zapadne zemlje,

	<p>financijski i ulagački povezanih sa Sjedinjenim Američkim Državama, doživjele značajan pad svojih gospodarskih aktivnosti, rast nezaposlenosti i povećanje javnog duga. Također, u isto vrijeme se otkrivaju brojne neetičke odluke koje su imale za zadatak da ostvare što bolji profit u svom poslovanju. Ova je recesija pokazala kako je sve snažnija globalizacija i povezanost ujedno i dobra i loša stvar. Snažna međunarodna poslovna interakcija u vrlo je kratkom roku zaustavila i nazadovala gospodarstvo Sjeverne Amerike, Europe, Rusije, te pojedinih zemalja dalekog istoka. Zbog svojih ekonomskih veza i sve većih i učestalijih financijskih transakcija, ove su „regije“ bile sudionici domino efekta, koji je prouzročio najsnažniji udar na svjetsko gospodarstvo još od Velike depresije. Za vrijeme trajanja ove recesije, iznimno se bitnim pokazala (ne)sposobnost vlasti, koje su neuspješno, odnosno uspješno vratile svoje nacionalne ekonomije na zdrave temelje, i to već za godinu - dvije od početka recesije. Znatno učinak ove recesije je najviše bio vidljiv u nekretninama, čije su cijene značajno pale u odnosu na njihovu vrijednost netom prije početka gospodarske krize.</p>
<p>Vrijeme trajanja predrecesijskog razdoblja</p>	<p>Nakon što je završila tzv. „dot-com“ kriza početkom 2000-ih, svjetsko gospodarstvo je nastavilo sa snažnim razvojem. Sada više nego ikad, informacije su postajale sve brže i dostupnije velikom broju stanovništva. U to vrijeme su se također razvijali i mnogi financijski proizvodi, koji su dodatno povezali većinu financijskih institucija „zapada“, pa je tako njihova neovisnost i smanjenja mogućnost djelovanja u vrijeme recesije bila vrlo mala. Brojni su menadžeri na bilo kojoj razini, u cilju ostvarenja što većih bonusa, nastojali za svoj odjel ili instituciju priskrbiti što je veći mogući dio financijskog kolača, često ne prezajući pred standardnim etičkim kodeksom ponašanja. Nekretnine i krediti vezani za njih su bile glavni temelj ekonomskog rasta u to vrijeme, gdje su se od stambenih kredita formirali brojni financijski derivati koji su bili predmetom trgovanja i ulaganja</p>

	<p>investitora kojima je obećan sigurni ishod istog. Tako se rast temeljio na preprodaji manjih i većih financijskih paketa, učinivši tako trgovinu iznimno volatilnom i izloženom velikim rizicima od ostalih ekonomskih utjecaja, što se na kraju i pokazalo kao ključnim (Štefulić i Radman Peša, 2012).</p>
<p>Ponašanje društva u cjelini</p>	<p>Od početka 2000-ih društvo postaje iznimno digitalizirano, s pristupom velikoj količini dostupnih informacija. Tako je u to vrijeme kao jedna od najbitnijih informacija bila i ona o vrijednosti i rastu cijena nekretnina, te da su one vrlo sigurno ulaganje uz zajamčen povrat od prodaje te iste nekretnine. U tom je smislu šire društvo postalo ulagačko, uz naravno sve niže kamate zaduživanje i slabe, gotovo nikakve kolaterale. Na ovaj je način veliki broj stanovništva, mahom u Sjedinjenim Američkim Državama, postao vlasnikom nekretnine, učinivši ga zapravo ulagačem na tržištu. Vrlo je brzo zavladao histerija ulaganja u nekretnine, pa su cijene nekretnina bile u konstantnom rastu, što je uzrokovalo i rast cijena ostalih dobara i usluga. Sve češće su se na tržištu pojavljivale nekretnine čija je vrijednost bila sve više izvan realne cijene za istu. Uz veliku potražnju stanovništva za nekretninama, pojavila se i velika građevinska ekspanzija. Posljedica toga je bila pojačana potražnja za ostalim dobrima i uslugama, a sve zbog dojma snažnije kupovne moći građana, a koja je imala temelj u složenoj financijskoj trgovini i imaginarnim nekretninskim vrijednostima. Takav je trend zahvatio cijeli „zapad“, učinivši ga ovisnim o građevinskom sektoru i kreditima za financiranje istog, iz kojeg su kasnije nikli brojni, već navedeni, financijski proizvodi, namijenjeni tržištu investicijskih institucija (Levitin i Wachter, 2010). U ovom periodu društvo troši više od svojih mogućnosti i na ostale komoditete, što dovodi do porasta cijena istih.</p>
<p>Ključne odluke pojedinaca u</p>	<p>Ovo razdoblje je obilježeno mnogobrojnim odlukama, kako pojedinaca, tako i cijelog društva, a koje su dovele do kasnije</p>

predrecesijskom razdoblju	<p>financijske krize. Jedna od takvih je i odluka američkih Federalnih rezervi, pod predsjedanjem Alana Greenspana, a koje su početkom 2000-ih smanjile kamatnu stopu po kojoj financijske institucije mogu međusobno posuđivati novac za potrebe održavanja rezervi. Ta je kamatna stopa u razdoblju manjem od 3 godine, točnije od 3. siječnja 2001. do 25. lipnja 2003., spuštena sa 6% na 1%²⁹. Niska kamatna stopa omogućila je kreditnim institucijama da posuđuju novac i onima koji si to do tada nisu bili u mogućnosti priuštiti. Tako se stvorila masa loših i rizičnih kredita, čiji su primatelji često bili nedovoljno educirani o uvjetima samog kredita. Takvom poslovanju su dodatno pogodovale odluke glavnih menadžera dvije najveće tvrtke u Sjedinjenim Američkim Državama, a koje su sponzorirane i osnovane od strane države, a to su bili <i>Federal National Mortgage Association</i> ili tzv. Fannie Mae i <i>Federal Home Loan Mortgage Corporation</i> ili tzv. Freddie Mac³⁰. Odluke menadžera Franklina Rainesa (Fannie Mae) i Richarda Syrona (Freddie Mac) su dovele do brojnih neregularnosti, kako u samom poduzeću, tako i eksterno prema krajnjim korisnicima. Zbog istih su i smijenjeni sa čela ovih poduzeća. Njihove su odluke ležale u činjenici da su htjeli vratiti svoj udio na tržištu, nakon što su druge tvrtke koje se bave istom djelatnošću spustile svoje kontrolne norme prema korisnicima kredita, te im na taj način „oduzele“ klijente. U isto vrijeme i ostale su tvrtke poslovale na sličan način. Za daljnji razvoj događaja bitne su i odluke brojnih državnih vlasti koje su uslijed pritiska poslovnog svijeta odlučile smanjiti regulative koje su ograničavale njihovu djelatnost. Jedna od takvih je bila i odluka premijera Ujedinjenog Kraljevstva Gordona Borowna, a sve zbog utrke između New Yorka i Londona oko svjetskog financijskog središta, da „olakša“ poslovanje financijskom</p>
---------------------------	--

²⁹ Federalne rezerve. Preuzeto s: <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/openmarket.htm> (8.7.2020.)

³⁰ Vrijednost aktive tvrtke Fannie Mae na kraju 2019. godine iznosila je 3,50 bilijuna USD, dok je vrijednost aktive Freddie Mac-a na kraju 2018. iznosila 2,06 bilijuna USD.

	<p>sektoru. Ovim potezom je omogućio dodatan prelazak financijskih proizvoda iz tržišta SAD-a na tržište, kako UK-a, tako i ostatka Europe. Odluke donesene prije ove recesije su dolazile iz privatnog i javnog sektora, odnosno lokalne i tadašnje politike vlasti. Sve su one slabije ili snažnije utjecale na budući razvoj događaja, kao i na snagu recesije. Broj takvih odluka je iznimno velik, a postoje na svim razinama menadžmenta³¹.</p>
<p>Opći generator recesije</p>	<p>Ono što je prvenstveno generiralo ovu recesiju je proces koji se počeo odvijati početkom 21. stoljeća, mahom u Sjedinjenim Američkim Državama. Riječ je o već navedenoj pojačanoj ponudi i potražnji za nekretninama, a koja je uslijedila zbog jeftinog novca na tržištu zaduživanja. Iako su financijska kriza i nekretninski balon dva odvojena događaja, svakako su međusobno iznimno povezani. Nakon već navedenog smanjenja kamatnih stopa Federalnih rezervi, brojni kreditori su odlučili proširiti svoje područje djelovanja te privući što veći broj klijenata u svoje poslovanje. Ubrzo se poslovanje okrenulo prema onima koji si do sada nisu mogli priuštiti kredit, a takvih je bilo mnogo. Kako bi uzeli što veći udio na tržištu kredita, vodstvo tih institucija je postepeno smanjivalo kriterije za dobivanje istog. Iz tog razloga su vrlo brzo za kredite bili sposobni i oni koji nisu imali nikakvih kolaterala osim primanja. Kako je to najčešće bilo stanovništvo slabijeg obrazovanja, oni često nisu razumjeli uvijete i obveze svojih kredita, a niti im je to bilo dovoljno jasno objašnjeno. U takvoj politici je sudjelovala i sama vlast, koja je poticala širenje „Američkog sna“, odnosno posjedovanje vlastitog doma³². Zbog velike potražnje, cijene nekretnina su vrlo brzo rasle. Trend rasta potražnje za nekretninama zabilježen je i u ostatku „zapada“, iako u manjoj mjeri. Povećanu količinu novca na tržištu su u isto vrijeme</p>

³¹ Meltdown: The Secret History of the Global Financial Collapse. Preuzeto s: <https://www.youtube.com/watch?v=VQzEWEGLP0&t=839s> (14.7.2020.)

³² Film „Too Big to Fail“ (2011)

primijetile i ostale djelatnosti. Tako su velike financijske i investicijske institucije prepoznale ovaj trend te odlučile u velikoj mjeri sudjelovati na tržištu otkupljujući te kredite i stvarajući složene financijske proizvode koje su daljnjim kupcima stvarale stalne financijske priljeve. Ovakvo kompleksno financijsko trgovanje je naišlo na plodno tlo jer su se također i za njih smanjivali zakonski okviri djelovanja i povećavale mogućnosti poslovanja (Marić i Torner, 2017). Na ovaj način je stvorena nova tržišna niša kojom su trgovale velike financijske korporacije. S tim financijskim proizvodima se trgovalo i na većini razvijenih financijskih tržišta, pa tako i u Europi. Ovakav proizvod je bio gotovo savršen jer su svi zarađivali od njega, dok je god cijena nekretnina rasla, i dok je postojala velika potražnja za njima.

Ipak, situacija na tržištu se počela mijenjati povećanjem kamatnih stopa od strane Federalnih rezervi, jer je primijećena činjenica da je na tržištu previše novca. Ovaj postupak je utjecao na davatelje kredita te su oni vrlo brzo povećali svoje kamate na već postojeće, kao i na nove kredite, te postrožili uvjete posuđivanja. To se reflektiralo na tržište nekretnina jer stanovništvo više nije moglo financirati svoje kredite, a vrijednost hipoteka, odnosno stambenih nekretnina pada. Polako je tržište nekretninama već krajem 2006. i početkom 2007. smanjivalo svoj obujam, a samim time se smanjivala i potreba za radnicima koji rade u povezanim djelatnostima. Financijsko tržište je sada već počelo osjećati promjene, a među prvima je 9. rujna 2007. godine BNP Paribas, sa središtem u Parizu, odlučio zabraniti povlačenje novca iz njegova tri fonda, a sve zbog promjena vrijednosti prethodno navedenih financijskih proizvoda. Zbog novonastale nelikvidnosti, ovaj potez je bio prvo upozorenje da je financijsko tržište nestabilno (Kar-Gupta i Guernigou, 2007). Tijekom sljedećih nekoliko mjeseci pojavljivalo se sve više znakova da će gospodarstvo zahvatiti recesija. Države su počele

	<p>intervenirati u financijski sektor, a pojedina poduzeća u istom su sve češće objavljivali bankrot. Ipak, još uvijek je postojala sigurnost da su najveće tvrtke i najstabilnije, odnosno smatralo se da su prevelike da bi propale.</p>
<p>Glavni pokretač recesije</p>	<p>Krajem 1. kvartala 2008. godine, jedna od najvećih svjetskih investicijskih banaka, američki <i>Bear Stearns</i>, suočava se s mogućim bankrotom uslijed velikog broja nenaplativih kredita u svojim knjigama. Tako je vrijednost dionica ove kompanije padala s vrijednosti od oko 150 USD po dionici prije godinu dana, 60 USD tjedan dana prije 17. ožujka, te 30 USD zadnjeg petka prije tog istog datuma. Da bi se tvrtka djelomično spasila, američki FED je odlučio garantirati za loše kredite u toj kompaniji u iznosu do 30 milijardi USD, a sama kompanija je navedenog datuma akvizirana od strane <i>JPMorgan Chase</i>-a po cijeni od 2 USD po dionici, što je bilo 2.4% prosječne vrijednosti u 4. kvartalu 2007. godine (Barr i Morcroft, 2008). Ovim potezom je postalo jasno da je situacija iznimno alarmantna, te je na tržištu nastala bojazan tko će biti sljedeći. Ta se bojazan i pojavila pola godine nakon što je <i>Bear Stearns</i> preuzet.</p> <p>U rujnu 2008. godine odvio se ključni događaj koji je bio glavni pokretač buduće recesije. Tom događaju je prethodilo smjenjivanje direktora <i>Fannie Mae</i>-a i <i>Freddie Mac</i>-a, a na čije je mjesto sada došla državna vlast, do onog trenutka dok se njihovo poslovanje ne vrati na stabilno. Iako su ove dvije kompanije i osnovane od strane države, njihovo upravljanje je prepušteno poslovnom svijetu. Tako je SAD preuzeo upravljanje hipotekama vrijedim oko 5 bilijuna USD. U isto vrijeme, tržište reagira padom burzovnih indeksa. Taj pad prati i pad likvidnosti najvećih investicijskih kompanija u SAD-u, što će uskoro rezultirati i idućim događajem. Iduća kompanija za koju se je predviđalo da će joj biti potrebna pomoć je bio Lehman Brothers. Ova je kompanija uslijed objave brojnih negativnih poslovnih brojki tonula na burzi, gdje je još sredinom</p>

	<p>2007. godine vrijednost dionice bila na razini od 78 USD, da bi početkom rujna 2008. godine pala na jednoznamenasti iznos, odnosno ispod 5 USD po dionici 10 rujna. 12. rujna sazvan je sastanak od strane predsjednika Federalnih rezervi New Yorka, Timothyja Geithnera, a na kojem su sudjelovali izvršni direktori ostalih velikih banaka: Jamie Dimon (JPMorgan Chase), Lloyd Blankfein (Goldman Sachs), John Mack (Morgan Stanley), John Thain (Merryll Lynch) i Vikram Pandit (Citigroup). Također je uz njih, za spas Lehmansa trebao sudjelovati i britanski Barclays. No, britanska su regulatorna tijela odbila dati dopuštenje za to. Tako je Lehman Brothers 15. rujna pokrenuo bankrot, označivši kraj ove kompanije koja postoji još 1847. godine³³. Bio je to kraj jedne kompanije, ali početak nove recesije. U nastavku dana Bank of America je kupila Merryll Lynch a Dow Jones je pao za 504 boda³⁴. Sljedećeg dana Savezne rezerve su kupile udio u American International Group-i (AIG) u iznosu od 85 milijardi USD. Ovi događaji, kao i oni prije, pokrenuli su domino efekt, sa brojnim, trenutno i kasnije, vidljivim posljedicama.</p>
Lokacija početka recesije	<p>Kao što već navedene činjenice daju naslutiti, situacija se uglavnom razvijala na tržištu Sjedinjenih Američkih Država, kao najsnažnijim generatorom svjetske ekonomije do tada. Tako je i sama lokacija početka recesije ta zemlja, odnosno New York, kao svjetsko financijsko sjedište. I prije samog bankrota Lehman Brothersa, New York, ali i ostatak države, je zahvatio niz nereda ogorčenih i ekonomski oštećenih stanovnika, a koji su potraživali svoja građanska prava, vidjevši financiranje posrnulih kompanija kao spašavanje visokog društva menadžera, a ne kao spašavanje nacionalne ekonomije. Dakle i sama lokacija, kao i opći generator krize je SAD. Ono što specifično u ovoj recesiji jest početak recesije u ostatku svijeta</p>

³³ Harvard Business School. Preuzeto s: <https://www.library.hbs.edu/hc/lehman/Exhibition/General-Merchants-to-Commodities-Brokers> (16.7.2020.)

³⁴ Market Watch. Preuzeto s: <https://www.marketwatch.com/investing/index/djia/charts> (16.7.2020.)

	a koja se gotovo trenutno počela odvijati i u svim ostalim financijskim središtima svijeta.
Geografski obuhvat recesije	Ova recesija je vrlo brzo nastupila u većini razvijenih zemalja, a pogotovo u onim zemljama s razvijenim financijskim tržištem. S obzirom na potrebe dodatnog financiranja kako bi se pomoglo svojim nacionalnim ekonomijama, Europu je krajem 2009. godine zahvatila dužnička kriza, jer su se države, mahom mediteranske s članstvom u Eurozoni, u početku recesije prekomjerno zaduživale na inozemnom tržištu, gdje su javni dugovi pojedinih zemalja vrlo brzo prešli preko 100% BDP-a. No ulaskom u recesiju, tržište zajmova je smanjeno, pa te zemlje više nisu mogle servisirati svoje dugove, te je Europska centralna banka i Međunarodni monetarni fond, uz ostale članice Eurozone, morala financijski intervenirati.

Zadnja globalna recesija je bila svakako snažnija od Velike depresije. Tu se može primijetiti i sličan uzorak ponašanja društva u obje recesije, gdje je nastala masovna histerija oko investiranja u dionice, odnosno u nekretnine. Također, vidljiva je i sličnost o kontroliranoj potrošnji u ostalim sektorima. Djelujući u skladu sa sve manjim regulativama vlasti, ali ponekad i izvan njih, pojedinci-menadžeri su se odlučili na drastične poteze kako bi sebi priuštili što bolje bonuse, a svojim tvrtkama što veće profite, za cijenu nestabilnosti financijskog sustava.

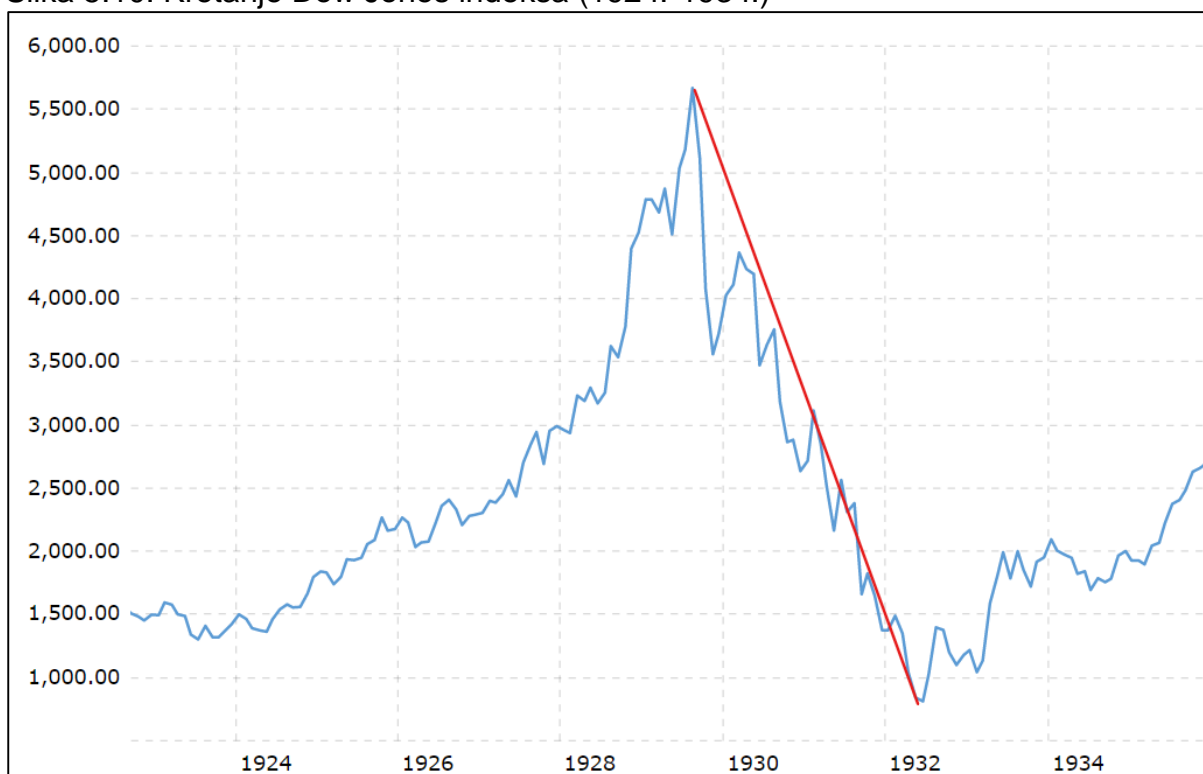
Rezultati numeričkog istraživanja

U svrhu lakšeg pregleda uzroka i posljedica, te ostalih podataka o recesijama, u nastavku će bit prikazani određeni numerički podaci. Ti numerički podaci će se razlikovati po recesijama, s obzirom da je riječ o različitim recesijama s različitim karakteristikama. Pojedinih pokazateljima, koji će biti jednaki za svaku recesiju, će se prikazati razine utjecaja recesija i kriza na gospodarstvo. Pokazatelji će biti prikazani kronološkim redom recesija/kriza, kao i u prethodnom dijelu rada.

Velika gospodarska kriza

U jeku snažnog rasta cijena dionica na burzi, Dow Jones indeks na slici 5.10. prati taj trend. Na tom prikazu je uočljiv rast, njegov vrhunac koji je dosegao u rujnu 1929. godine (5.667 bodova), te veliki pad nakon samog pada burze, a koji je dosegao dno (812 bodova) u lipnju 1932. godine. Također, u istom prikazu se može primijetiti i nagli pad indeksa već u prva 3 mjeseca recesije, u Sjedinjenim Američkim Državama, koji je u tom razdoblju izgubio gotovo 3.000 bodova³⁵.

Slika 5.10. Kretanje Dow Jones indeksa (1924.-1934.)



Izvor: Macrotrends. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/1319/dow-jones-100-year-historical-chart> (29.7.2020.)

Kako je već navedeno, u prva 3 mjeseca od pada burze, dionice pojedinih američkih poduzeća su se strmoglavile. Tako su dionice tvrtke Westinghouse E. & M. pale sa 289 na 102 USD, General Electric-a sa 396 na 168 USD, General Motors-a sa 72 na 36 USD a cijene dionice United States Steel-a su pale sa 261 na 150 USD (Frederick Lewis, 1959).

³⁵ Svi bodovi Dow Jones indeksa (u cijelom radu) su inflacijski prilagođeni.

Tablica 5.4. Trajanje recesije u pojedinim državama (1928.-1933.)

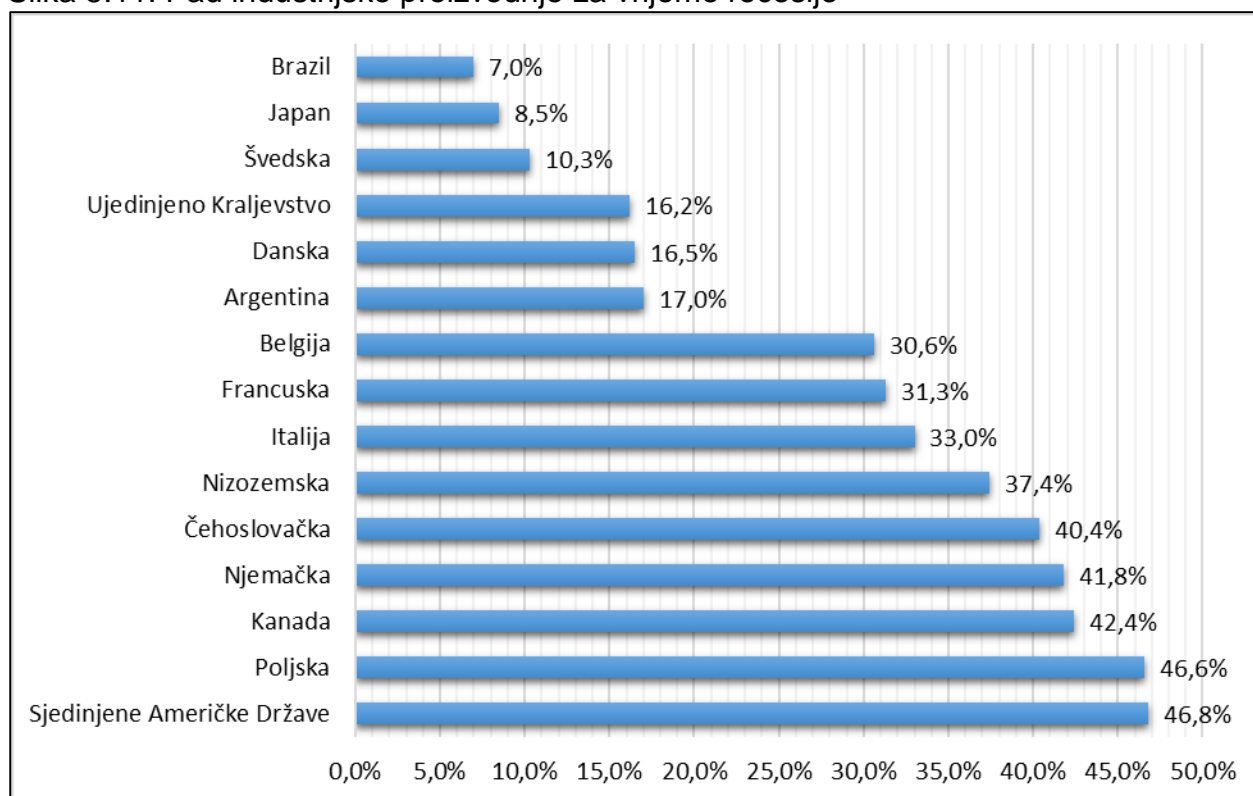
Država	Godina/kvartal																Ukupno kvartala								
	1928				1929				1930				1931					1932				1933			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4		1	2	3	4	1	2	3	4
Njemačka																									19
Poljska																									18
Sjedinjene Američke Države																									16
Kanada																									16
Italija																									15
Nizozemska																									15
Čehoslovačka																									15
Belgija																									14
Švicarska																									14
Brazil																									14
Južna Afrika																									13
Ujedinjeno Kraljevstvo																									12
Argentina																									12
Japan																									11
Danska																									11
Francuska																									10
Švedska																									10
Indija																									9

Izvor: autorov rad prema Romer, C. D. (2003). Great Depression. *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto s: <https://www.britannica.com/event/Great-Depression> (5.2.2020.)

U prethodnoj tablici 5.4. može se primijetiti da se dužina trajanja, kao i početak i kraj recesije, razlikuju od države do države. Ovdje se vidi da je Njemačka prva ušla u recesiju. Raniji ulazak u recesiju može zahvaliti nestabilnoj monetarnoj politici, gdje se ta recesija samo produžila nakon 1929. godine i pada burze u New Yorku. U većini navedenih država recesija je trajala od kraja 1929. i početka 1930. pa do kraja 1932., odnosno početka i sredine 1933. godine. Tako je prosječno svaka od navedenih zemalja u recesiji bila 13,5 uzastopnih kvartala, dok su najduže razdoblje recesije imale Njemačka (19Q) i Poljska (18Q). Suprotno tome, najkraće vrijeme u recesiji su proveli Indija (9Q) te Francuska i Švedska (10Q).

U istoj recesiji, gotovo proporcionalno vremenu trajanja iste, države bilježe pad industrijske proizvodnje. Tako Romer (2003), prikazano na slici 5.11., navodi kako su najveći pad proizvodnje imale Sjedinjene Američke Države (46,8%) te Poljska (46,6%). Od navedenih država najmanji pad su imale Brazil (7,0%) te Japan (8,5%).

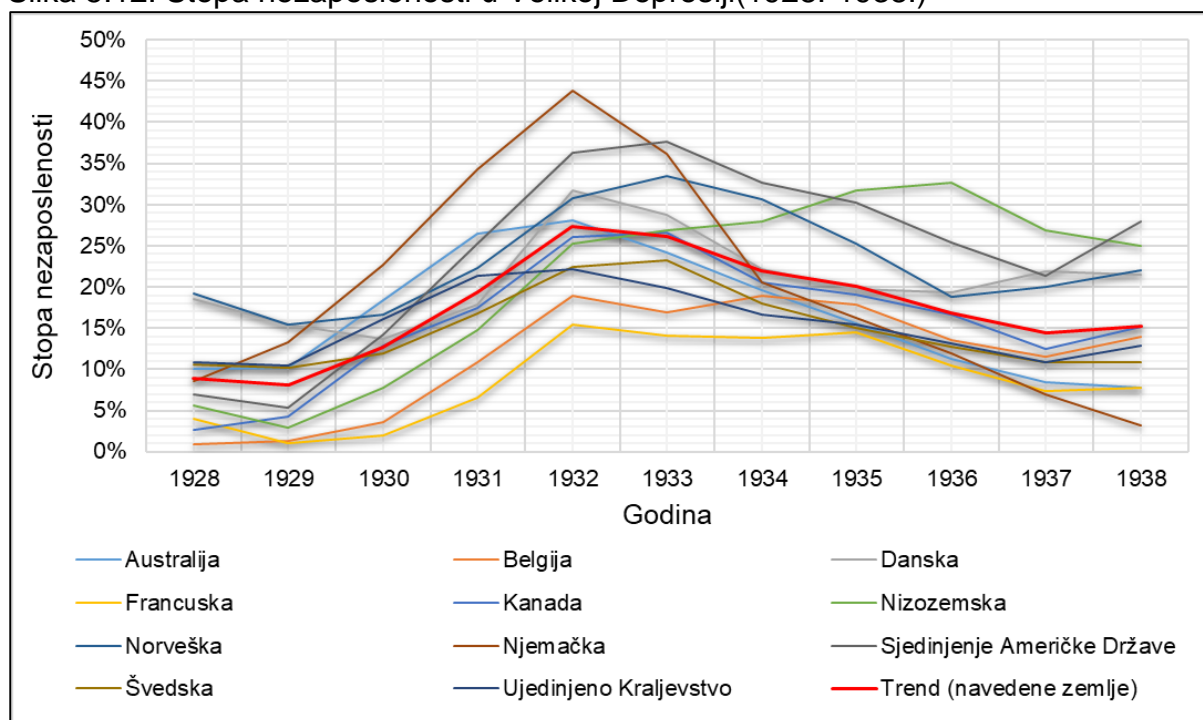
Slika 5.11. Pad industrijske proizvodnje za vrijeme recesije



Izvor: autorov rad prema Romer, C. D. (2003). Great Depression. *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto s: <https://www.britannica.com/event/Great-Depression> (5.2.2020.)

Zbog navedenih nestabilnosti u gospodarstvima, stopa nezaposlenosti u industriji započinje s rastom već 1929. godine. S obzirom da je Njemačka još i prije pada burze ušla u recesiju, na slici 5.12. vidljiva je već rastuća stopa do 1929. Nakon 1929. ona naglo ubrzava s rastom, gdje kulminira 1932. godine, kao i u većini promatranih zemalja. Tako je te iste godine u Njemačkoj ta stopa dosegla 43,8% a u Danskoj 31,7%. Većina je država, od onih promatranih, doživjela svoj vrhunac nezaposlenosti 1932. godine, dok su taj vrhunac 1933. godine imale Sjedinjene Američke Države (37,6%), Norveška (33,4%) i Švedska (23,2%). Prateći trend navedenih zemalja po stopi nezaposlenosti u industriji, može se jasno uočiti pad nezaposlenosti do 1929. godine, kada on za promatrane zemlje iznosi prosječnih 8,2%. Već iduće godine stopa nezaposlenosti raste na 12,7%, dok ona 1931. godine iznosi 19,4%. Vrhunac trenda nezaposlenosti nastupa 1932. godine rezultirajući s prosječno 27,4% nezaposlenih u svim navedenim zemljama. 1933. godine trend pada, s obzirom da je recesija za većinu zemalja završila prethodne godine (Eichengreen i Hatton, 1988).

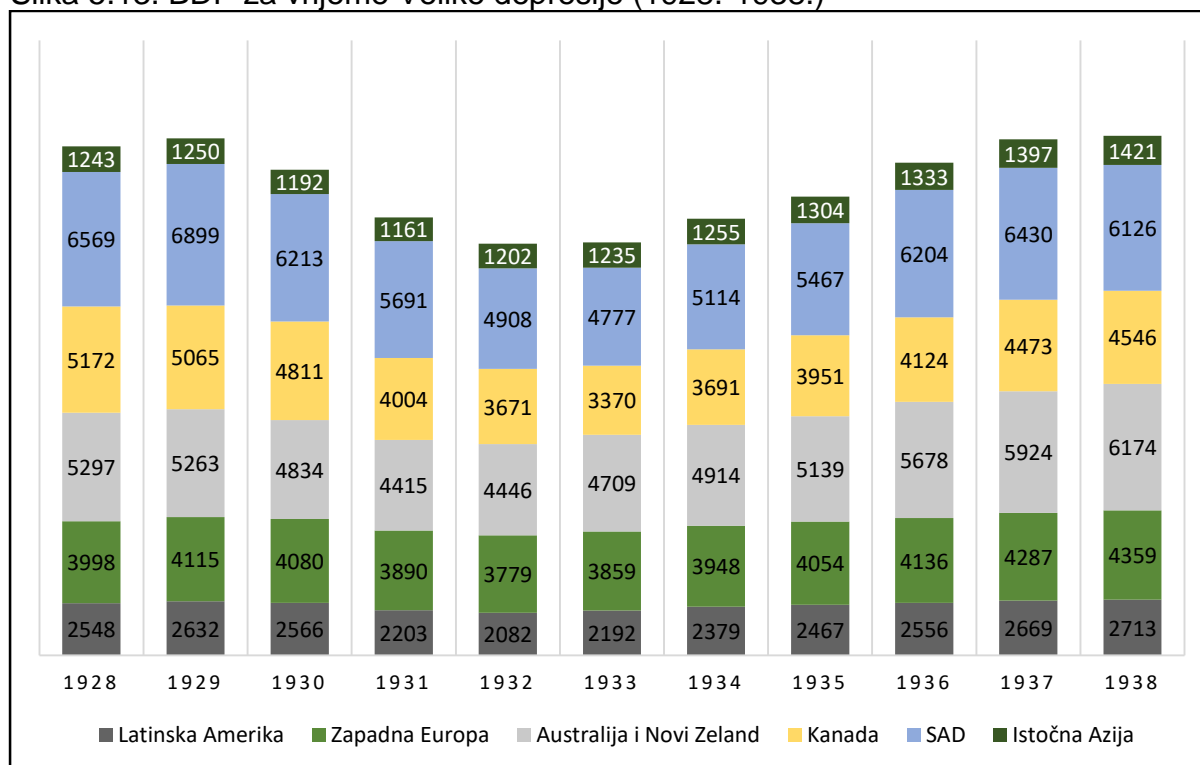
Slika 5.12. Stopa nezaposlenosti u Velikoj Depresiji(1928.-1938.)



Izvor: autorov rad prema Eichengreen, B. i Hatton, Tim. (1988). Interwar Unemployment in International Perspective. UC Berkeley: Institute for Research on Labor and Employment.

Ova je recesija snažno utjecala na cijeli svijet, a to pokazuje i slika 5.13. Nakon 1929. dolazi do jasno vidljive kontrakcije gospodarstva, gdje se smanjuje obujam ekonomije, s direktnim utjecajem na bruto društveni proizvod po stanovniku. Iako na svaki kontinent, odnosno regiju, utječe različitim intenzitetom, može se primijetiti da je došlo do smanjenja prosječnog BDP-a u vrijeme recesije, što je uočljivo već 1930. godine. 1934. godine dolazi do povećanja prosjeka u svim prikazanim kontinentima i regijama.

Slika 5.13. BDP za vrijeme Velike depresije (1928.-1938.)



Izvor: autorov rad prema Maddison, A. (2006). *The World Economy*. Pariz: OECD Publications

Iz teorijskog i numeričkog pregleda ove recesije vidljiv je početak snažnog utjecaja gospodarstva Sjedinjenih Američkih Država na ostatak svijeta, a osobito na države Europe, učinivši gospodarstvo „starog kontinenta“ iznimno osjetljivim na sva buduća ekonomska i politička događanja u toj zemlji.

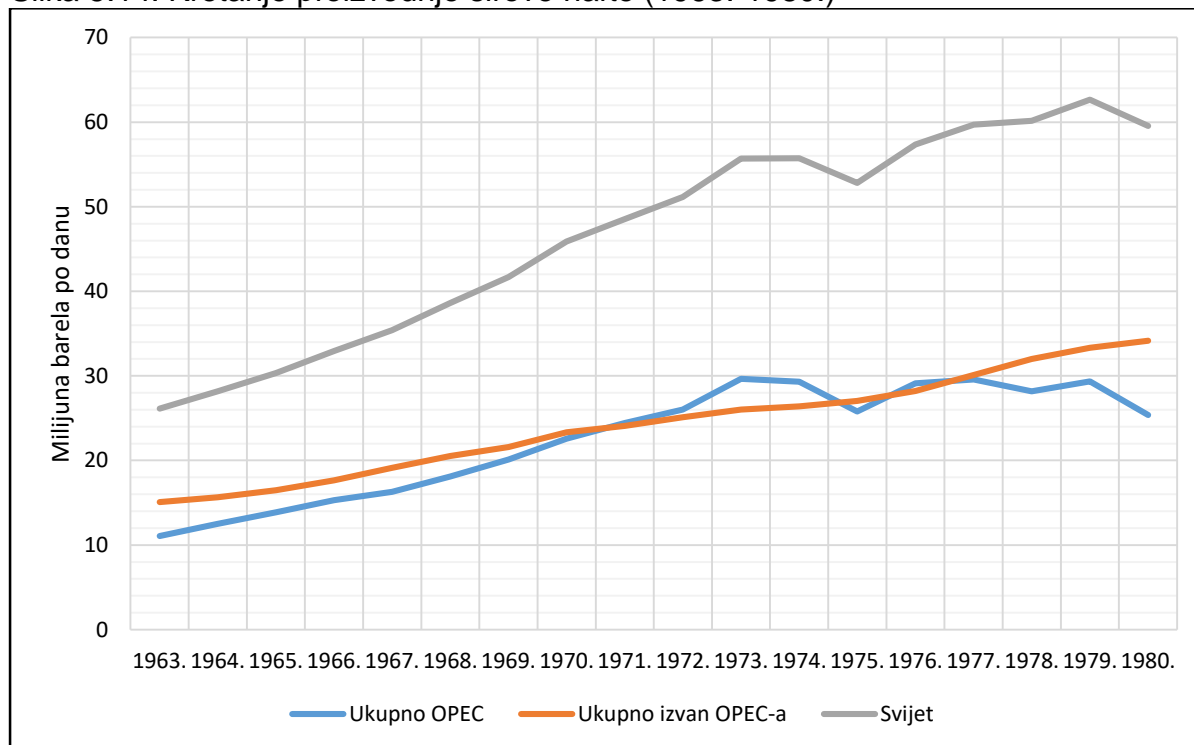
Energetska kriza 1973. godine

Prethodno 1973. godini svijet bilježi snažan porast proizvodnje sirove nafte, što se jasno vidi na slici 5.14. 1963. godine prosječna dnevna proizvodnja bila je 26,13 milijuna barela, a već jedno desetljeće poslije, proizvodnja je narasla za malo više od dvostruko, točnije na 55,68 milijuna barela. 2019. godine proizvodnja je dosegla 100,64 milijuna³⁶. Ovom usporedbom može se uočiti da se proizvodnja unazad 46 godina još uvijek nije udvostručila. Uz to, u razdoblju od 1963. do 1973. godine svjetska populacija je povećana sa 3,21 milijarde na 3,93 milijarde stanovnika, a do

³⁶ U.S. Energy Information Administration. Preuzeto s: https://www.eia.gov/outlooks/steo/report/global_oil.php (26.8.2020.)

2019. godine je taj broj narastao na 7,71 milijardu³⁷. Ovakav trend između 1963. i 1973. godine nije slučajan. On je posljedica snažnog gospodarskog razvoja „zapadnog svijeta“ gdje jača srednja klasa koja potiče rast potrošnje. U istom razdoblju dolazi do ubrzanog tehnološkog napretka i jačanja tercijarnog sektora.

Slika 5.14. Kretanje proizvodnje sirove nafte (1963.-1980.)

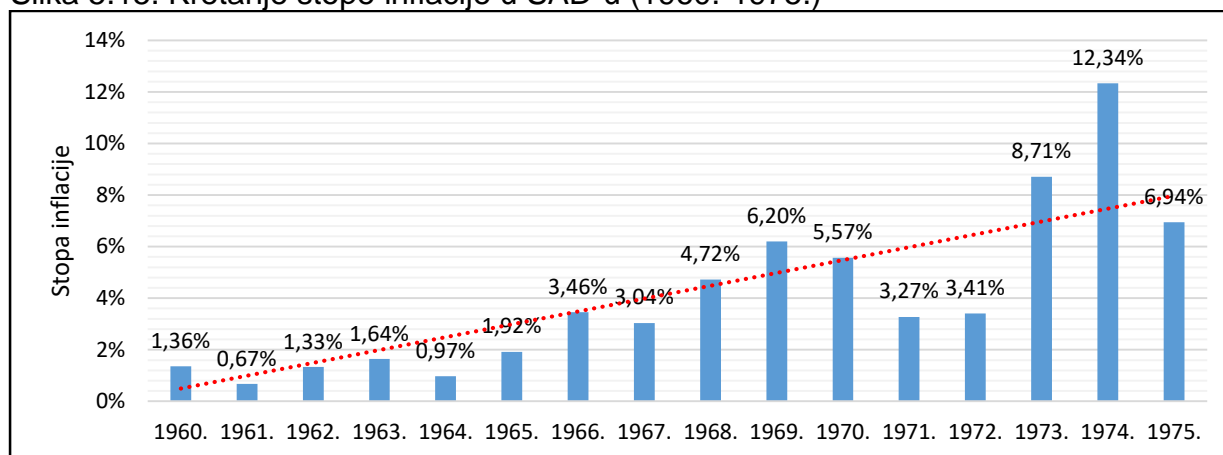


Izvor: autorov rad prema Areppim AG. Preuzeto s: https://stats.areppim.com/stats/stats_oilprod_1960x09.htm (25.8.2020.)

U drugoj polovici 60-ih godina zbog velike potražnje dolazi do sve izraženije inflacije u Sjedinjenim Američkim Državama (slika 5.15.). Da bi se zaustavio ovaj trend, početkom 70-ih država uvodi ograničenja cijena proizvoda i plaća. Utjecaj tih ograničenja je jasno vidljiv u 1971. i 1972. godini. Iako su mjere pomogle u smanjivanju inflacije, pri tome istovremeno gospodarstvo trpi zbog nametnutih ograničenja u vrijeme snažnog gospodarskog rasta.

³⁷ Worldometers. Preuzeto s: <https://www.worldometers.info/world-population/world-population-by-year/> (26.8.2020.)

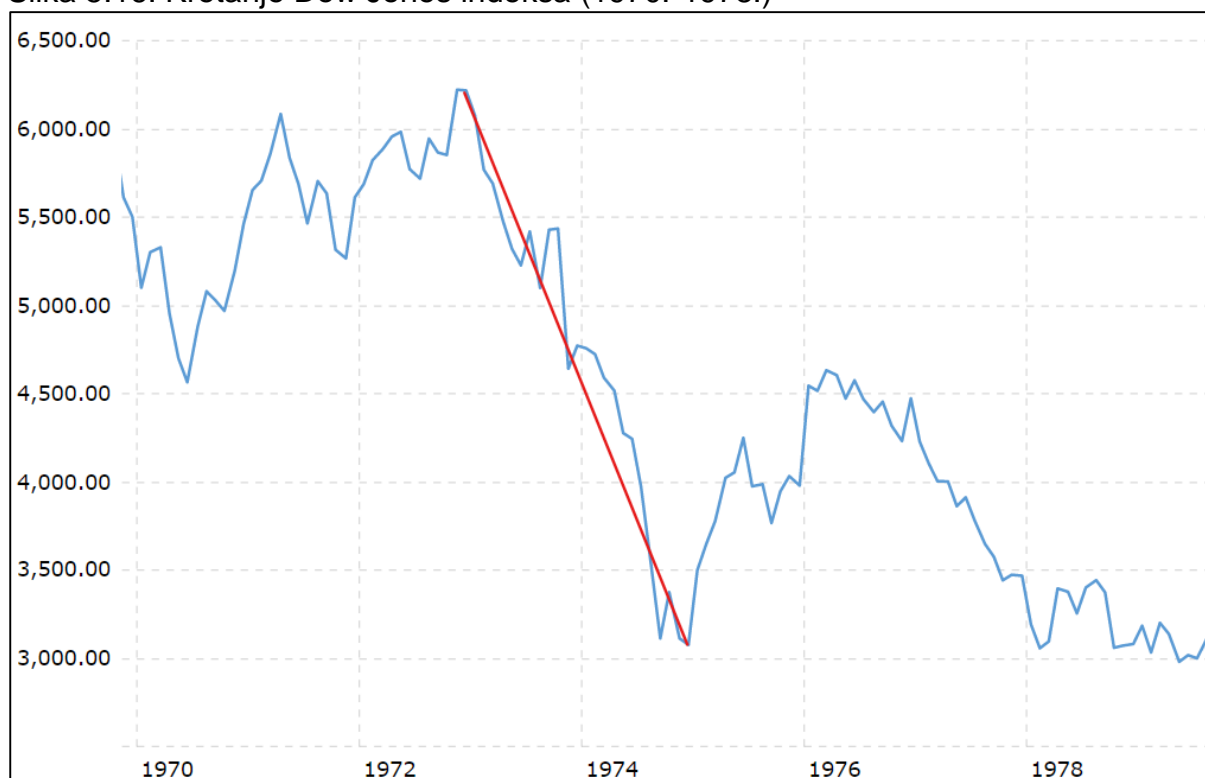
Slika 5.15. Kretanje stope inflacije u SAD-u (1960.-1975.)



Izvor: autorov rad prema Macrotrends. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/2497/historical-inflation-rate-by-year> (27.8.2020.)

Pritisak na američko kapitalističko gospodarstvo, a koje ne trpi nikakva uplitanja vlasti u poslovanje, reagiralo je između ostalog i na burzi dionica rezultirajući padom Dow Jones indeksa (slika 5.16.). Tako je početkom 1973. godine ovaj indeks potonuo za skoro 1.000 bodova, sa 6.218 na 5.227 bodova u prvih 5. mjeseci. Nakon toga burza stagnira sve do listopada iste godine, kada OAPEK uvodi embargo na izvoz nafte SAD-u. U idućih mjesec dana, u studenom, indeks bilježi pad od 800 bodova. No, pad indeksa se tu ne zadržava, već pada dalje tijekom gotovo cijele 1974. godine, završivši na 3.076 bodova.

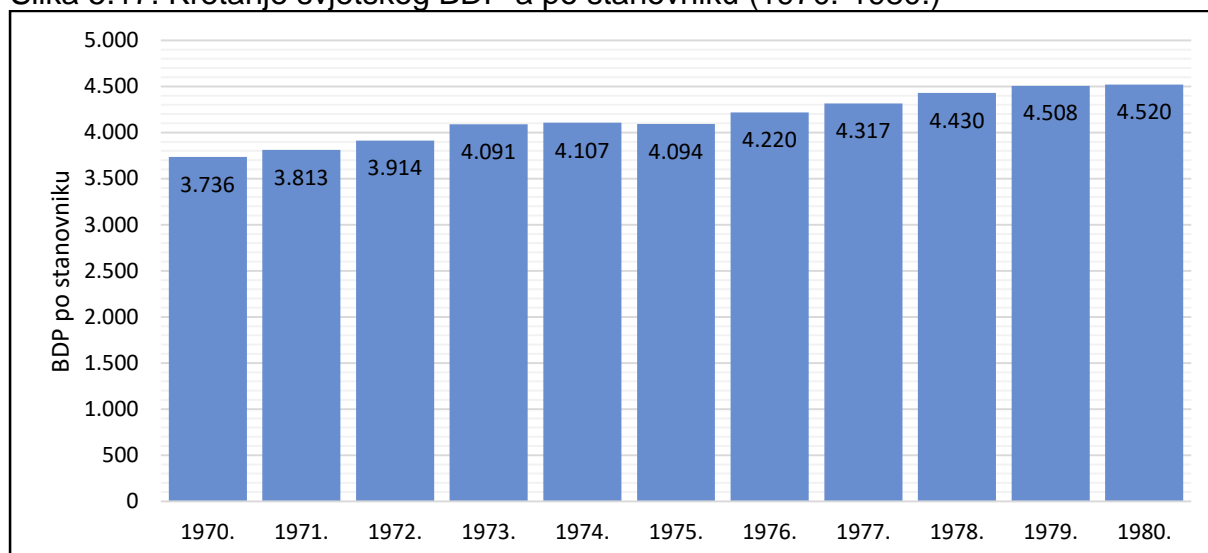
Slika 5.16. Kretanje Dow Jones indeksa (1970.-1978.)



Izvor: Macrotrends. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/1319/dow-jones-100-year-historical-chart> (27.8.2020.)

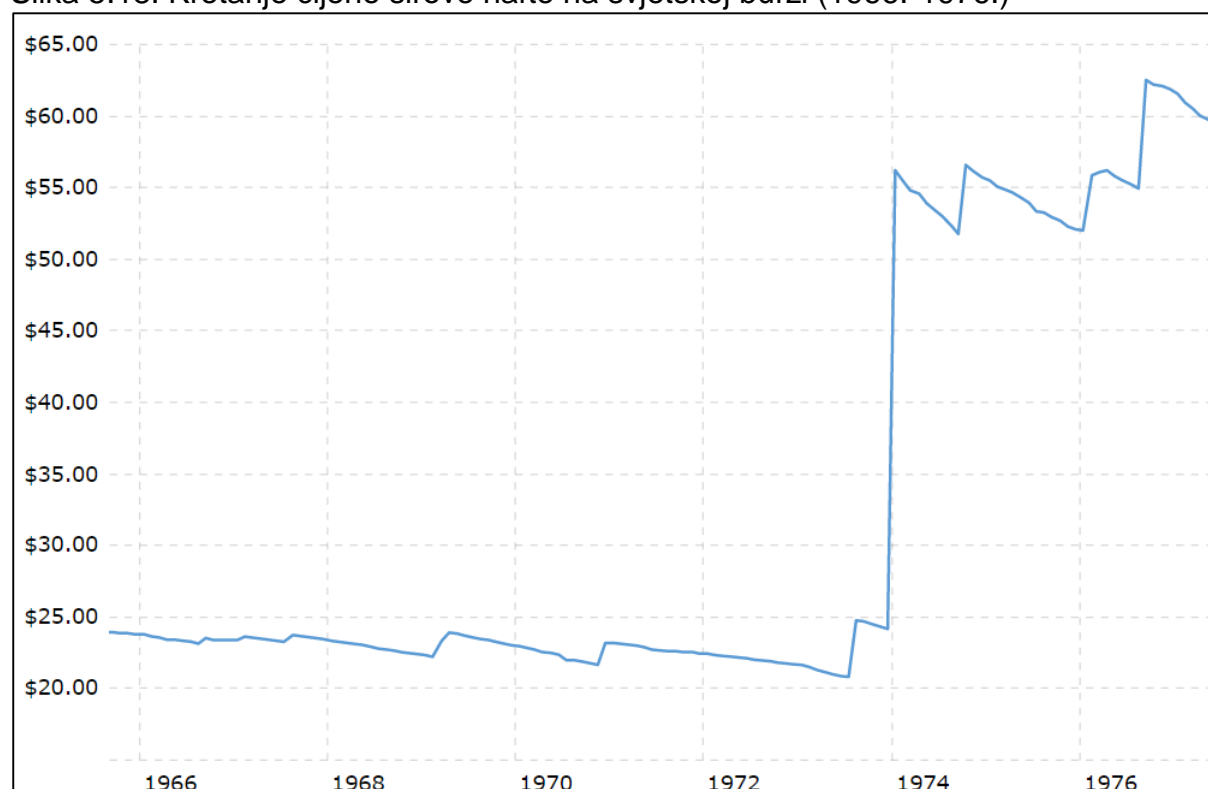
No, iako je to bio snažan udarac na opskrbu naftom, gospodarski rast je samo zaustavljen, te u maloj mjeri smanjen, što se vidi na slici 5.17. Prema prosječnom svjetskom bruto društvenom proizvodu po stanovniku vidi se da je ova kriza imala vrlo kratak utjecaj, te da je već 1976. godine uslijedio snažan oporavak i daljnji rast i razvoj svjetskog gospodarstva. Ipak, nakon recesije dolazi do jedne promjene u društvu, a to je percepcija prema potrošnji naftnih derivata. Posljedica toga je rast cijena istih (slika 5.18.), što društvo okreće štedljivijim prijevoznim sredstvima, odnosno automobilima europske i azijske proizvodnje, čija je potrošnja goriva manja od američkih proizvođača. Nakon što je uveden embargo cijena nafte je vrlo brzo skočila, pa je tako prema inflacijski prilagođenoj cijeni ona za mjesec dana došla s razine od 24,17 USD na 56,21 USD po barelu. Ovaj značajan rast cijene, kao i sama nestašica nafte, imala je snažan utjecaj na svakodnevni život običnog čovjeka država „zapada“.

Slika 5.17. Kretanje svjetskog BDP-a po stanovniku (1970.-1980.)



Izvor: autorov rad prema Maddison, A. (2006). *The World Economy*. Pariz: OECD Publications

Slika 5.18. Kretanje cijene sirove nafte na svjetskoj burzi (1966.-1976.)

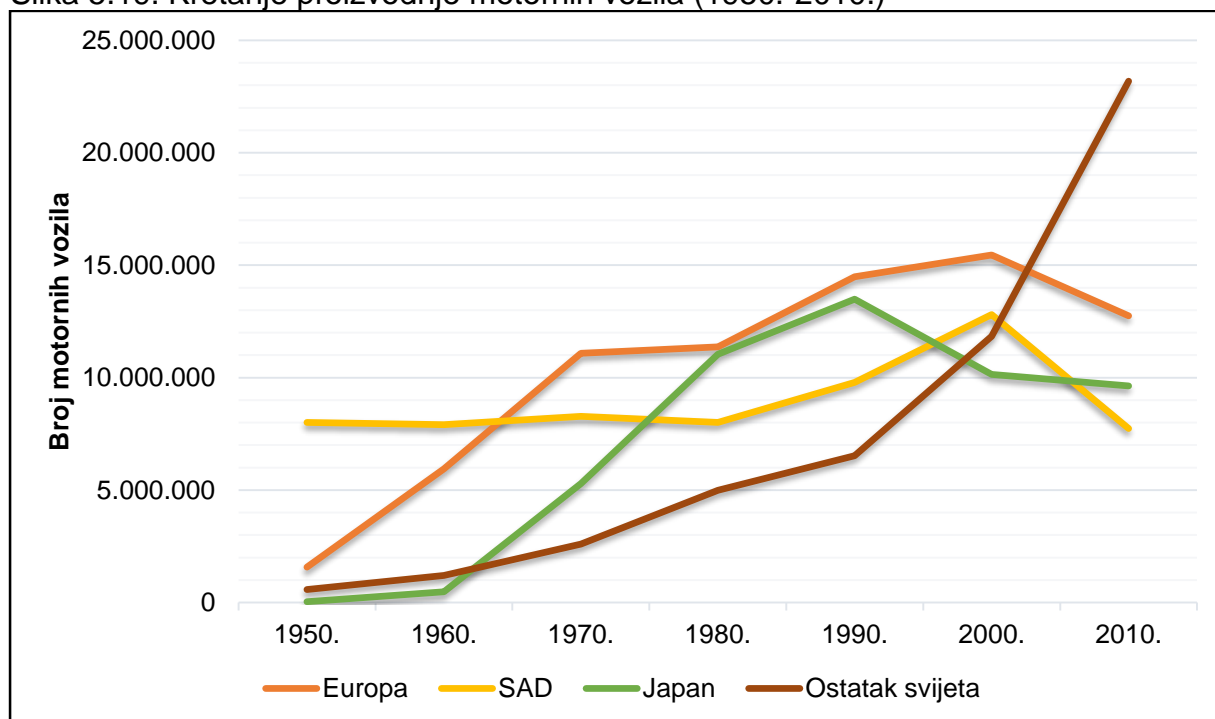


Izvor: Macrotrends. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart> (27.8.2020.)

Iako je cijena naftnih derivata napravila šok kog krajnjih potrošača, ono ipak nije utjecalo na prodaju motornih vozila. Zapravo, nakon recesije, proizvodnja motornih vozila i dalje raste izvan SAD-a, dok u istoj ta proizvodnja stagnira. Tome u prilog ide i slika 5.19. Dodatan razlog tome je i ekonomski razvoj ostatka svijeta, što za rezultat ima sve veći broj ljudi koji si mogu priuštiti neku vrstu osobnog motornog vozila.

Početak 70-ih godina Japan postaje jedan od najvećih proizvođača motornih vozila, s udjelom u svjetskoj proizvodnji od 18%. Već početkom 80-ih taj je udio narastao na 29%. Uz nižu potrošnju, bili su to i automobili pristupačnije cijene.

Slika 5.19. Kretanje proizvodnje motornih vozila (1950.-2010.)



Izvor: autorov rad prema Bureau of Transportation Statistics³⁸. Preuzeto s: <https://www.bts.gov/content/world-motor-vehicle-production-selected-countries> (5.9.2020.)

Kriza koja je uslijedila nakon energetske šoka 1973. je zasigurno ostavila traga u ekonomskoj povijesti. Naglim rastom cijene nafte vrlo brzo se promijenilo i društvo, stvarajući nove „štedljivije“ navike. Kao i u prošloj recesiji, i ovdje se može primijetiti utjecaj Sjedinjenih Američkih Država na događaje u svjetskoj ekonomiji, iako u manjem obujmu nego prethodnih godina.

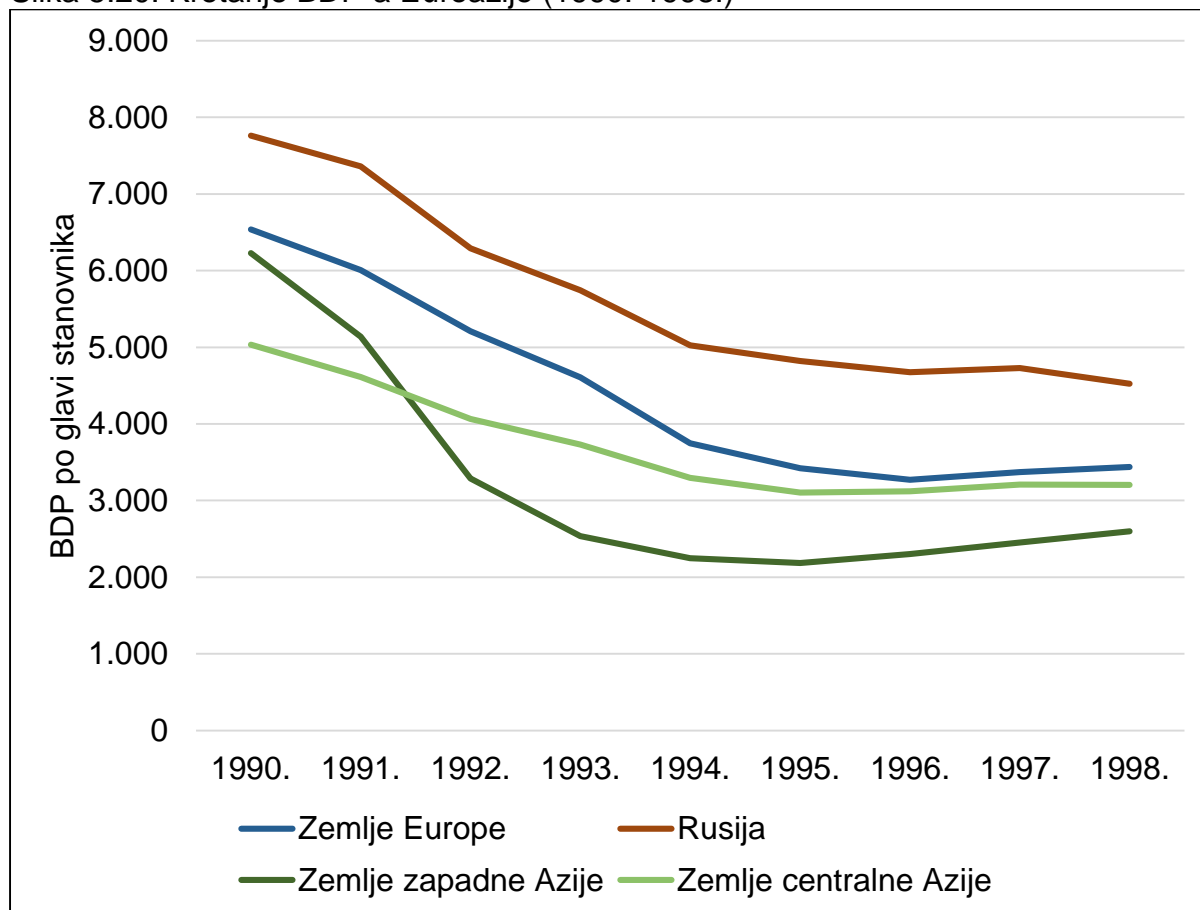
Ekonomska kriza iz početka 90-ih

Nakon dugo očekivanog kraja Hladnog rata, nakon gotovo 45. godina snažnih podjela, svijet se je zatekao u novim političkim i gospodarskim okolnostima. „Zapad“ i „istok“ je pokazao da žele novu otvorenu politiku, politiku dijaloga. No, za gospodarstvo nisu imali plan. S obzirom na sociokulturne i društvene prevrate početkom 90-ih, bilo je vrlo malo vremena da bi se svjetska ekonomija pripremila za buduće razdoblje. Početkom ujedinjenja Njemačke, i kasnijim raspadom Saveza Sovjetskih Socijalističkih

³⁸ U grupi proizvođača Europa su: Njemačka, Španjolska, Francuska, Italija i Ujedinjeno Kraljevstvo

Republika, iz planskog/socijalističkog gospodarstva u onaj kapitalistički prelazi veliki broj europskih i azijskih zemalja. Samim time, gospodarska, odnosno tržišna slika svijeta se drastično mijenja. Tako je na slici 5.20. jasno vidljiv pad gospodarskih aktivnosti u zemljama bivšeg SSSR-a, gdje je BDP po stanovniku snažno pao u prvoj polovici 90-ih.

Slika 5.20. Kretanje BDP-a Euroazije (1990.-1998.)



Izvor: autorov rad prema Maddison³⁹, A. (2006). The World Economy. Pariz: OECD Publications

Nakon dugog vremena provedenog u socijalizmu, novonastale višestranačke države su se zatekle u tranzicijskom razdoblju u kojem su izgubile gotovo pola svojeg prethodnog bruto društvenog proizvoda. Također, kako je već navedeno, i ostatak svijeta zahvaća usporavanje, a onda i blagi pad gospodarstva. Kako je i sam uzrok recesije nije egzaktno, tako nije ni njegovo razdoblje u raznim regijama.

³⁹ Zemlje Europe: Bjelorusija, Estonija, Latvija, Litva, Moldavija, Ukrajina;
 Zemlje zapadne Azije: Armenija, Azerbajdžan, Gruzija;
 Zemlje centralne Azije: Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.

Tablica 5.5. Trajanje recesije u svijetu (1987.-1996.)

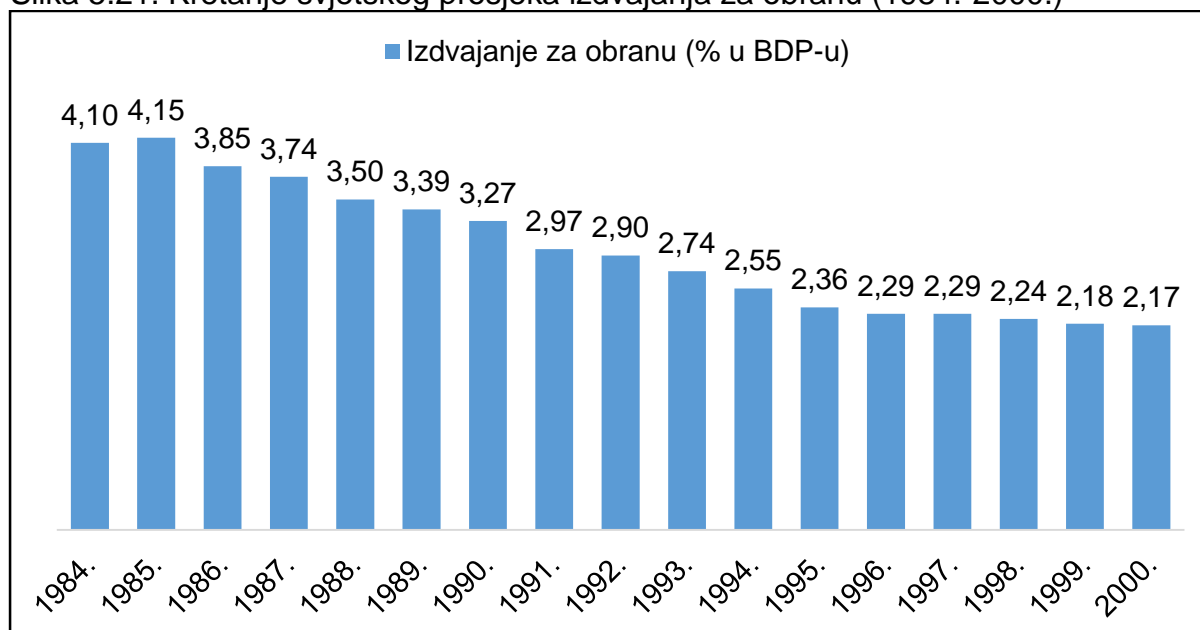
Regija	Godina												Ukupno godina	Pad BDP-a	
	86.	87.	88.	89.	90.	91.	92.	93.	94.	95.	96.	97.			
Zapadna Europa														1	-0,8%
SAD, Kanada, Australija i NZ														1	-1,9%
Istočna Europa														5	-24,7%
Bivši SSSR														7	-45,7%
Latinska Amerika														3	-3,1%
Afrika														6	-7,3%
Svijet														1	-0,5%

Izvor: autorov rad prema Maddison, A. (2006). The World Economy. Pariz: OECD Publications

Prethodna tablica 5.5. potvrđuje navedeno, gdje se može jasno primijetiti kako su pojedini dijelovi svijeta bili i prije zahvaćeni s ovom recesijom. Tako se jasno ocrta vrijeme nestabilnosti u istočnoj Europi te SSSR-u, koja je na te zemlje i najviše utjecala. SSSR u razdoblju od 7 godina bilježi pad BDP-a za 45,7% a istočna Europa pad od 24,7%, u razdoblju od 1988. do 1993. godine. Gotovo u isto vrijeme, samo godinu duže, dakle od 1988. do 1994. godine Afrika bilježi pad od 7,3%, što je u prosjeku 1,22% na godišnjoj razini. Ipak, u razdoblju od 1990. do 1991. godine, kada je recesija bila prisutna u većini regija, svjetsko gospodarstvo pada za 0,5%. Razlog tome je rast gospodarskih aktivnosti u ostatku Azije koji nije bio zahvaćen političkim previranjima. Također, gledano na razini obujma ukupnog BDP-a po regijama, na manji svjetski prosjek utječe i jačina gospodarstva razvijenih zemalja „zapada“, a koje u navedenom razdoblju nije imalo veliki pad.

Izdvajanje za obranu je tijekom cijelog Hladnog rata bilo značajno. Iako se to oružje rijetko kad uspjela iskoristiti, ono je bilo simbol moći za svaku državu koja ga je imala. No, uslijed negodovanja društva na zategnute odnose između političara, udio potrošnje na obranu u BDP-u počinje padati sredinom 80-ih.

Slika 5.21. Kretanje svjetskog prosjeka izdvajanja za obranu (1984.-2000.)



Izvor: autorov rad prema World Bank. Preuzeto s:
<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS> (7.9.2020.)

U razdoblju od 1985. do 1995. godine, dakle u 10 godina, vidljiv je znatan pad izdvajanja za obranu, prikazano u slici 5.21. Do kraja 90-ih godina taj je udio pao za gotovo 2 postotna boda, tako da je prethodni udio iz 1985. od 4,15% pao na 2,17% u 2000. godini.

Spletom nekoliko okolnosti koje su se odvijale u raznim dijelovima svijeta stvoren je domino efekt koji je prouzročio veće ili manje gospodarske promjene. Raspadom SSSR-a i završetkom „Hladnog rata“, kapitalizam se naveliko širi i postaje sastavni dio većine zemalja svijeta. Prilagodba na ovaj sustav je bila dugotrajna, a u pojedinim zemljama ta promjena još uvijek traje zbog duboke ukorijenjenosti socijalizma u psihologiju društva. Politički odnosi su postali manje krhki, a društvo se okreće svojim nacionalnim problemima.

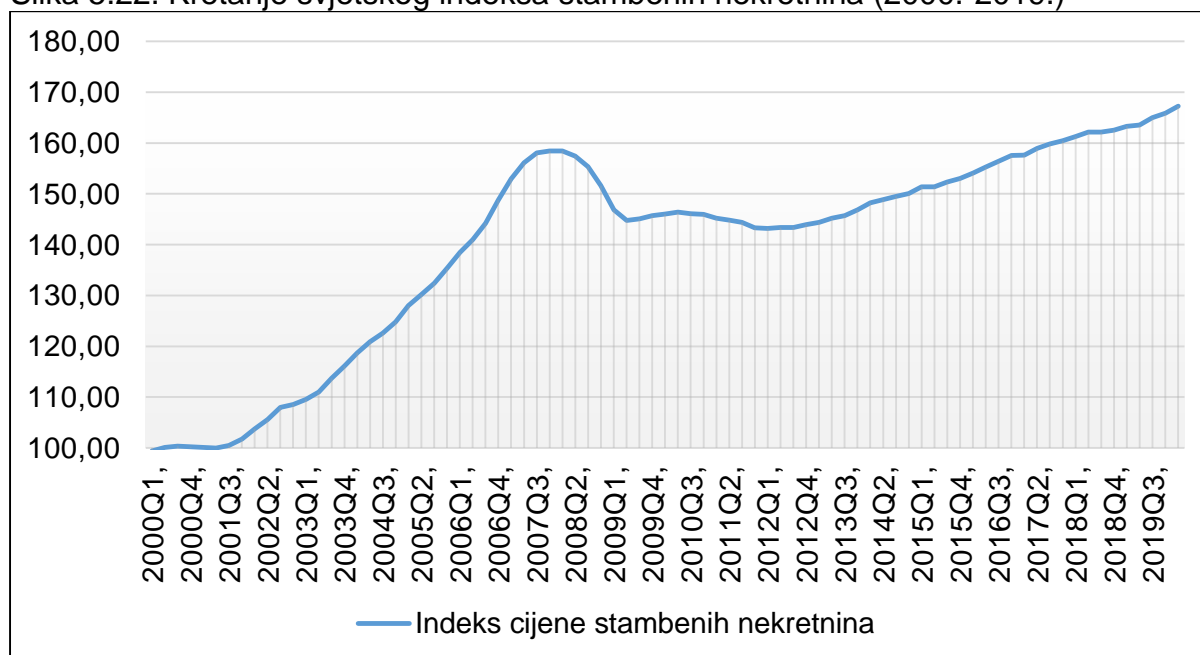
Globalna financijska kriza 2007. - 2008. godine

Nakon što se svijet oporavio od recesije iz početka 90-ih, kao i one na prijelazu u novo tisućljeće, svjetsko se gospodarstvo našlo u vremenu snažnog rasta gospodarstva, potaknuto nikad boljim kreditnim uvjetima na tržištu. U isto vrijeme vlasti nastoje osigurati što bolje političke poene, deregulirajući zakonske okvire kako bi dodatno potaknuli ekonomiju. No, u ozračju velike građevinske ekspanzije pretočene u složene

financijske derivate, cijene nekretnina i vrijednost dionica su daleko nadilazile realne vrijednosti, stvarajući „balon“ koji je neminovno morao puknuti.

Započevši svoj rast početkom novog tisućljeća, cijene nekretnina su prvenstveno rasle zbog povećane potražnje od strane stanovništva koji si do tada nekretnine nisu mogli priuštiti, a sada im je pružena prilika u obliku kredita s niskom kamatom i bez velikih kolateralala. Ovaj je trend započeo u Sjedinjenim Američkim Državama, a ubrzo se proširio na Europu i Aziju, te ostatak svijeta.

Slika 5.22. Kretanje svjetskog indeksa stambenih nekretnina (2000.-2019.)



Izvor: autorov rad prema Međunarodni monetarni fond. Preuzeto s: <https://www.imf.org/external/research/housing/> (9.9.2020.)

Tako je u svijetu nastao globalni trend potražnje za stambenim nekretninama. Iz slike 5.22. se može jasno prepoznati razdoblje rasta cijena nekretnina, odnosno svjetskog Indeksa cijena nekretnina u odnosu na 2000. godinu. U razdoblju od 2000. do sredine 2007. godine su tako cijene nekretnina narasle za gotovo 60%. U tom razdoblju su mnogi prepoznali nekretninu kao način da se njezinom preprodajom zaradi, pa su iste sve više postale predmetom trgovine, a svoju osnovnu namjenu, onu stambenu, su počele gubiti.

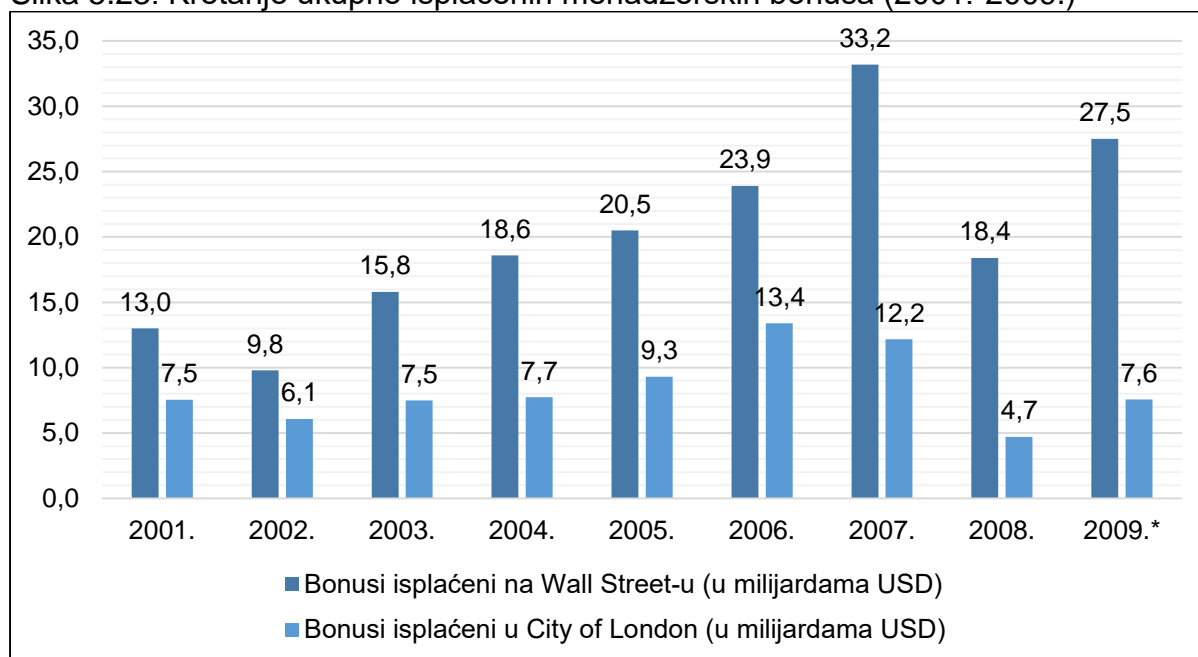
Nakon prethodnog investicijskog vrhunca, u kojem su ukupne inozemne investicije u svijetu dosegle iznos od 1,356 trilijuna USD u 2000. godini, gospodarstvo bilježi snažan pad investicijskog ciklusa, koji je završio na 550 bilijuna USD u 2003. godini. Svjetska ekonomija zatim ulazi u novu fazu ekspanzije, gdje se inozemne investicije vrlo brzo oporavljaju i već 2007. dolaze na razinu od, do tada najvećih ikad

zabilježenih, 1,891 trilijuna USD. Najveći udio u ukupnom inozemnom ulaganju te godine bilježi Europa, u koju je investirano čak 46,11% sredstava. Te iste godine, u Sjevernu Ameriku i Aziju je uloženo 21,19%, odnosno 20,91% svjetskog kapitala⁴⁰. Ne čudi zbog toga činjenica da su upravo Europa i Sjeverna Amerika bile najviše pogođene recesijom.

U razdoblju velikog kreditnog zamaha, od 2003. godine do 2007. godine, dolazi do snažnog razvoja financijskih proizvoda koji su bili sačinjeni upravo od kredita. Takvi su proizvodi činili komplicirani paketi bezrizičnih, srednjerizičnih i visokorizičnih hipotekarnih kredita. Ova je praksa postala vrlo uobičajenom na tržištu Sjedinjenih Američkih Država, učinivši financijske instrumente dostupne svima. Ono što je dodatno utjecalo rast istih na navedenom tržištu, točnije na Wall Street-u, jesu velike isplate bonusa menadžerima, ali i ostalim zaposlenicima, kao naknada za dobro poslovanje iz godine u godinu. Prema ovom već provjerenom načinu nagrađivanja svojih djelatnika, brojne su kompanije isplaćivale velika sredstva svojim djelatnicima, shodno njihovoj poziciji. Tako se na slici 5.23. jasno vidi rast ovih bonusa tijekom gospodarske ekspanzije. Ove financijske naknade su nagnale su mnoge da se međusobno natječu i guraju svoje financijske granice daleko izvan realnih mogućnosti.

⁴⁰ Izvor: autorov rad prema United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Preuzeto s: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=96740> (18.11.2020.)

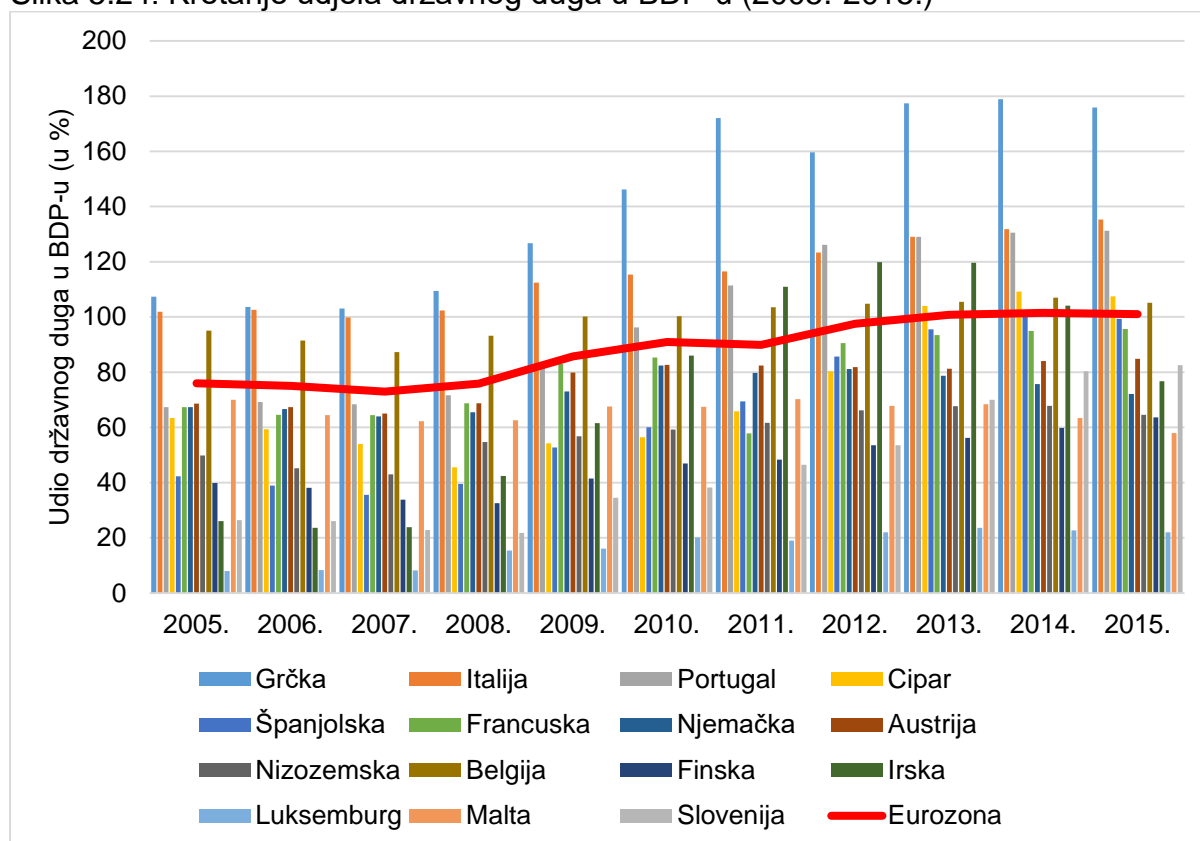
Slika 5.23. Kretanje ukupno isplaćenih menadžerskih bonusa (2001.-2009.)



Izvor: autorov rad prema Štefulić, P. i Radman Peša, A. (2012). Kompenzacije menadžera kao jedan od uzroka suvremene financijske krize. *Oeconomica Jadertina*, 2(2), 44-65, *Procjena za 2009.

U isto vrijeme se na europskom kontinentu događala slična situacija. Cijene nekretnina su rastle, a često su bile i daleko precijenjene kako bi se na tržište putem kredita plasirala što veća količina novca. Ekspanzija stambenih kredita i same ponude nekretnina je posebno bila intenzivna u europskim mediteranskim državama, gdje je općenito veća stopa osobnog vlasništva nad nekretninama, a čije su vlasti manje sklone štedljivom upravljanju javnim financijama. Gospodarski rast iniciran većim opticajem novca, osobito eura kao valute Eurozone, stvorio je veliki nekretninski balon. Zbog sve većih prihoda od poreza i ekonomskog prosperiteta, države Europe su smanjivale svoj dug, odnosno udio duga u nacionalnom bruto domaćem proizvodu. Ovaj je trend zabilježen u gotovo svim zemljama tadašnje Eurozone, ali i ostatka Europske unije i Europe. S obzirom na zajedničku valutu zemalja Eurozone, pojedine zemlje su se zbog stabilnosti te iste valute zaduživale, kako bi se približile gospodarskom standardu razvijenijih zemalja.

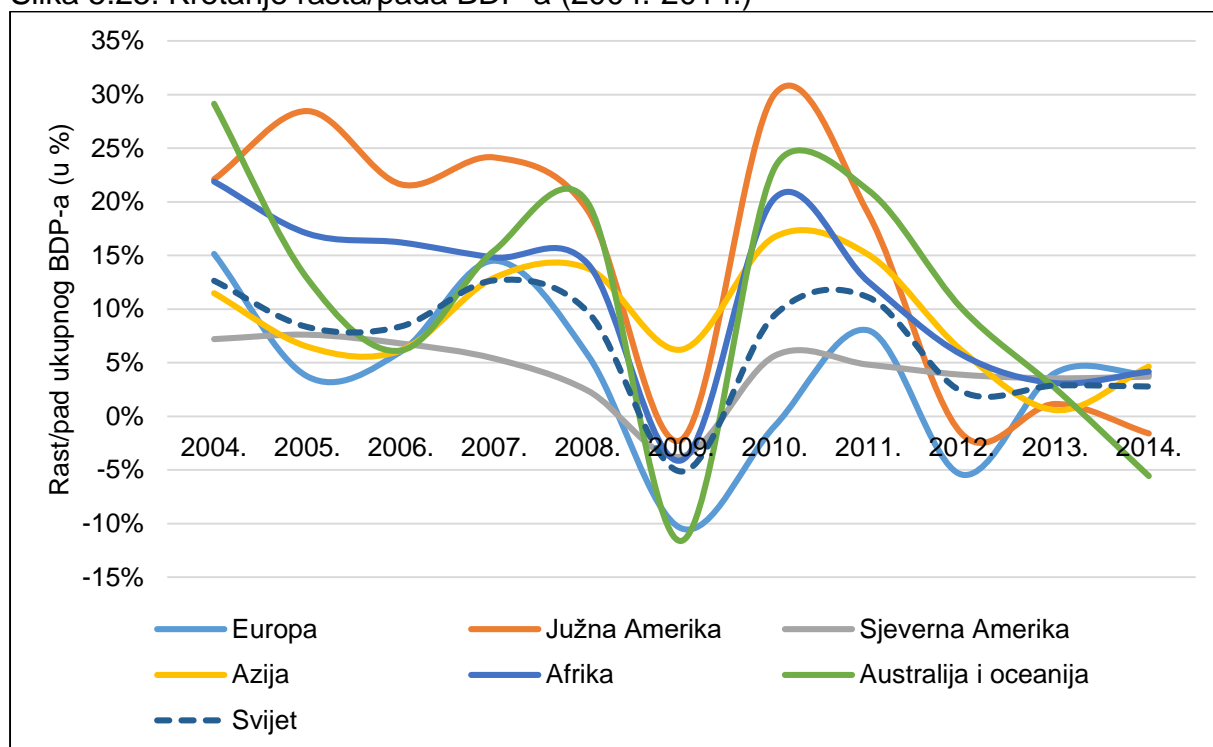
Slika 5.24. Kretanje udjela državnog duga u BDP-u (2005.-2015.)



Izvor: autorov rad prema Svjetska Banka. Preuzeto s: <https://data.worldbank.org/indicator/GC.DOD.TOTL.GD.ZS> (12.9.2020.)

No, nakon što je nastupila kriza, odnosno nakon što se kriza financijskog sektora proširila u ostale sektore, i kad je započela kontrakcija gospodarstva, države su se počele još više zaduživale, ne bi li smanjile urušavanje svojih nacionalnih ekonomija. Tako je, vidljivo na slici 5.24., prosječni udio državnog duga u BDP-u tadašnjih članica Eurozone, 2014. godine došao na razinu od 101,5%, dok je 2007. on iznosio 73,0%. Dakle, u 7 godina taj se udio povećao za 39,19%, za tadašnjih 15 članica Europske monetarne unije. S obzirom na povezanost financijskog tržišta, ova se situacija vrlo brzo prelila na ostatak Europe, prouzročivši domino efekt u cjelokupnom gospodarstvu iste.

Slika 5.25. Kretanje rasta/pada BDP-a (2004.-2014.)



Izvor: autorov rad prema Svjetska Banka⁴¹. Preuzeto s:

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?year_high_desc=true

Naravno, ostatak svijeta nije bio imun na prethodno navedene događaje. U 2009. godine bilježi se pad bruto društvenog proizvoda i na drugim kontinentima. Na slici 5.25. može se vidjeti kako je ova promjena u ekonomskom ciklusu utjecala na gospodarstvo svih kontinenata. U odnosu na 2008., pad BDP-a u 2009. godini bilježe Europa (10%), Južna Amerika (2%), Sjeverna Amerika (4%), Afrika (4%) i Australija i Oceanija (12%). Jedini kontinent čiji BDP u isto vrijeme raste je Azija (6%), što može zahvaliti snažnoj industrijskoj ekspanziji u proteklim godinama, a koja je u vrijeme krize samo smanjena.

Ova kriza je od samog svojeg početka ukazala na nepostojanje dovoljno zakonskih regulativa kojim bi se kontroliralo i ograničilo neetičko ponašanje pojedinaca i kompanija. Također, veliki broj zemalja je ovu krizu dočekalo nespremno i nesvjesno posljedica nagle ekonomske ekspanzije generirane niskim kamatnim stopama.

⁴¹ Za navedeni graf su prikazani skupni podaci najviše pet najvećih gospodarstava (prema ukupnom BDP-u) po kontinentu: Europa (Njemačka, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Italija, Španjolska), Južna Amerika (Brazil, Argentina, Kolumbija, Čile, Peru), Sjeverna Amerika (Sjedinjene Američke Države, Kanada, Meksiko), Azija (Kina, Japan, Indija, Južna Koreja, Indonezija), Afrika (Nigerija, Egipat, Južnoafrička Republika, Alžir, Maroko) i Australija i Oceanija (Australija, Novi Zeland)

Naravno, ova „iracionalna bujnost“⁴² (eng. irrational exuberance, Greenspan, 1996) je kao i u prethodnim krizama, rezultirala puknućem balona, ponavljajući ono što se već događalo u ekonomskoj povijesti

Mogućnosti za djelovanje u predrecesijskom razdoblju

Uzimajući u obzir prethodno provedenu analizu na 4 globalne i 4 lokalne krize mogu se izvesti sljedeći zaključci vezani za mogućnost preventivnog djelovanja na nastanak gospodarske krize.

Rukovodstvo

Kao jednu od ključnih mjera za sprječavanje nastanka krize je svakako odabir kompetentnih osoba na ključnim pozicijama u javnom i privatnom sektoru. Odabir ovih osoba bi svakako trebao uvjetovan iskustvom i znanjem traženog segmenta gospodarstva. Također, potrebno je naglasiti važnost jačanja stručnih kompetencija rukovodećeg osoblja, što uključuje planiranje, organiziranje, kadrovanje, vođenje, kontrola (Buble, 2006). Uz pomoć ove mjere, smanjio bi se broj odluka koje pospješuju nastanak krize.

Financijska tržišta i bankovni sustav

Kao iduća mogućnost djelovanja u predkrizno vrijeme bi bilo i uvođenje čvrste regulacije financijskih tržišta i bankarskog sustava. Dodatno, Konjušak i Škrabić Perić (2017) naglašavaju kako nagli kreditni rast značajno utječe na porast nenaplativih kredita s odmakom od dvije godine. Prema tome, regulatori bi u predkriznim razdobljima trebali dodatno ograničiti kreditni rast kako bi se ublažilo djelovanje krize u narednom periodu. U zemljama s razvijenim financijskim tržištem, s ciljem sprječavanja špekulativnog trgovanja, potrebno je uvesti mjere kontrole kako bi se što više ublažilo rezonantno djelovanje u krizi.

⁴² Iracionalna bujnost (eng. irrational exuberance) - odnosi se na entuzijizam investitora koji podižu cijene imovine više nego što to opravdavaju temelji te imovine. Izraz je popularizirao bivši predsjednik Fed-a Alan Greenspan u govoru 1996. "Izazov središnjeg bankarstva u demokratskom društvu".

Edukacija šire populacije

Efekti krize bi bili značajno umanjeni kada bi šira populacija bila upoznata s osnovnim ekonomskim zakonima i ekonomskim ciklusima. Prema tome, poseban naglasak bi se trebao staviti na kvalitetnu edukaciju stanovništva o: upravljanjem financijama, kako osobnim, tako i korporativnim, zatim kreditima, valutnim rizicima, tržištu nekretnina itd.

Efikasnija raspodjela državnih sredstava u ekonomskim ciklusima

Državna potrošnja ima značajan udio u BDP-u, zbog čega proračunske odluke snažno djeluju na cjelokupno ekonomsko okruženje. S obzirom da povećana potrošnja u razdoblju ekspanzije gospodarstva dovodi do nastanka krize, preporučuje se ograničiti državnu potrošnju za vrijeme ekspanzije. U razdobljima ekspanzije preporučljivo je stvoriti zalihe kapitala koje bi se mogle otpustiti u razdoblju krize, te bi se takvim djelovanjem i sam efekt krize ublažio.

Mogućnosti za djelovanje u razdoblju krize

Uz čimbenike koji su djelovali u analiziranim krizama, mogu se zaključiti određene mogućnosti postupanja unutar same krize, a koja bi za rezultat imala uzimajući u obzir prethodno provedenu analizu na 4 globalne i 4 lokalne krize mogu se izvesti sljedeći zaključci vezani za mogućnost preventivnog djelovanja na nastanak gospodarske krize.

Povećanje investicija

Država bi u svojim investicijskim planovima trebala imati pripremljene projekte s kojima bi se mogao potaknuti rast ekonomije. Takve investicije uključivale bi manje lokalne i velike regionalne građevinske projekte, ali i ostale projekte u kojima može sudjelovati što veći broj različitih sektora. Ovakvi projekti bi trebali što više uključivati lokalne izvođače kako bi se državni novac prebacio u bilancu tuzemnog privatnog sektora kao glavnog nositelja gospodarstva.

Intervencionizam države u privatni sektor

Svaka financijski zdrava država bi u svom proračunu trebala osigurati sredstva za interveniranje u privatni sektor i u samoj krizi, i to preko direktnih transakcija. Ovaj vid transakcija bi u većoj mjeri trebao biti usmjeren u one sektore koji su najviše pogođeni krizom, a manjim djelom i u sektore koji trpe određene, ali manje poremećaje u poslovanju. Naravno, zbog ograničenih sredstava svake države, ta sredstva nužno je dobro raspodijeliti kako bi svi sudionici u gospodarstvu osjetili određeni utjecaj istih.

Poticanje potrošnje

Rast potrošnje domicilnog stanovništva glavni je generator rasta gospodarstva svake države. Potrošnja stanovništva ujedno je i jedan od glavnih pokazatelja gospodarskog stanja nacionalne ekonomije, ali i općeg svjetskog gospodarskog stanja. U svakoj gospodarskoj krizi potrošnja kućanstva opada zbog neizvjesnosti budućih primanja i opće situacije. Država bi u krizi trebala osigurati sigurnost što više radnih mjesta sukladno s poslodavcima. Također bi trebala voditi i brigu o onima koji su zbog krize ostali bez posla te ih u tim vremenima dodatno educirati ili prekvalificirati za ona radna mjesta za koja postoje potrebe i u vremenu krize. Na taj način bi im se osigurala daljnja primanja a time i sigurnost u financijskim mogućnostima. Naravno, ovakvu je mjeru moguće primijeniti samo na određeni broj stanovništva. Mjera s kojom se može djelovati na veći broj stanovništva je i sufinanciranje plaća zaposlenih u privatnom sektoru, s mogućnošću smanjenja radnog vremena zbog opsega posla. Na ovaj način bi se također osigurala sigurna radna mjesta u vremenima gospodarske krize ili dok se poslovni subjekt ne prilagodi novom načinu poslovanja i iskoristi nove prilike na tržištu.

Smanjivanje poreznih nameta

Jedna od najbitnijih stavaka u poslovanju svake kompanije jesu i porezni nameti. I najmanje promjene stopa oporezivanja mogu pozitivno ili negativno djelovati na trenutno poslovanje, kao i na buduće planove svakog poslovnog subjekta. Imajući to u vidu u trenucima gospodarske krize, država bi trebala moći smanjiti određene porezne stope u svrhu olakšanja već ionako otežane financijske situacije. Kao i sve ostale mjere, i ova bi mjera trebala biti vremenski ograničena na vrijeme trajanja krize,

odnosno do trenutka u kojem će nacionalna ekonomija uživati veću ekonomsku stabilnost i sigurnost budućeg razdoblja.

5.3. Implikacije i preporuke

Svaka bi država, neovisno o svom stupnju razvijenosti, trebala imati pripremljene mehanizme za sprječavanje stvaranja ekonomske krize. Naravno, svaka država treba dizajnirati svoj vlastiti mehanizam shodan onome što ona financijski može podržati u skladu s mogućnostima reguliranja monetarne i gospodarske politike. Vrlo je teško primijeniti ista pravila za sve države, ali bi se sve trebale držati barem nekih od prethodno navedenih mogućnosti za djelovanje. Državno bi vodstvo trebalo imati znanja i namjere da, u suradnji sa ekonomskom zajednicom koja uključuje privatni i javni sektor, stvori temelje stabilnosti u ekonomskom razvoju. Ti temelji se svakako moraju zasnivati na ravnomjernom razvoju svih gospodarskih sektora, kao i svih geografskih regija.

No, kako svaka država ima određenu razinu suradnje sa ostatkom svijeta, tako njezini mehanizmi moraju uključivati te veze, gdje je nužno da one ne štete toj suradnji. Zato je nužno da se ti mehanizmi međusobno u velikoj mjeri podudaraju, da postoji regionalna usuglašenost oko temeljnih pravila uporabe mehanizama kako jedna država svojim ekonomskim mjerama ne bi negativno utjecala na ekonomski razvoj druge države. Stoga je potrebno da države međusobno dogovore i usuglase svoje ekonomske politike za bilo koju fazu ekonomskog ciklusa. Iako države s kapitalističkim ustrojstvom imaju smanjeni utjecaj na svoje gospodarstvo, taj utjecaj nikako ne smije nestati ni u kojoj fazi, a pogotovo u fazi kontrakcije ekonomske snage.

Donošenje zakonskih akata koji direktno ili indirektno utječu na mikro i/ili makro razinu ekonomije bi trebalo biti djelom javnih vlasti, ekonomskih stručnjaka i gospodarstvenika. Usuglašen odnos ovih grana bi svakako stvorio učinkovitu podlogu za razvoj, odnosno oporavak kako lokalne, tako i svih ostalih ekonomskih razina. Time bi se svakako umanjio negativan učinak nužnih restriktivnih zakona, a povećao opseg i efektivnost onih koji imaju za zadatak stvoriti pozitivnu, dugoročnu i održivu gospodarsku klimu.

6. ZAKLJUČAK

Ekonomija je prije svega živi organizam. U svojem razvoju ima razdoblje rasta, ali i stagnacije i „odumiranja“. No ovo „odumiranje“ svakako ne znači da dolazi kraj tom organizmu, već je samo potrebno odstraniti nezdrave dijelove kako bi se on nastavio dalje razvijati. Naravno, te nezdrave dijelove treba proučavati te otkriti što im je bio uzrok, a što posljedica pojavljivanja.

IP 1. Koje odrednice mogu biti jasan pokazatelj mogućnosti nastajanja recesije/križe?

Recesiju/krizu je vrlo teško spriječiti, pa čak i prepoznati mogućnost nastajanja iste u nekom trenutku. Ipak, jedna od činjenica koja svakako pomaže u uočavanju buduće recesije ili križe jesu zasigurno niske ili čak i nulte kamate na kredite s kojima se nastoji na umjetan način održati rast gospodarstva. Potaknuto navedenim kamatama, raste potražnja za nekretninama i ulaganjima na tržištu kapitala, što podiže cijene istih daleko iznad realne vrijednosti.

IP 2. Kakav utjecaj na društvo imaju ekonomski ciklusi te na koji način privatni i javni sektor sudjeluje u njima?

Reakcija društva je također neizbježna. U početku ekspanzije gospodarstva ono je oprezno. Vrlo brzo nametnute društvene norme i klasni simboli postaju dominantni u donošenju financijskih odluka, pa se tako polako počinje gubiti kompas. Zbog sve veće potražnje privatni sektor nastoji stvoriti i prodati što više dobara i usluga, također ulažući u svoje proizvodne procese, dok javni sektor ulaže u infrastrukturne projekte.

Ipak, u jednom trenutku ekspanzija gospodarstva prelazi svoje realne vrijednosti. U tom trenutku odvija se pravi domino efekt u kojem sve prethodno navedeno smanjuje svoj obujam, što u konačnici postepeno sve više ograničava količinu novca u opticaju, a samim time i broj osnovne radnje u ekonomiji, a to je transakcija. I tada, kada se kotač krene okretati u suprotnom smjeru, vrlo ga je teško zaustaviti. Društvo na to naglo reagira, pa se domino efekt nastavlja sve do najniže točke u padu.

IP 3. Koje su recesije do sada bile najsnažnije?

Najniže točke pada su zasigurno imale recesije 1929. i 2008. godine, koje su ostavile traga u svjetskoj ekonomiji, i kada su milijuni ljudi ostali bez svojih domova i radnih mjesta.

IP 4. Čije su odluke pridonijele nastajanju recesija/križa?

U slučajevima kada ekonomija krene sa svojom kontrakcijom, često se optužuje pojedince za takvo stanje, ali je zapravo društvo u cijelini krivo za nastalu situaciju. Naravno, ne može se pobjeći od činjenice da je ipak državna vlast, odnosno središnja banka, utječe svojim mehanizmima, pa se shodno tome može zaključiti da osobe na vodećim pozicijama snose dio odgovornosti.

IP 5. Može li se recesija/križa ublažiti određenim državnim mehanizmima?

S druge strane prethodnog odgovora, državna vlast je također odgovorna i za pravovremeno reagiranje i ublaživanje jačine gospodarskog pada, o čemu uvelike ovisi sama sposobnost iste da prepozna način na koji može pomoći društvu i gospodarstvu preko svojih socijalnih i investicijskih projekata i mjera. Država svojim mehanizmima zasigurno može ublažiti posljedice negativnog salda u razvoju nacionalne ekonomije.

U ljudskoj je prirodi da se pojedinac ili zajednica brine o svojim bližnjima. Ta briga često iziskuje djelovanje prema okolini. Bilo da je to djelovanje direktno ili indirektno, ono na okolinu može djelovati negativno ili pozitivno. Još kada je u davnoj prošlosti čovjek odlučio svoju potrebu zadovoljiti zamjenom jednostavnog oruđa za komad mesa, nije ni slutio da je učinio osnovnu ekonomsku radnju, a to je transakcija. Tim postupkom stvorio je temelj današnje ekonomije, a ta je radnja i do današnjih dana ostala nezaobilaznim djelom naše svakodnevnice. Svakim danom čovjek donosi odluke koje za njega čine bazno zadovoljavanje potreba, ali zapravo tim odlukama utječe na ekonomiju. Naravno, čin jednog običnog pojedinca teško da može prouzročiti velike promjene. Ipak, povijest pokazuje da se to može dogoditi. Upravo su pojedinci bili ti koji su mijenjali način kako čovjek živi i razmišlja, koji su mijenjali geopolitičke karte i državna ustrojstva, gradili i rušili, i na kraju krajeva, uvelike utjecali na ekonomiju na svim razinama. Ali to se događa i danas, i događat će se i u budućnosti.

Ovom analizom uzorka i posljedica globalnih kriza 20. i 21. stoljeća, zaključno s financijskom krizom 2008. godine, primjećuje se da su upravo pojedinci, svjesno ili nesvjesno, započinjali domino efekt. Iako su njihove odluke uglavnom donešene uz brojne savjete, ipak su pojedinci ti koji su na kraju odlučivali. Mehanizmi koje su oni palili ili gasili rezultirali su brojim krizama koje su se pojavljivale do današnjeg dana. Ali ekonomija raste i razvija se, uz milijarde ljudskih odluka dnevno. I samo je jedna odluka potrebna da taj rast stane.

LITERATURA

Knjige

1. Babić, M. (2003). *Makroekonomija*. Zagreb: MATE d.o.o.
2. Baldwin, R. i Wyplosz, C. (2015). *The Economics of European Integration*, 5. izdanje. Berkshire: McGraw-Hill Education
3. Buble, M. (2006). *Osnove Menadžmenta*. Zagreb: Sinergija Nakladništvo
4. Davies, R., Harrison, M. i Wheatcroft, S. (1993). *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945*. Cambridge: Cambridge University Press
5. Frederick Lewis, A. (1959). *Only Yesterday*, deveto izdanje. New York: Bantom Book
6. Funabashi, Y. (1988). *Managing the Dollar: From the Plaza to the Louvre*. Washington: Institute for International Economics
7. Ivančević, T. i Perec, K. (2017). *Osnove ekonomije*. Zagreb: Visoka poslovna škola Zagreb
8. Juglar, C. (2014). *Des crises commerciales et de leur retour périodique*. Lyon: ENS Éditions
9. Kuznets, S. S. (1930). *Secular movements in production and prices: Their nature and their bearing upon cyclical fluctuations*. Boston: Houghton Mifflin Company
10. Lightner, O. C. (1922). *The History of Business Depressions: A Vivid Portrayal of Periods of Economic Adversity from the Beginning of Commerce to the Present Time*. New York: The Northeastern Press
11. Lovrinović, I. i Ivanov, M. (2009). *Monetarna politika*. Zagreb: RRIF
12. Maddison, A. (2006). *The World Economy*. Pariz: OECD Publications
13. Martin, J. S. (1950). *All Honorable Men*. Boston: Little, Brown and Company
14. Međunarodni monetarni fond (2001). *Silent revolution: the International Monetary Fund, 1979-1989*. Washington: Međunarodni monetarni fond

15. Ocampo, J. A. (2014). The Latin American Debt Crisis in Historical Perspective. U: J. Stiglitz i D. Heymann (ur.), *Life After Debt: The Origins and Resolutions of Debt Crisis* (87-115). London: Palgrave Macmillan
16. Schumpeter, J. A. (1939). *Business cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York: McGraw-Hill Book Company
17. Smith, A. (1779). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell
18. Williams, M. T. (2010). *Uncontrolled risk: The lessons of Lehman Brothers and how systemic risk can still bring down the world financial system*. New York: McGraw-Hill Book Company

Članci

1. Abbou, T. (2016). Mansa Musa's Journey to Mecca and Its Impact on Western Sudan. *Semantic Scholar*. Preuzeto s: <https://www.semanticscholar.org/paper/Mansa-Musa%E2%80%99s-Journey-to-Mecca-and-Its-Impact-on-Abbou/07d4ba5961cac3e4e6939bc23ed37cc46480e4c0> (25.1.2020.)
2. Akerlof, G. A. i Romer, P. M. (1993). Looting: The Economic Underworld of Bankruptcy for Profit. *Brookings Papers on Economic Activity, Economic Studies Program, The Brookings Institution*, 24(2), 1-74
3. Andreessen, M. i Bina, E. (1994). NCSA Mosaic: A Global Hypermedia System. *Internet Research*, 4(1), 7-17
4. Baumeister, C. i Kilian, L. (2016). Forty years of oil price fluctuations: Why the price of oil may still surprise us. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 139-160.
5. Benston, G. J. (2003). The Quality of Corporate Financial Statements and Their Auditors before and after Enron. *Cato Institute, Policy Analysis* 497. Preuzeto s: <https://www.cato.org/publications/policy-analysis/quality-corporate-financial-statements-their-auditors-after-enron> (22.2.2020.)

6. Blass, A. i Grossman, S. R. (1996). A Harmful Guarantee? The 1983 Israel Bank Shares Crisis Revisited. *Izraelska središnja banka*, 96(3), 1-45
7. Brajković, A. i Radman Peša, A. (2015). Bihevioralne financije i teorija „Crnog labuda“. *Oeconomica Jadertina*, 4(1), 65-93
8. Buturac, G., Rajh, E. Teodorović, I. (2009). Hrvatsko gospodarstvo u svijetlu globalne recesije. *Ekonomski pregled*, 60(12), 663-698
9. De Gregorio, J. (1991). Economic growth in Latin America. *Journal of Development Economics*, 39(1), 59-84
10. Díaz-Alejandro, C. F. (1980). Latin America in Depression, 1929-1939. *Yale University, Economic Growth Center*, 344
11. Eichengreen, B. i Hatton, Tim. (1988). Interwar Unemployment in International Perspective. *UC Berkeley: Institute for Research on Labor and Employment*.
12. Grinin, L., Korotayev, A. i Malkov, S. (2010). II. The models of economic and demographic processes: A Mathematical Model of Juglar Cycles and the Current Global Crisis. U: L. Grinin, P. Herrmann, A. Korotayev i A. Tausch. (ur.), *History & Mathematics: Processes and Models of Global Dynamics*, 138-187
13. Grupa suradnika "Europe After World War I: November 1918-August 1931" 13 September 2007.
14. Hall, R. E. (1993). Macro Theory and the Recession of 1990-1991. *The American Economic Review*, 83(2), 275-279
15. Healy, P. M. i Palepu, K. G. (2003). The Fall of Enron. *Journal of Economic Perspectives*, 17(2), 3-26
16. Ivković, A. (2011). Dolarizacija i mogućnosti dedolarizacije finansijskog sistema. *Bankarstvo*, 4(3), 76-113
17. Jappelli, T. i Pistaferri, L. (2010). The Consumption Response to Income Changes. *Annual Review of Economics*, 2, 479-506
18. Kersan-Škabić, I. i Mihaljević, A. (2010). Nove zemlje članice EU i EMU - konvergencija i financijska kriza. *Ekonomski vjesnik : Review of*

Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues, 23(1), 12-27

19. Kondratieff, N. D. (1935). The long waves in economic life. *The Review of Economic Statistics*, 17(6), 105-115
20. Korotayev, A. V., Tsirel, S. V. (2010). A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis. *Structure and Dynamics*, 4(1). Preuzeto s: <https://escholarship.org/uc/item/9jv108xp> (27.1.2020.)
21. Kundid Novokmet, A i Bilić, B. (2016). Društvena odgovornost banaka u vrijeme financijske krize: ususret direktivi Europske unije o nefinancijskom izvještavanju. *Oeconomica Jadertina*, 6(1), 54-69
22. Levitin, A. J. i Wachter, S. M. (2010). Explaining the housing bubble. *Georgetown Law Journal*, 100(4), 1177-1258
23. Marić, K. i Torner, A. (2017). Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine. *Zbornik sveučilišta Libertas*, 1-2(1-2), 211-223
24. McNees, S. K. (1992). The 1990-91 recession in historical perspective. *New England Economic Review; Federal Reserve Bank of Boston*, siječanj/veljača, 3-22
25. Melnick, R. i Mealem, Y. (2009). Israel Studies An Anthology : Israel's Economy: 1986-2008. *Jewish Virtual Library*. Preuzeto s: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-israel-s-economy> (14.2.2020.)
26. Nefiodow, L. A. i Nefiodow, S. (2014). Health: The Economic Growth Engine of the 21st Century. *Health Management*, 14(4), 326-353
27. Painter, D. S. (2014). Oil and geopolitics: the oil crises of the 1970s and the Cold War. *Historical Social Research*, 39(4), 186-208
28. Romer, C. D. (2003). Great Depression. *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto s: <https://www.britannica.com/event/Great-Depression> (5.2.2020.)

29. Sachs, J. D. (1989). New approaches to the Latin American debt crisis: Baker plan. U: Ellen S. (ur.), *Essays in international finance: 174.* (7-10). New Jersey: International Finance Section, Department of Economics, Princeton University
30. Škrabić Perić, B. i Konjušak, N. (2017). How did rapid credit growth cause non-performing loans in the CEE Countries?. *South East European Journal of Economics and Business*, 12(2), 73-84
31. Štefulić, P. i Radman Peša, A. (2012). Kompenzacije menadžera kao jedan od uzroka suvremene financijske krize. *Oeconomica Jadertina*, 2(2), 44-65
32. Vojinić, P. (2010). Teorije izbora u uvjetima neizvjesnosti. *Ekonomski misao i praksa*, 4, 331-355
33. Wade, R. (2002). Gestalt shift: from "miracle" to "cronyism" in the Asian crisis. *Development Studies Institute*, 30(1), 134-150
34. Weingroff, R. F. (1993). Highway Existence: - 100 Years and Beyond. *Public roads*, 57(2). Preuzeto s:
<https://www.fhwa.dot.gov/publications/publicroads/93fall/p93au1.cfm>
(5.2.2020.)

Internetski izvori

1. Barr, A. i Morcroft, G. (2008). J.P. Morgan to buy Bear Stearns for \$2 a share. *Market Watch*. Preuzeto s: https://www.marketwatch.com/story/jp-morgan-to-buy-bear-stearns-for-2-a-share?mod=article_inline (15.7.2020.)
2. Begin to Invest. Preuzeto s: <https://www.begintoinvest.com/december-6/> (19.06.2020.)
3. Beltran, L. (2002). WorldCom files largest bankruptcy ever: Nation's No. 2 long-distance company in Chapter 11 - largest with \$107 billion in assets. *CNN Money*. Preuzeto s: https://money.cnn.com/2002/07/19/news/worldcom_bankruptcy/ (22.2.2020.)

4. Desjardins, J. (2019). The 20 Biggest Bankruptcies in U.S. History. *Visual Capitalist*. Preuzeto s: <https://www.visualcapitalist.com/the-20-biggest-bankruptcies-in-u-s-history/> (22.2.2020.)
5. Euro-Phoenix . Debt levels: Have we learned the lessons of 2008?. Preuzeto s: <https://europhoenix.com/blog/debt-levels-have-we-learned-the-lessons-of-2008/> (18.2.2020.)
6. Gaither, C. i Chmielewski, D. C. (2006). Fears of Dot-Com Crash, Version 2.0: Is the bubble about to burst - again?. *Los Angeles Times*. Preuzeto s: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-jul-16-fi-overheat16-story.html> (22.2.2020.)
7. Greenspan, A. (1996). The Challenge of Central Banking in a Democratic Society. *Federal Reserve Board*. Preuzeto s: <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/1996/19961205.htm> (20.9.2020.)
8. Kar-Gupta, S. i Guernigou, Y. L. (2007). BNP freezes \$2.2 bln of funds over subprime. *Reuters*. Preuzeto s: <https://www.reuters.com/article/us-bnpparibas-subprime-funds-idUSWEB612920070809> (14.7.2020.)
9. Kleinbard, D. (9.11.2000.). The \$1.7 trillion dot.com lesson: Index of 280 Internet stocks is down \$1.7 trillion from its 52-week high. *CNN Money*. Preuzeto s: <https://money.cnn.com/2000/11/09/technology/overview/> (21.2.2020.)
10. Macrotrends – prema podacima Svjetske banke. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/countries> (18.2.2020.)
11. Macrotrends – prema podacima Svjetske banke. Preuzeto s: <https://www.macrotrends.net/1316/us-national-unemployment-rate> (23.2.2020.)
12. School History. Preuzeto s: <https://schoolhistory.co.uk/notes/the-dawes-plan/> (5.6.2020.)
13. Skupina autora (2003). Enron's Plan Would Repay A Fraction of Dollars Owed. *The New York Times*. Preuzeto s: <https://www.webcitation.org/5tZ5cPyj6?url=http://www.nytimes.com/2003/07/1>

[2/business/enron-s-plan-would-repay-a-fraction-of-dollars-owed.html](https://www.bbc.com/business/enron-s-plan-would-repay-a-fraction-of-dollars-owed.html)

(22.2.2020.)

14. Skupina autora (2007). Europe After World War I: November 1918-August 1931. *Howstuffworks*. Preuzeto s: <https://history.howstuffworks.com/historical-events/europe-after-world-war-1.htm> (19.3.2020.)
15. Svjetska Banka. Preuzeto s: <https://data.worldbank.org/indicator/GC.DOD.TOTL.GD.ZS> (29.11.2020.)
16. Willoughby, J. (2000). Burning Up Warning: Internet companies are running out of cash - fast. *Barron's*. Preuzeto s: <https://www.barrons.com/articles/SB953335580704470544> (21.2.2020.)

Ostalo

1. Bean, J. W. i Girard, C. S. (2001). Anwar Al-Sadat's grand strategy in the Yom Kippur war. *National Defense University, National War College*
2. Bureau of Labor Statistics (1999). *Issues in Labor Statistics*. Washington: U.S. Department of Labor.
3. Film „Too Big to Fail“ (2011)
4. Hamilton, J. D. (2011). Historical Oil Shocks. *Department of Economics, University of California*
5. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32780> (14.9.2020.)
6. Iden, G. i Schneider, J. (1977). Incomes Policies in the United States: Historical Review and Some Issues (Background paper). *The Congress of the United States Congressional Budget Office*
7. Labonte, M. i Makinen, G. (2001). The Current Economic Recession: How Long, How Deep, and How Different From the Past?. *Congressional Research Service: Report for Congress*. The Library of Congress

8. Lanchene Batoul, S. (2009). The Great Depression of 1929 in the United States of America: Causes, Effects and recovery (magistarski rad). University of Oran, Oran.
9. Macrotrends – prema podacima Svjetske banke. Preuzeto s:
<https://www.macrotrends.net/countries> (18.2.2020.)
10. Ratiner, S. (1979.). Anti-inflation plan by Federal reserve increases key rate.
The New York Times. 1.
11. U.S. Government Publishing Office (1997). *Taxpayer Relief Act of 1997*.
Washington: U.S. Government Printing Office, 111, 778-1103.

POPIS TABLICA I SLIKA

Tablica 5.1. Razdoblja kraćih ciklusa prema Kitchinu.....	20
Tablica 5.2. Razdoblja dužih ciklusa prema Kitchinu	21
Tablica 5.3. Stopa inflacije u Latinoameričkim zemljama (1950.-1985.).....	32
Tablica 5.4. Trajanje recesije u pojedinim državama (1928.-1933.)	69
Tablica 5.5. Trajanje recesije u svijetu (1987.-1996.)	79
Slika 5.1. Kondratiev ciklus	23
Slika 5.2. Radnica u Kaliforniji.....	28
Slika 5.3. Lehman Brothers	31
Slika 5.4. Kamata FED-a na kredite zemljama Latinske Amerike	33
Slika 5.5. Kretanje godišnje stope inflacije u Izraelu (1976.-1992.)	35
Slika 5.6. Kretanje tečaja tajlandskog bahta za dolar (1996.-2020.)	37
Slika 5.7. Kretanje burzovnog indeksa NASDAQ-a (1995.-2004.)	39
Slika 5.8. Pad vrijednosti indeksa većih europskih burzi 11.09.2001.	40
Slika 5.9. Kretanje stope nezaposlenosti u SAD-u (1970.-2020.).....	42
Slika 5.10. Kretanje Dow Jones indeksa (1924.-1934.).....	68
Slika 5.11. Pad industrijske proizvodnje za vrijeme recesije	70
Slika 5.12. Stopa nezaposlenosti u Velikoj Depresiji(1928.-1938.)	71
Slika 5.13. BDP za vrijeme Velike depresije (1928.-1938.)	72
Slika 5.14. Kretanje proizvodnje sirove nafte (1963.-1980.).....	73
Slika 5.15. Kretanje stope inflacije u SAD-u (1960.-1975.).....	74
Slika 5.16. Kretanje Dow Jones indeksa (1970.-1978.).....	75
Slika 5.17. Kretanje svjetskog BDP-a po stanovniku (1970.-1980.)	76
Slika 5.18. Kretanje cijene sirove nafte na svjetskoj burzi (1966.-1976.).....	76
Slika 5.19. Kretanje proizvodnje motornih vozila (1950.-2010.)	77
Slika 5.20. Kretanje BDP-a Euroazije (1990.-1998.)	78
Slika 5.21. Kretanje svjetskog prosjeka izdvajanja za obranu (1984.-2000.).....	80
Slika 5.22. Kretanje svjetskog indeksa stambenih nekretnina (2000.-2019.)	81
Slika 5.23. Kretanje ukupno isplaćenih menadžerskih bonusa (2001.-2009.)	83
Slika 5.24. Kretanje udjela državnog duga u BDP-u (2005.-2015.)	84
Slika 5.25. Kretanje rasta/pada BDP-a (2004.-2014.)	85

ŽIVOTOPIS

Vjekoslav Rukavina rođen je 10.11.1992. godine u Virovitici. Osnovnoškolsko obrazovanje je stekao u OŠ Ivane Brlić Mažuranić, a srednjoškolsko u Gimnaziji Petar Preradović. Odgajan u duhu poduzetničke obitelji koja se bavi poljoprivredom dugi niz godina, svoje daljnje školovanje nastavlja u Zagrebu na Veleučilištu VERN' na preddiplomskom studiju, smjer ekonomije poduzetništva, a kasnije i na diplomskom studiju računovodstva i financija. U međuvremenu radi u Hypo Banci kao administrativni djelatnik i voditelj tima, zatim u tvornici namještaja Select kao analitičar poslovanja, a nakon toga u IT tvrtki Vertiv kao analitičar za posebne ponude. Svoj poslovni put nastavlja u Kauflandu u odjelu nabave, a trenutno je zaposlen u Iskon Internet d.d. u odjelu za prikupljanje i analizu podataka. Svoje slobodno vrijeme provodi proučavajući ekonomiju i povijest, slikajući te u prirodi.